

REKVIEM ÉS HELYTÁLLÁS •
MIÉRT AZ ÓVODA? • GYERMEK
A CSALÁDBAN • NEVELHETŐ-
SÉGÜNK HATÁRAI • 1907 ÉS A
MUNKÁSMOZGALOM • FALVAINK
TÁRSADALOMFÖLDRAJZI KUTA-
TÁSÁRÓL • MUNKA ÉS TÖRTÉ-
NELEMALKOTÁS • FILMNYELVI
ALAPELEMEK • 1877—1878 IRO-
DALMÁNAK ARADI FORDÍTÓI •
DR. KÓS KÁROLY TANULMANY-
KÖTETÉRŐL • KOZMOSZOK ÉS
HAJSZÁLHIDAK • • • • •

1977 • 3

KORUNK

XXXVI. ÉVFOLYAM, 3. SZÁM • 1977. MÁRCIUS

* * * Helytállás 161

BODOR PÁL • Prédikáció a démon ellen 162

SZILÁGYI JÚLIA • Rekvium tanulság nélkül 164

VERESS ZOLTÁN • Ezentúl 164

KASSAY MIKLÓS • látjátok feleim 166

RITÓÓK JÁNOS • ma péntek este (vers) 166

VERONICA PORUMBACU • Egy kőműves fia beszél (vers; Ádám Zsigmond fordítása) 167

TÓTH SANDOR • S tán idővel a fájdalom is csillapul majd bennünk 168

KOVÁCS JÓZSEF • Az 1907-es felkelés hazai és külföldi visszhangja 170

VAJDA LAJOS • 1907 és a munkásmozgalom 175

ANDREI SIDA • Munka és történelemalkotás (Gondolatok egy évforduló kapcsán — B. S. fordítása) 179

SZILÁGYI JÚLIA • Miért az óvoda? 183

DANKANITS ÁDÁM • Jegyzetek Pestalozzi-évfordulóra 188

PÁPAI JUDIT • Gyermekek a családban 191

JEROME S. BRUNER • Nevelhetőségünk határai (Aradi József fordítása) 195

SZABÓ T. ATTILA • Tájak, falvak, hagyományok (Jegyzetek dr. Kós Károly tanulmánykötetéhez) 205

KRIZSÁN ZOLTÁN • Filmnyelvi alapelemek 210

FÓRUM

HUDY ÁRPÁD • Szintén a filmnyelvről, de másképp 216

HAZAI TÜKÖR

MAJOR MIKLÓS • A falvak társadalomföldrajzi kutatása 218

ÉLŐ TÖRTÉNELEM

GLÜCK JENŐ • Az 1877—1878-as függetlenségi háború irodalmának aradi fordítói 222

SZEMLE

KÁNTOR LAJOS • Kosmoszok és hajszálhidak (Gondolatok a könyvtárban) 223

VÁRÓNÉ TOMORI VIOLA • Történelmi foratókönyv egy gondolat terjedéséhez 227

BEKE MIHÁLY • A cselekvés költészete (Jelkép és hagyomány a vízkelet környékén) 229

BOÉR GÉZA • Megszámláltatott éjszakák, avagy a groteszk értelem 231

SZ. J. • Bertrand Schwartz: Educația miine (Könyvről könyvre) 233

SZ. T. E. A. • Salvador E. Luria: Az élet — befejezetlen kísérlet (Könyvről könyvre) 234

K. L. • Világirodalmi Kisenciklopédia I—II. (Könyvről könyvre) 235

LÁTÓHATÁR, SZERKESZTŐK—OLVASÓK

ILLUSZTRÁCIÓK

Balázs Péter, Bakó-Hetei Rozália, Dénes Sándor, Löwith Egon, Pápai Éva, Székely Dániel

KORUNK

ALAPÍTOTTA Dienes László (1926) — SZERKESZTETTE Gaál Gábor (1929—1940).

Főszerkesztő: Gáll Ernő • Főszerkesztő-helyettes: Rác Győző

Felelős titkár: Ritóók János

Szerkesztőség: Kolozsvár-Napoca, Mócok útja 3.

Telefon: 2 18 36 (főszerkesztő); 1 60 30/117 (titkárság); 1 60 30/125 (szerkesztők).

Postacím: 3400 Cluj-Napoca, căsuța poștală 273. Republica Socialistă România.

Helytállás

Megrendült a föld... A szeizmográfok mutatói néhány percig szabálytalanul vad kilengéssel jelezték a fékezhetetlen erők tombolását a mélyben, s elveszett emberéletek számai, sebesültek ezrei, rombadőlt házak, megrongálódott üzemmrészek a fájdalom napjaivá változtatták ezt a március elejét. A pótolhatatlan emberi életek és a megfeszített munkával pótolható anyagi veszteségek mérhetetlenül súlyos csapást jelentettek, de ugyanakkor a gyors emberi összefogás, egymást segítés, az együttérző szolidaritás megannyi jelének is tanúi lehettünk a katasztrófát követő hetekben.

Már a március 4-i földrengés utáni reggelen Nicolae Ceausescu elvtárs személyes irányításával megindultak a mentési munkálatok, s pártunk főtírkára a szocialista állam egész gigászi gépezetét csatasorba állította a pusztító erőkkel vívott küzdelemben. És jellemző, hogy az elsődleges cél a túlélők megmentése volt; sokszor óriási áldozatok árán, többnapos megfeszített munka után is, egész toronyházak, nagyszállók romhalmaza alól mentettek ki a pincegádorok odvából, a tartóoszlopok tövéből egy-egy elcsigázott embert, s ez nyújtotta a legnagyobb örömet, a legfontosabb elégtételt a valóban hősi erőfeszítésért.

Sajnos, vannak, akiket a legáldozatosabb mentés sem tud már megmenteni, akiknek a halála már bizonyosság. Senki sem pótolhatatlan — szoktuk mondani, ha munkáról, munkabeli helyettesítésről van szó. Ez, sajnos, féligazság, vagy talán még az sem, hiszen minden ember sajátos egyediség, személyiség, különleges vonásokkal, színekkel, fölfogással, munkastílussal. Ezt most látjuk csak igazán, amikor oly sokan lelték halálukat a romok alatt, s oly igen hiányzanak, annyira nagy gond a helyettesítésük. Számunkra különösen fájdalmas sok szerkesztőkollégánk, író barátunk, ismert közéleti személyiség elvesztése. Ugyan hogyan pótolhatnók azt az úrt, amely Veronica Porumbacu után maradt a lírai hangvétel vagy a magyar költészet román nyelvű tolmácsolása tekintetében. Ugyanúgy, mondhatni, páratlan jelenség volt a maga nemében Mihail Petroveanu és Mihai Gafița az irodalmi múlt-fölmérés, értékmentés vaióban Szküllák és Kharübdiszek közt végzett munkájának két kitűnő művelője s a velük — irányulásban, alaposágban, kutatói szenvedély dolgában egyaránt — rokon Savin Bratu. És föl tudjuk-e mérni, mit vesztettünk a gazdag műveltségű, sok irányban tájékozódó, termékeny, tűnődő költő és esszéíró, A. E. Baconsky elvesztésével?

És miközben a szerencsétlenség színhelyein a tűzoltóké és a mentőké, a katonáké és az orvosoké volt az első szó, azalatt az ország többi részén nyújtott műszakban, éjjeli váltásban, túlorázásban csengett a kalapács, forgácsoló az esztergápad, szántott a traktor, dolgozók milliói tettek följajlásokat, vállaltak többlet-feladatokat, hogy behozzák a megrongálódott üzemek, fűtőtoronyok, erőművek kiesését, és lehetővé tegyék a károsultak veszteségének megtérítését, javaik lehetséges pótlását. És veradók ezrei sorakoztak az orvosok előtt, hogy ily módon is biztosítsák a megmenekültek életbenmaradását, fölpülését, és építőmunkások tízezrei érkeznek az egész országból a földrengés sújtotta körzetekbe, hogy mielőbb ott-hont adjanak a hajléktalanoknak.

Ismeretesek az RKP KB Politikai Végrehajtó Bizottságának határozatai, amelyek szerint — anélkül, hogy ez évi vagy öt éves tervcélkitűzéseinket módosítanók — minden károsultnak lakást adunk és teljes berendezést, bútort éppen úgy, mint jágszakra nyrt vagy tévékészüléket. Alig néhány nappal a katasztrófa után máris családok ezrei költöztek új otthonba, a sebek kezdenek begyógyulni.

Ebben az évtizedben a természet nem volt kegyes hozzánk. Két árvizet zúdított ránk, most pedig a föld rengett meg. Tény azonban, hogy a győnge tüzet a nagy szél eloltja, az erőset viszont fölszítja. A természet csapásai nem kis próbatétel elé állítottak bennünket. De szocialista rendünk sikeresen küzdött meg az elemi erőkkel, az erőfeszítések megedzettek, a dolgozóban tovább erősödött az összetartás, a kölcsönös segíteni akarás érzete és képessége, az eddig végzett kemény munka alapján biztosan nézhetünk a jövőbe, erőnk töretlen, előrehaladásunk lankadatlan.

Az újabb nagy próbatételt is kiállottuk.

KORUNK

Prédikáció a démon ellen

Talán most már megtanuljuk, megtanuljuk a vérünkkel is, az agyunkkal is, miképp születnek a balladák —

talán most már megtanuljuk, kikről íródnak a hősköltemények, a valószínűtlen eposzok,

talán most már megtanuljuk, hogy a hősök arca ismerős, hogy a hősök a gyávákkal egy napon születnek,

hogy a lényeges igazán *nem* mulandó,

hogy vannak másodpercek, amelyekben nemcsak újjászületni tudunk, hanem meghalni is újra meg újra, mert átéljük mások halálát, és mert vannak, akik meghalni is mernek másokért.

Vannak ilyen mélységes percei a létnek, amelyekben nemcsak az egyes ember néz szembe mindörökké megfényesedő tekintettel önmagával és igazságaival, hanem szembenézünk egyszerre mindannyian mindannyiunkkal, szembenéz a népnek nevezett hatalmas, eleven arc önmagával, hogy erőt meríthessen mindig újra önmagából és mindazokból, akik együtt — maga a nép.

Vannak pillanatok, amelyekben a derű megfeketedik. Vannak pillanatok, amikor megtanuljuk, hogy több erő lehet bennünk a nem-sugárzó Nap egyetlen szemhunyorítása alatt, mint amennyi erőt összesen kifejtettünk egész életünk minden addigi cselekvésében és gondolatában.

Megmozdult a föld, persze, megmozdult hatalmas erőfeszítéssel, évszázadok óta gyürkőzött neki ennek az egyetlen pillanatnak, hogy szembeszegüljön legyőzőivel, hogy letaszítsa magát — a megsemmisülésbe. Tudósok jelzik, milyen mélyről tört fel a Föld dűhe, száz kilométer mélyről tört fel, mert nem akart elvisselni bennünket a hátán, mert nem tudott belenyugodni, hogy győztünk.

És ez volt ugyanaz a pillanat is, amikor magunk is összeszedtük népnek nevezett erőnket, erőnket, amely gépeket teremtett magának — összeszedtük halál elleni erőnket, összeöntöttük hús palackokba vérünket, a halálnak ezt a vörös, erős, örök ellenzékét, összeöntöttük gondolatainkat és szeretetünket, mindent, ami jó bennünk — mert megtanultuk, hogy a démoni erőkkal szemben csak az győzhet, ami mindannyiunkban jó és szép és igaz.

Azon az éjszakán milliókban működött csodába illő világossággal és tisztasággal, a félelem legelső, ösztönös áramlókése után — a csudálatos, okos józanság.

Azon az éjszakán az autóbuszsofőrök nem rohantak haza a családjukhoz, és nem bújtak meg; és nem káromkodott egyetlenegy bukaresti autóbuszsofőr sem — azon az éjszakán reggelig dolgoztak önként, mind, és megálltak fölszedni az embereket; azon az éjszakán pillanatok alatt kint voltak az utcán katonák, pártaktivisták, diákok, hogy segítsenek bennünket okos és hősi cselekvésen.

A *pusztítás istene* olcsó isten; kit sem kapcsol hit őhozzá; a *pusztítás istene* hangtalan isten, mert senki sem hajlandó a szavát meghallani és meghallgatni. A *pusztítás istene* gyöngye isten, bárhogy rombolta is le egyetlen legyintésével a tizemeleteket. A *pusztítás istene* ördög: gyöngye isten, mert legyőzött isten. Mert mindig újra legyőzött isten. Minden alakjában, minden fondorlatában legyőzött isten — akkor is, ha paloták tucatjai hevernek most romban otromba lábainál. A *pusztítás istene* öreg isten — de az emberiség örökké fiatal. Csapott le ránk bár tűzzel, vassal, háborúkkal, pestissel, kolerával, mennykövel, lánggal, vízőzönnel! Tessék végiggondolni végtelen mérközésünket az időben, mérközésünket, amelynek neve történelem előtti idő vagy történelem — mindig mi győztünk, mindig a miénk lett a hatalom és a dicsőség.

Most ismerős arca van a hősöknek és a halottaknak. Ismerős arca van persze a lerombolt világnak is, mert a háborús emlékek szeme is ránkmered, mert az árvizek fekete tükre is mintha felcsillanna abból a látás, földalatti mélyből, amely megmozdult ellenünk — de a hősök arca, a hősök mozdulatlan arca, a hősök mulandóságban is örökkévaló arca is ránk néz mindenünnen, ahol meg kell küzdenünk nemcsak azért, hogy az élők éljenek és túléljenek, hanem azért is, hogy ne szégyenkezzünk soha ezért az éjszakáért.

Ránkoltotta a világot a Föld, elmozdította lábunk alól fölszínét — a talajt; és zuhant minden, ember és épület és ház; és hadd tegyük hozzá, az előítéletek, az emberek közötti mesterséges határok is elzuhantak nyomban — és higgyétek el ebben a szörnyűségben szemtanúnak és a szemtanúknak: most tűnt ki, hogy jók vagyunk — jobbak vagytok, erősebbek vagytok, ellenállóbbak vagytok, bátrabbak vagytok, mint ahogyan azt a legsebbe szívű költő is gondolta volna.

És hadd tegyem hozzá, miközben tovább kavarodnak a földön inneni és túli

képek; ti is, akik nem is tudátok magatokról, ti is forradalmárabbak vagytok, újhíűek vagytok, ti mind, akik a cselekvés egyöntetűségében egyemberként, azaz népként cselekedtetek.

Alig csillapodott a földzengés, alig állt meg valószínűtlen mozgásában a legbiztosabbnak tudott talapatunk, alig villant át rajtunk, alig zúgott át idegeinken a döbbenet — ez a millióarcú emberiség, szinte ugyanabból a mozdulatból, amelyből lecsuklott, már fölemelkedett, hogy visszaüssön a megsemmisülésnek. És mert működött benne az, ami egészségé teszi, működött benne, ami erővé válik: az erős eszme — megmozdulhatott ennek az emberpárti pártnak a szavára minden, ami nyomban szembeszegülhetett a rossznak, a félelemnek, a nincseknek.

A gyárak lélegzeni kezdtek, mert karjait megmozgatták az emberek. A földgyaluk és a markológépek és az emberi kezek ostrom alá vették a halált. És a nyersnek képzelt gépkezelők — láttuk — olyan gyöngéden eresztették le a hatalmas markolókat, olyan lágyan és óvatosan mozgatták meg — a túlélőkre, a beton alatt még lélegzőkre gondolva — a hatalmas acélkampókat, a tonnás vasakat, ahogyan csak apák és anyák simogató keze nyúlhat ahhoz, akit szeret.

Nem enyhíthetem a fájdalmat és nem lágyíthatom meg a könyörtelen képeket. Nem fűjhatom be édeskés színekkel az irtózatot. Nem mondhatom félszájjal, hogy ezen is túl leszünk, mert tudom, hogy lesznek, vannak, akik soha nem tehetik túl magukat azokon a perceken. Nem szépíthetem meg a számokat sem, amelyek mosolytalanok, üszkösek és félelmetesen nagyok. De mondhatom, állíthatom — legalább ezt teljes szívvel állíthatom —, hogy az ország mai embere egyenesebb, erősebb és szebb — a fájdalomban is, a fájdalom ellenére is, és magában a fájdalom csiholta cselekvésben is, mint a tegnapi ember. Nemcsak azért, mert csudálatos értékét nyert szemünkben a kenyér, amelyet még azon az éjszakán dagasztottak és sütöttek emberek, akik talán maguk is pótolhatóan veszteségeket szenvedtek; nemcsak azért, mert ismét jellekértékű lett a tej, álombéli szépségű és édességű, gyermekkori ízű és életmentő; nemcsak azért, mert ahogyan a katonák kézről kézre adják a bajtársi, sorstársi úrvacsorakenyerét, ahogyan a Hargita aljából, Kovászna forrásaiból még azon az éjszakán megindultak a főváros felé fehér csillogású ásványvízpalack-rakományukkal a teherautók, ahogyan az ország minden tájáról nyomban elindultak a szó szoros és átvitt értelmében életmentő rakományok — mondandó, nemcsak mindezért a jelért arról, hogy egység tartozunk mindannyian, hanem azért is, mert ez az egység tartozás egy héttel és egy évvel és száz évvel ezelőtt is ott dobogott-lüktetett bennünk, de jó volt most, a nehéz órákban a szívünkön érezni melegét.

Lehet, hogy annak, aki hideg távolból nézte ezt a világot, némileg közhelyizűek a látványok és ezek a szavak is. Mert hiszen végső soron, ugyebár, banális tárgyak az életünk kellékei — banálisak annak, aki szívével nem ide gondol. Talán van olyan ember is a földön, akinek a szemében a vér is kifejezhető vegyi képletekben, akinek a szemében az önként följajánlott vér sem több a képletek leírható betűinél és számainál. Lehet — de nem hiszem.

Ott kellett volna lenni azokban, a párt főtítkáranak utasítására percek alatt, órák alatt föllállított táborig kórházakban, ott kellett volna lenni láthatatlanul mindenkinek, aki tudni akarja, hogy valójában milyenek is a katonáink, az orvosaink, az ápolónőink, aki tudni akarta, micsoda valószínűtlen gyorsasággal szervezkedett át az emberség itt erre a váratlan küzdelemre, milyen pontos, bölcs birkózásban győznek az ismerős arcú hősök itt.

És semmi sem azért történt, hogy valaki egyetlen jó szót is kapjon. Semmi sem azért történt, hogy a látványos helyállás babérait bárki is megszerezze magának. Ezek az emberek egy pillanattal sem gondoltak arra, hogy látva látjuk őket, hogy megmérgetnek, hogy az erkölcs mérlegén megkapják bárhol is, bárkitől is megérdemelt jutalmukat.

A halálban arra kényszerültünk, hogy újjászülessünk.

És ne feledjük, az új épületsorok százai érintetlenül és büszkén megmaradtak. És ne feledjük, az élet, ez a millió áldozatot követelő élet, ez a tenger bánatot magába fogadó élet — él.

És azon az éjszakán is szültek az asszonyok. Az asszonyok, akiknek a napját 8-án ünnepelnénk. És el kell most kerülnöm mindazokat a szavakat, amelyek a kisdetek arcáról rám sugárganak; mert ezeket a szavakat akkor is hallják, ha ki sem mondom őket; és néha a nagy igazságoknak jó szolgálatot teszünk, ha nem foglaljuk szavakba őket.

Láttuk a romok alól megmentett gyermeket és a férfit, aki örült ennek a megmentett életnek, amely épp hús-vér valóságában: jelkép; jelképe a fájdalomnak és jelképe az életnek, amely fönmarad.

Bodor Pál

Rekviem tanulság nélkül

Mit keresünk a romok alatt és fölött, a megbízhatatlan kéreg közelében? Mit keresünk kerszámmal és tíz körömmel ott valahol, ahol földanyánk mostoha szíve dobog? A túlélőket? Már megmentettük őket. A halottakat? Őket már eltemettük. Aztán építeni kell.

De mit keresünk még? Mit keresünk mégis? Mert valaminek lennie kell! Valaminek, ami nélkül nem segít vigasz. Nem óv prognózis.

A homo sapiens javíthatatlan makacsságával mintha a tanulságot keresnők. De minek a tanulságát? Egy elemi csapásét? Milyen konklúzióba foglalható a természet öntörvényű közönye minden emberi értelem és erőfeszítés iránt? És ha lázadózza kivonjuk magunkat gyalázatos logikátlansága, brutális igazságtalansága alól, akkor a természet ezentúl tisztelni fogja rendteremtő hűségünket önmagunkhoz?

Jób alázatos tanulsága nem a mienk; nem ezt keressük, bármilyen komoran int is a hívságos önelégültség veszélyére, ó ember. Dehát nem a büszke, oly elégedett Jób pusztul el, hanem ártatlan házanépe. Jóbnak csak a fekélyek maradtak és a tanulságok.

Számunkra tanulság nélkül is több maradt. Szigorodik a kötelesség, nő az egy főre eső felelősség mennyisége, mert helyrehozhatatlanná teszed, amit elvégeztél, halál. És fokozódik a szeretetigény. Jaj, mennyi vesztenivalónk van és mennyi vigyáznivalónk!

Minden energiával takarékoskodunk, csak azt a meleget nem vonhatjuk meg magunktól, egymástól, amelynek hiánya földrengés nélkül is rommá porlaszt ott-hont, barátságot; csak egy fényforrásnak nem szabad pislákolnia, annak, amely a tudattalan legsötétebb zugából is kiűzheti az önzés rideg árnyait.

Láthatatlan mérőműszereinknek — erre tanít, ha tanít valamire a csapás — jelezniük kell, valahányszor enged, lazul bennünk a féltő feszültség, teret hódít az akaratsorvasztó nihil, és elengedjük egymás kezét.

Ha valaha képesek lennének felejteni 1977 tavaszelőjének rettenetét, nem felejtethjük a szemeket, azt, hogy elment közülünk nemcsak kedvencünk, a színész, fegyvertársunk, a költő, kortársunk, az író, hanem az is, aki a meséknek odakölcsönözte nevét és mosolyát, haragját és játékait, s mindnyájunk meghitt pajtásává lett. Mindene megvolt, hogy eszményi mesehős lehessen: fejedelmi sarj volt, kékszemű, tiszta mosolyú, elmés és bátor. Mint a nagy örökhagyók, örökölt és szerzett kincseiből egyre többet osztogatott szét és menekített át nekünk a legendába, mely most már emlékezetét táplálja, ő maga közben egyre valószínűlenebb lett, vendég mások életében, enyésző fogalom, roppanó csontú védtelenség. Ne kutassuk már, valóság-e vagy legenda, hogy amikor megtalálták az otthont pótló baráti ház romjai között, azok mellett, akik vérparancsolta kötelességnél erősebb emberséggel szerették, csaknem ép volt. Testén csak anyyi, akkora res, hogy dezertálhatott belőle, a csapdává lett hajlék kitagadottjából a hűtlen élet; azt mondják, egy élő kutyát szorongatott utolsó erejével. Védte az oktalan állatot, vagy kapaszkodott belé védekezésül? Vajon idetartozik az is, hogy a kutya sem volt az övé?

Szilágyi Júlia

Ezentúl

Legnehezebb belenyugodni abba, hogy egyszer ezt is el fogjuk felejteni. Hányszor mondtuk, hányszor leírtuk, amikor az árvíz volt: soha nem feledhetjük! Nem feledhetjük a veszteségeket s az áldozatokat mentő, a romok fölött elszántan új életet teremtő hősiességet. Mégis, valljuk be, lassan minden kihullt a tudatunkból. Emlékeink elevekenb, hogysen kitörölődhetnek volna, de kihulltak a lelkiéletünk felszínén evező Noé-bárból, permanens tudatunkból, és a mélybe süllyedtek.

Ismerjük be: a nagy földrengést megelőző napokban nem úgy éltünk, ahogy az árvíz után gondoltuk, hogy élnünk kell, s hittük, hogy élni fogunk. De az árvíz előtt sem úgy éltünk, ahogy a nagy aszálykor gondoltuk, hogy élnünk kell, ha egyszer megszabadulunk az éhség rémétől — s nem úgy éltünk az aszálykor sem,

ahogy a háborúban gondoltuk, hogy élni fogunk, amikor végre felsüt a béke napja. Egy különösen alantas agyműködésünk, a felejtés, elmosza tudatunkban az átélt borzalmakat, s velük együtt a nagy, a nemes, az emberség legmélyebb lélekrétegeiben fogant elhatározást, hogy ezentúl másképp kell élnünk: munkásabban, szeretetteljesebben, ezerszer több felelősséggel minden iránt, amit alkottunk, s ezerszer nagyobb féltéssel és ragaszkodással, segítőkészséggel és őszinteséggel egymás iránt.

Nem tudom, nem természetes-e, hogy ez így van. Nem sokkal a földrengés előtt egy Eftimiu-kötetet fordítottam, 121 szonettet, s most eszembe jut az egyik, melyben a két háborút megért agg költő hálát rebeg az emlékek terhétől megváltó felejtésnek:

*De te megszánsz. Egy irgalmas tekintet
szemedből mély múlt-tépte sebeinket
begyógyítja, mint későfést a balzsam;*

*ha nem volnál, hogy enyhet, nyugovást adj
— szüette vén fák — összeomlanánk vagy
megtébolyodnánk minden pillanatban.*

S az agg költőnek, aki alattimmár csak a temető földje mozdult meg a nagy földrengéskor, azt hiszem, igaza van. Iszonyatos volna örökre — úgy értem, ameddig élünk — magunk előtt látnunk a romokat, az alóluk itt-ott kinyúló végtagokat, a kis rácsos gyermekágy szilánkjait egy betonfödém töredékei alatt, még úgy is, hogy csak az ama napokbeli tévé-adások képei kísértsenek! Iszonyatos volna örökre a más napokbeli tévé-adások kedvencét, a bölcs iróniájú színészt agyonütötten tudnunk egy lépcsőházban, kéz a kézben ugyancsak agyonütött rendezőjével, s örökre keresnünk a kis törékeny asszonyt, a műfordítót, aki — éppen mert olyan törékeny volt — felismerhetetlenre zúzódtott a romok között. Iszonyatos volna örökre arra a két, dróttal átkötött, dísztelen farostlemez-koporsóra gondolnunk, amelyeket együtt bocsátottunk le a házsongárdi földbe a Popa Rusu utcai romhal mazból kikapart tetemekkel, s arra a harmadikra, melyben két költőnk fizikai élete-folytatását tettük. Iszonyatos volna örökre azon töprengeni, amit most nem tudok kivérni a fejemből: mi lett a negyedikkel, a vlahicai asszonnyal, aki ugyanabban az összedőlt lakásban volt, mielőtt még összedőlt volna — és mi lesz mindazokkal, akik túléltek pótolható javaik s pótolhatatlan szeretteik elpusztulását.

*Hogy élhetnénk tenélküled, felejtés,
hogy tántorognánk át e puszta völgyön
ezernyi sebből vérezvén örökkön,
hisz minden emlék rettentő kifent kés;*

*szüntelenül hogy kísérthetne győtrőn
megannyi kedves elvesztett teremtés,
hogyan bírnánk, hogy az eszeveszett és
már hasztalan megbánás öldökljön*

— kérdezi az agg költő. Mikor az itt idézett szonettet fordítottam, nem gondoltam, hogy egyszer ilyen tragikus alkalomból fogom idézni. S nem fedeztem fel benne a „megbánás” szó mélyebb jelentőségét. Ez a megbánás a versben — most tudom — annak a megbánása, hogy a költő elfelejtette, mint mi mindnyájan, az előző szerencsétlenségeket, s úgy élt, mint mi mindnyájan, mintha ezek meg sem történtek volna. Különös ellentmondás, nagy tanulással: felejtjenünk kell, mert emberileg, idegrendszerileg lehetetlen elviselnünk annak a bűnünknek a terhét, hogy felejtettünk.

Hát próbáljunk meg, emberek, most az egyszer nem felejtani. Tartsuk meg emlékezetünkben legalább a mentés, az önfeláldozás, a hősiek újrakezdés képeit, ha a borzalom látványait-emlékképeit, úgy lehet egészséges életöztönből, igyekszünk is elhessegetni. Órizzuk meg magunkban az emberséget azon a hőfokon, aminőre a szerencsétlenség pillanatában felizzott bennünk, hiszen ha nem ezt tesszük, ha hullámonként — akár a szeizmikus rengések — önt el a teljesebb emberség szándéka, a szándék felejtése, a felejtés megbánása, s újra a szándék, akkor elkerülhetetlen a gondolat, hogy amit emberségnek nevezünk, az csak meghunyászkodás a sors egy-egy ostorcsapása alatt.

Holott nem így van. Érezzük, tudjuk, hogy nem így van, de ezt még igazolnunk is kell. Ezentúl.

Veress Zoltán

LÁTJÁTOK FELEIM

EMBEREK! OAMENI! MENSCHEN! mik vagyunk,
bizony, törekenyek, sebezhetők vagyunk, ha orvul,
miközben mesét mondunk a gyermekeinknek, miközben könyve-
ink fölé hajolunk, miközben rímeket keresünk,
miközben jövőnk szövetén dolgozunk, miköz-
ben dalolunk, szeretünk, gyűlölnünk

reánk tör a vak-kímélelten-kiszámíthatatlan-előre nem jelezhe-
tő-megzabolázatlan Vész, ha a bomlott falak megőrlik testünket,
idegeinket, és maguk alá temetnek a meghalt házak
bizony, törekenyek és sebezhetők vagyunk

halottainkat megsiratjuk és eltemetjük, emlékké kövülnek a Föld megbolydult
pillanatai — kifakul a gyász feketéje is

de az élő milliók hitének megrendülését nem jelezték az éber szeizmográfok!
a felbecsülhető és pótolhatatlan veszteségek pillanatnyi kábulatából talpra szökött
a mindeneket mentő-gyógyító-építő akarat, megsokszorozódott erővel ismét az idő-
vel keltünk-kelünk birokra, hogy szavakká szelídüljön a sikoly, hogy fedél alá jus-
sanak az othontalanná váltak, hogy legalább gyertyányi meleg köré gyűlhesse-
nek a Legborzasztóbb Éjszaka áldozatai,

feleim

EMBEREK! OAMENI! MENSCHEN!

nem állhatunk meg a magunkszabta úton

KASSAY MIKLÓS

MA PÉNTEK ESTE

tegnap azt mondtam volna
vigyázzatok barátaim mert
talpmagasságban
még nehéz utat kell bejárnunk
térdmagasságban
el kell felejtenünk a megaláztatást
köldökmagasságban
nincs helye tekintetünk fókuszának
mellmagasságban
üldözzünk el minden aritmiát
homlokmagasságban
őrizzük tiszta gondolatok szürke fészkeit
és lélekmagasságban
ahol alattomos golyók süvítenek — — —

ma ennyit mondanék

embermagasságban

morajló föld

aritmia

gondolatok

fókusza

lélek

alattomos

út
út
út
út

...

RITOÓK JÁNOS

EGY KŐMŰVES FIA BESZÉL

Mint apám, papírcsáköval fejemen,
gyerekkoromban magas és furcsán családias állványok alatt,
vörös téglák közt játszottam, melyek terhe meggörnyesztette apámat,
fehér mészkövek mellett tőle tanult szavakat duruzsoltam,
és sárga homokból apám álmaihoz hasonló, pillanatig tartó kastélyokat
építettem.

Agyagfalú munkásházban,
éjszakánként megszólaltak az apám által épített házak színei,
hangjuk színesebbé tette a vele bejárt városokat,
és azután nehéz göröngyök hullottak mindenre,
mint apámra.

Csak nehéz földgöröngy,
még csak egy tisztességes sírkő sem jutott
a városok építőjének, apámnak.

Kőműves fiaként, ma állványaimon
az én városaimat építem mérőszinór szerint,
s életünk lényegét emelem a csillagok felé.
Beton alapra acélvárakat raktam,
előbb acélvárakat építettem,
a hálózatba — mint erekbe — elektromos vért árasztottam,
és kezimmal, e nagy, közönséges kezekkel,
már egyszerűbb örömöket teremtek.
Tud rólam a bölcső, mely helyét keres magának a sarokban,
az új lakásba került első íróasztal,
az éjjeli lámpa a szerelem diszkrét keretével,
a csendes szavak, éles szavak,
a fényezett bútorok finom
és az erkélyre tett petúniák rikító színei,
a könyvtárszobában ásító üregek
és az ablakok dús látképe, mely előtt meg-megállok, mint

apám az állványon.

Ó, bárcsak száz szemem lenne, hogy átfogják a leendő házak körvonalait,
száz kezem, hogy betöltsék a még üres szegélyeket.
és — hosszas várakozás után — jusson most már mindenkinek.

Tudom is én? Évek múlva gondol rám a fiam?
Mit tudom én — új utcákon áthaladva —
szólnak-e majd neki is a blokkházak színei,
és hangjuk színesebbé teszi emlékeit?
Vagy már csak a vonalak harmóniája emlegeti

apját, az új városok építőjét?

ADÁM ZSIGMOND fordítása

S tán idővel a fájdalom is csillapul majd bennünk

Dankanits Ádám történész, *A Hét* tudományos rovatának szerkesztője (élt 45 évet), fia Dankanits László (Dadi), II. osztályos kisiskolás, a bukaresti magyar tannyelvű iskola tanulója (élt 8 évet), Szilágyi Géza Attila (Kobak), a bukaresti magyar tannyelvű iskola I. líceumi osztályának tanulója (élt 15 évet) — a március 4-i földrengés áldozatai emlékére.

Barátaim!

Az országos katasztrófa szörnyű hekatombája, testközelben — azzá bontódik le, amiből összetevődik: személyeket sújtó egyedi tragédiákra. A rombolás áldozatai nem számok — emberek, mindegyik külön-külön soha meg nem ismételhető egyetlenegy: pótolhatatlan. Ilyen pótolhatatlan embereket siratunk most itt: az emberi nem három pótolhatatlan példányát.

És perlekedünk az okatlan vakorsóssal, mert ész fel nem foghatja, szív el nem fogadhatja ennek a halálnak kegyetlen abszurditását. Mi, akik itt állunk, szülő és élettárs, testvér és barát és játszópajtás, munkatárs vagy tisztelő tanítvány — így éljük át, zaklatott lélekkel a búcsú torokszorító perceit-napjait. Aztán — mert élni kell, élünk tovább, és tesszük — ami kell. S tán idővel a fájdalom is csillapul majd bennünk.

Hanem az életünk — a miénk, akik tegnapig valamilyen módon, valamilyen szinten az ő életüknek is része voltunk —, a mi életünk mostantól többé már nem lesz az, ami eddig volt. Őket elveszítve életünk egy részét veszítettük el. Számunkra mostantól kopárabb lett a világ. Így halunk már életünkben: részletekben, életünk múltával. S halni készülő bennünk tovább élnek ők, a holtak: emlékeinkben.

Ránézek a zöld-fekete-barna fantáziaállatot ábrázoló gyermekrajzra, és felsejlik mögüle egy csibészes-kedves grimasz, a Dadié. De már nem foghatom meg, nem is rögzíthetem. És most már ő örökre csak így él az emlékezetben.

Rád néz egy kamasz szempár. Tartózkodás és értelem villan benne, s az ígéret, hogy ebben a fiúban készülődik, érik az érték. De ezt az ígéretet Kobak már sohasem válthatja be: azt a hallgatón beszédes tekintetet már csak csukott szemmel tudod felidézni.

És él bennünk egy hús-vér ember képze, több évtizedes bensőséges kapcsolat leszűrt eredménye, annak lényeges magja. A jellem, a szellem, a kellem különös, egyedi ötvözete ez, egy emberi ember spirituális arcéle, a Dankanits Ádámé. De összerakni már csak a legkülönbözőbb emlékszilánkokból tudjuk. Kézszorítása melegét és férfigondját, ironikus fausti mosolyát és koccintását, kristálylogikáját és ügyszeretetét hiába is illesztgetem össze, a kép már mindig hiányos lesz, az eleven egész embernek, aki volt, halvány és hiányos emlék-árnyképe.

Ezekkel maradtunk — árván. Ezt visszük magunkkal — amíg csak vagyunk. Csak amíg vagyunk! Az egyszerű volt hús-vér emberek emlékének sorsa az ember-tenyészet stafétája során — az enyészet.

Csak emberi voltunk legemberibb része marad meg belőlünk, és fog tartósan hatni, csak az, amiért végül is élni érdemes, mert életet fakaszt és életet növeszt: a szellem objektívációja, az értékkeremtő munka, az alkotás maga. Erről faggatva emlékeinket csak néma, szomorú töprengésre készíthet az olyan elvont ígéret, mint egy kisiskolás gyermek megcsillanó tehetsége, vagy a serdülő kamaszban formálódó férfijellem. De szólni lehet és szólni kell arról, hogy mit veszítettünk a kiforrott, alkotóereje teljében elvesztett férfiúban.

Dankanits Ádám a történettudományi kutatómunkát tekintette igazi hivatásának. De elvetette a történelemnek az öncélú múltkultusz jegyében álló művelését. Dankanits Ádám a mi feltételeink közt azt a történelemtudományt tekintette létjogosultnak, amely mind a román nép, mind az együttélő nemzetiségek jövőjének megtervezéséhez és kiépítéséhez nyújt ismereteket, annak szolgálatában áll. Mivel pedig egy nemzetiség jövője messzemenően műveltségének jellegétől, szerkezetétől, tömegeinek műveltségi fokától függ, Dankanits Ádám művelődés-történetünket választotta kutatása területéül.

A Bolyai Tudományegyetem történelem szakos diákja 1949 és 1954 között olyan mesterek irányítása mellett sajátította el a kutatói munka alapismereteit, mint Bodor András, Constantin Daicoviciu, Jakó Zsigmond professzorok és mások. Tanári diplomája megszerzése után egy éven át a Szováta melletti Deményháza általános iskolájában tanított. 1955 augusztusában a nagyenyedi akkori rajoni történelmi múzeum igazgatását bízták rá, 1957—1960 között pedig az akadémia hatáskörébe került enyedi volt kollégiumi könyvtár főkönyvtárosi tisztét töltötte be.

Az enyedi évek változatos feladatai érlelték tudóssá Dankanits Ádámot. Konceptiózus muzeológusi tevékenysége kiterjedt mind a gyűjtemények tudományos igényű számbavételére és rendezésére, mind egyebek között a rajon műemlékeinek lajstromozására és fényképezésére. Bibliográfusként kollektívájával együtt Nagyenyed és környéke helyrajzi könyvészetének szakszerű továbbfejlesztését végezte el. Ekkor kezdte tanulmányozni az erdélyi könyvtárak XVI. századi anyagát, amely később doktori disszertációja témájához szolgált alapforrással. Enyedi tevékenysége óta tartottuk számon mindig friss szempontú, gondolatokban gazdag, avatott publikációit is.

1960 őszétől 1968-ig a marosvásárhelyi pedagógiai főiskola történelem tanszékén tanároskodott, majd két éven át az akadémia vásárhelyi fiókjának kutatója volt. A *Hét* 1970 őszi indulásától élete utolsó hat és fél évében a lap tudományos rovatát szerkesztette Bukarestben.

A sokéves tanárképző gyakorlat a korszerű nevelés és oktatás problémái felé terelték Dankanits Ádám figyelmét, a szerkesztői munka pedig ennek elméleti elmélyítése mellett a gyakorlati tudomány népszerűsítés és ismeretterjesztés nyomán általában a jövő számára való emberformálás elméleti és módszertani problémáit tudatosította, miközben kutatói érdeklődésének a tengelye végig a történelemtudomány maradt. Tény, hogy a vásárhelyi és bukaresti, összesen tizennyolc évek, amikor foglalkozásszerű munkája nem a szakkutatás volt, a történész tudósi szemhatára szélesülését köszönhetted. Dankanits Ádám ezekben az években vált tudatosan a jövő felé forduló történésszé.

De ára is volt ennek a gazdagodásnak: igazi hivatására, a történelmi kutatómunkára ezekben az években csak a második műszak maradt neki. Az oktatással, a szerkesztéssel, mint mindennel, amit vállalt, teljes mértékben azonosult. E tevékenységét nemzeti művelődésünk értelmes szolgálatának tekintette, amint hogy az is volt. Keze alatt tanítványok százai formálódtak. Majd — indulása óta — *A Hét* számai, és közvetve a lap olvasói. Valóban: értelmes, értékes szolgálat volt ez, de olyan szolgálat, amely lassította tudományos terveinek megvalósítását.

A szakma revelációval fogadta három évvel ezelőtt a *Kriterion* kiadásában megjelent *XVI. századi olvasmányok* című tanulmányát — doktori disszertációja egy részének sűrített foglatát. De akkor már Dankanits Ádám új témán dolgozott: közművelődésünk állapotának, XIX—XX. századi dinamikájának felmérésén. Mindmáig érintetlen forrásokat tárt fel, közömbösnek látszó statisztikákból leleményes módszerekkel mindeddig eltakart összefüggéseket hívott elő és ismert fel, gyűjtötte és csoportosította hatalmassá szaporodott, az utóbbi időre már teljessé kerekedett anyagát. Egy jelentős nagy munka koncepciója, kidolgozott módszere, elrendezett anyaga volt együtt. Most fogott hozzá a talán még éveket igénylő kidolgozásához. Hogy mi készült Dankanits Ádám tudósi műhelyében, arról némi képet alkothatunk abból a rövid vázlatból, amelyet a *Korunk* legutóbbi (1977. 1—2.) száma közölt tőle. S ha a már elkészült 80 gépelt lap terjedelmű első fejezetnek az a példánya, amely egy időben baráti kezekben forgott, időközben nem került vissza hozzá, akkor legalább ennyi megmenekült a pusztulástól.

Dankanits Ádámnak ez a nagyméretűre tervezett munkája — melynek egészét és annyi részletét az elmúlt évek során annyiszor végiggondolta — többé már nem készül el. A többi sem, amit még vártunk tőle. Mondják a szemtanúk, hogy dolgozószobája feltárt romjait ellepte a szétszórt, szélsodorta cédulák tömege. Külön filozof-tragédia, amikor együtt az alkotóval a megtervezett nagy műnek még az összehordott építőkövei is megsemmisülnek.

Barátaim, pótolhatatlan embereket siratunk, az emberi nem három pótolhatatlan példányát, a kegyetlen vaksors áldozatait. A megpróbáltatás e nehéz idején vigasz kellene. Ám nincs vigasz. Csak embervoltunk parancsa van: a helytállás parancsa. Mert emberként mást úgysem tehetünk: az értelmes munka folytatása — elszántan, kishitűség nélkül. S tán idővel a fájdalom is csillapul majd bennünk.

Tóth Sándor

Az 1907-es felkelés hazai és külföldi visszhangja

A századunk elején lezajlott parasztfelkelés társadalmi visszhangjáról sok tanulmány jelent meg napjainkig. Nem marad kiaknázatlanul semmilyen forrás, feldolgozásra kerültek a helyi levéltári anyagok, a diplomáciai irattárak, napilapok, visszaemlékezések, s a megjelent dolgozatok részletekig menően elemzik e parasztfelkelés hatását a többi társadalmi osztályra. Egy nemrég megjelent munka 1907 nyugat-európai és észak-amerikai korabeli sajtótükröződését elemzi.

A feldolgozások arról tanúskodnak, hogy a felkelés olyan társadalmi visszhangot váltott ki, amelyhez hasonlót azelőtt ritkán jegyzett fel a történetírás.

Mi volt ennek az oka? Miért fordultak érdeklődéssel mind az uralkodó osztályok, mind a haladó erők több országból az itteni események felé?

A nemzeti államok kialakításáért folyó harcokban alapvető feladatként a politikai egység, függetlenség, szuverenitás megteremtése és biztosítása jelentkezett. Az egység érdekében a legtöbb helyen a demokratikus átalakulást szolgáló reformok, melyeknek ugyancsak az egész társadalom érdekeit kellett volna szolgálniuk, félmegoldásosan születtek. Így tulajdonképpen polgári szabadságról, választójogról és nem utolsósorban földbirtok-tulajdonról szinte kizárólag csak az uralkodó osztályok és a parasztság vagyonosabb rétege esetében beszélhetünk azokban az országokban, melyek a fenti folyamaton ebben az időben estek át. Ezeknek az államoknak a társadalmi sok megoldandó feladattal lépett a huszadik századba. De óriásira nőttek e kérdések elintézését akadályozó tényezők is. Érthető hát, hogy az 1907-es parasztfelkelés tanulságai több közép- és kelet-európai állam társadalmát érdekelték.

A fő kérdés, amiért egyes társadalmi osztályok aggodalommal, mások reménykedő bizalommal tekintettek ekkor Románia felé, a korabeli társadalom alapvető gondja, a földbirtok igazságtalan megosztása volt. Ismeretes, hogy a XIX. század második felében végrehajtott jobbágyfelszabadítás és agrárreform Oroszországban, Romániában megszüntette ugyan a hűbéri függőségi viszonyt, földet azonban nem, vagy csak igen keveset adott a parasztságnak. A földműveseknek csak az a része vált kisebb-nagyobb terület tulajdonosává, amely már azelőtt is jobbágyföldet birtokolt. Ezek az agrárreformok érintetlenül meghagyták a átmenették a nagybirtokot a kapitalizmusba, ugyanakkor lehetővé tették további terjeszkedését a kisparaszti birtok rovására. A porosz típusú tőkés mezőgazdaság kibontakozását elősegíteni hivatott birtokrendezések, tagosítási, arányosítási — általában földrendezési — eljárások alkalmával ugyanis igen sok paraszti birtokot nyirbáltak meg. A század végére az említett területeken az adóterhek, az uzsora következtében nem egy család földjének jelentős részét elvesztette. Aprózódott a parasztbirtok az újabb földterületek szerzését alig biztosító évtizedek alatt az örökösödés következtében is. Kialakultak a nincstelen agrárproletariátus tömegei. Ukrajna mezőin, a magyar Alföldön, a Bărăganon a századforduló éveiben sok nincstelen kóborolt, hogy a mezőgazdaságban alkalmazást nyerjen, mert e területek gyengén fejlett ipara nem biztosított számukra munkalehetőséget. Mindez kiélezte az ellentéteket, s alig volt esztendő, amelyben parasztfelkelésről ne esett volna szó a Moszkvától Bécsig, Varsótól Szófiáig terjedő hatalmas, több országot magában foglaló területen. Ezek a parasztfelkelések — amelyek közül legkiemelkedőbb az 1907-es — a társadalmi fejlődés szempontjából nagy jelentőségűek, jól lehet egyes területeken szórványosak és kisméretűek voltak. Napirendre tűzték az agrárreformok felülvizsgálásának, a nincstelen tömegek földhözjuttatásának kérdését. Nemcsak a munkásosztály pártjai foglalkoztak ezzel a kérdéssel, hanem egyes polgári pártok haladó képviselői is. A közvélemény nyomására kénytelenek voltak napirendre tűzni ezt a kérdést az uralkodó osztályok érdekeit képviselő burzsoá-földesúri parlamentek is, s akarva, nem akarva olyan reformokat is hoztak, amelyek hivatta voltak a tömegek mozgalmát látszatengedményekkel leszerelni.

De nem szabad elfelednünk, hogy 1907 nemcsak a földbirtok-megosztás kérdésének módosítását vetette fel. Kaszárt fogott a román paraszt a tömegeket lenéző, megvető úri magatartás, az uralkodó osztály dőzsölő életmódja, a súlyos adók, a növekvő nyomor okozói ellen is. S melyik szomszédos ország társadalmára nem

volt ez jellemző, kisebb-nagyobb mértékben? Magyarországon, Oroszországban, Bulgáriában a tömegek elégedetlenségének okai hasonlóak. A XIX. századnak, a kapitalizmus uralkodó időszakának öröksége, a munka és a tőke közötti kiéleződött ellentét elszánt osztályharcok színterévé alakította ezeket az országokat.

Érthető tehát, hogy ezekben az országokban felfigyeltek 1907-re, hiszen a romániai parasztság megmozdulása Európa legjelentősebb eseménye volt az oroszországi 1905—1907 közötti népi polgári demokratikus forradalom után.

Milyen méretű volt ez az érdeklődés? Kimerült az újságok híradásaiban, az abban az időben divatos névtelen brosúrirodalomban?

A híradástechnika gyors fejlődése a tizenkilencedik század második felében s a napi híreket közlő és kommentáló sajtó tömeges méretű megjelenése a XX. század elején a társadalmi közvélemény robbanásszerű kiszélesedését hozta magával, olyan korban, amelyben — mint láttuk — a különféle ellentétek kiéleződtek. A haladó erők irányította s a tömegek óhajának, akaratának megfelelő felfogás aktivizálódott, és arra törekedtek, hogy hatást gyakoroljon az uralkodó osztályok magatartására, az állampolitikára.

A közvélemény mérlegre tett minden eredményt és fogyatékoságot gazdasági, társadalmi, politikai téren, és azon fáradozott, hogy kiküszöbölje a folyton mélyülő ellentéteket, eltörölje a visszasságokat. Ebben kétségtelenül a kibontakozó forradalmi munkásmozgalom hatását kell felismernünk. A közvélemény formálói, okulva más népek harcaiból, arra törekedtek — s ezt fontos leszögeznünk —, hogy első sorban saját országukban javítsanak a fonák helyzeten, itt vigyék előre a társadalmat.

A korabeli jelentős események nem egyszerűen tudomásul veendő hírek voltak csupán; közvéleménnyé alakultak át, s mint megfontolandó kérdést tárgyalták az irodalomban, a parlamentben, a sajtótermékek hasábjain, a történetírásban. Így vonult be 1907 hatása a szomszédos népek történelmi hagyományáiba is.

Írásunkban ezt a kérdést kívánjuk vizsgálni. Nem a felkeléssel kapcsolatos elítélő vagy rokonszenvező kijelentések tömege érdekel bennünket — noha ez sem lebecsülendő —, hanem a történelmi jelentőségű példán tanuló, társadalmi előmenetelt óhajtó s ezért harcoló közvéleményt vagy az ezt irányítani szándékozó törekvést kívánjuk elemezni. Utalni akarunk arra, hogy milyen elhatározásokat váltott ki és milyen intézkedéseket szült Romániában 1907, s milyen gondolatokat ébresztett a szomszédos országok haladó erőiben.

A romániai haladó sajtó zöme helyesen itéli meg a felkelés okát s az elégedetlenség megszüntetésének módzatait. Általában radikális földreformot javasolnak. Ezt látja helyesnek, szükségszerűnek a parasztság küzdelmével rokonszenvező közvélemény is. Nicolae Titulescu 1907 tavaszán többek között ezeket mondja a parasztok előtt tartott egyik beszédében: „Az első kérdés, melynek kormányainkat foglalkoztatnia kell, az a föld, amelyre nektek szükségetek van. Milyen eszközökkel juthat a paraszt a léte fenntartásához szükséges földhöz; milyen módon tarthatja meg a megszerzett földet, hogy az ne essék szét meg nem szánható apró részecskékké; milyen módon biztosítható az, hogy a megszerzett föld örökké az övé maradjon, hogy azt az uzorás és kizsákmányoló el ne vehesse tőle. Íme, e három pont köré sűrítődik a parasztok földhözjuttatásának kérdése.”

A földkérdés azonnali megoldását hirdeti Nicolae Iorga történész is sorozatos újságcikkeiben, melyeket ebben az időben írt az uralkodó osztály véleményének irányítása és a kialakult közvélemény erősítése érdekében. A. D. Xenopol tanár és történész így ír ebben az időben: „Az összes kormányok, melyek uralmon voltak 1864-től, csak alkalmoszerűen foglalkoztak a parasztkérdéssel, s anélkül, hogy keresték volna törvényekkel való végleges megoldását a paraszt helyzetének megjavítása érdekében.”

Köteteket tesznek ki a haladó erők megállapításai, javaslatai a parasztság nehéz sorsának enyhítése ügyében. Mint a közvélemény részének kétségtelenül hatniuk kellett. Egyébként az események tragikus fordulata következtében, és a közéletben jelentős szerepet játszó írók, tudósok, mint Victor Babeş, Mihail Sadoveanu, Emil Racoviţă, C. Dobrogeanu-Gherea, Ion Luca Caragiale, George Coşbuc, Alexandru Vlahuţă, valamint mások hatására, akik a parasztsággal rokonszenvező közvéleményt erősítették írásaikkal, az uralkodó osztályok kormánya kész intézkedéseket hozni, de nem radikális jellegűeket, csupán félmegoldásúkat, amelyekkel egyszerűen csak csökkenteni akarja az elégedetlenség okait — első sorban a földhiányt —, hogy így megakadályozzon újabb nagyméretű megmozdulást. A liberális kormány ugyanis nem akarta megsérteni a nagybirtok területi épségét. Ezért olyan megoldáshoz folyamodott, amely a nagybirtok régi hatalmát nem csorbítja, de ideiglenesen tompítja a parasztok földéhségét.

1908. április 4-én törvényt hoztak a Casa Rurală (Falusi Pénztár) nevű pénzügyintézet létesítésére. Ennek a pénzügyintézetnek az volt a fő feladata, hogy földet vásároljon, és 5 hektáros parcellákra felosztva eladja a parasztnak. A hitelintézet a parasztnak földvásárlására 5%-os kamattal hitelt folyósított. Maga az állam is foglalkozott ilyen földvásárlással és -eladással. Ez némileg hozzá is járult a paraszti földek növeléséhez, a földínséget azonban mégsem enyhítette, ugyanis csak a már földdel rendelkező vagyonosabb parasztnak voltak képesek a vételár kötelező 15%-át azonnal kifizetni. Ily módon a Casa Rurală és maga az állam is elsősorban a vagyonos parasztnak földínségének kielégítését biztosította. Az intézmény jó üzletül szolgált a részvényeseknek és azoknak, akik a pénzügyintézetet vezették (50%-ban az állam, 50%-ban magántőkéségek jegyezték a részvényeket). Az évi nyereség 70%-át a részvényesek között osztották szét, 30%-át pedig a tartalék-alapra fordították.

Azzal a céllal, hogy enyhítsenek a földesúri föld megművelésére szoruló parasztnak terhein, fokozottabban kezdték támogatni az 1891-ben létesített földbérletet elősegítő hitelintézetek tevékenységét. Így lehetőség mutatkozott arra, hogy kiküszöböljék a bérletdíjakat felhajtó nagybérlet közbejöttét a birtokos és a parasztnak közötti nagyon egyenlőtlen vásárlásban. A romániai gazdasági és társadalmi fejlődést szemmel tartó *Magyar Gazdák Szemléje* című lap egy akkori számában erre vonatkozóan a következőket olvashatjuk: „A bérlet által kihasznált parasztság mindinkább arra törekedett, s ma is arra törekszik, hogy a köztetítőt kizárja, s e célt szolgálják a bérletszövetkezetek.” Ebben az értelemben haladó szerepet játszottak a szövetkezetek, de ugyanakkor az uralkodó osztály kezében kiváló eszköznél is bizonyultak a felkelések megakadályozására. A romániai földbirtokviszonyokat kiválóan ismerő magyar gazdasági szakember, Barabás Endre írja: „... a szövetkezeti alakulatok fejlődése és az agrárreform-törvények hatása valószínűleg jó hosszú időre biztosítja Románia nyugodt és békés fejlődését.” Barabás örömmel állapítja meg, hogy a román kormány felismerte a szövetkezeti eszme e fontosságát, s maga karolja föl a kezdeményezést: „Romániában — írja tovább — az okvetlenül szükséges agrárreformokat forradalmi úton kényszerítették ki. De még így is szerencsésnek érezheti magát, mert oly szerencsés kézzel alkottattak meg a reformokat, hogy azok az elégedetlenkedő népet is megnyugtatták, s a nagybirtok tulajdonosaiban sem idéztek elő reakciót.”

Ez a demokratikus földreform elodázására jól bevált bérletszövetkezeti rendszer lassan fejlődött. 1908-ban még csak 172 szövetkezet működött 23 336 szövetkezeti taggal, 133 000 hektár területet béreltek, és 3 620 000 lej évi bért fizettek. 1910-ben 308 szövetkezet létezett 47 448 taggal. A szövetkezetek ekkor 209 646 hektárt béreltek, és 1 897 660 lej évi bért fizettek.

Ezek és más hasonló jellegű intézkedések nem a lényegét érintették. A román kormány tehát — noha erős közvéleménnyel állt szemben — nem sietett megoldani a parasztkérdést a korszellemnek megfelelően. Mindent megtett, hogy a nagybirtok épségét fenntarthassa.

A romániai parasztság forradalmi harcával rokonszenvező közvélemény alakul ki Erdélyben is nem sokkal az első hírek vétele után. Noha ennek kialakításában is részt vesznek a haladó írók, tanárok, költők, közéleti személyiségek, munkájuk döntő jelentőségű szerepéről ebben a kérdésben nem beszélhetünk, mert a szolidaritás természetesen jelentkezett a hasonló helyzetben élő erdélyi román tömegek, valamint a magyar és más nemzetiségű parasztság soraiban is. A haladó közvéleményt irányító tevékenységükben nem a parasztnak felé fordulnak, hanem a tömegek és az uralkodó osztály álláspontja között tévelygő erők felé. Általában a sajtó véleménye eléggé egyöntetű abban, hogy le kell vonni a felkelés tanulságait. Nem beszélhetünk azonban a levont tanulságok egyöntetűségéről. Ebben a kérdésben felszínre kerülnek az osztályérdekek.

Az erdélyi nagybirtokosság érdekeit képviselő *Ellenzék* szerint érélyes intézkedéseket kell hozni, amíg a bajok el nem hatalmasodnak. „A romániai parasztlázadásnak sok momentuma intő például szolgálhat — írja a lap — a mi szociális helyzetünkre. Az a szabad kéz, amellyel nálunk az izgatók dolgoznak, előbb-utóbb nem fog jóra vezetni... Példákat azért vetítenek elénk az események, hogy okuljunk rajtuk. Tehát okuljanak, akiket illet.”

Az *Erdélyi Gazda* aratógépek és más mezőgazdasági eszközök beszerzését javasolja: „Tekintse ezután a gazda gépjét barátjának, mivel ez nem fog sztrájkolni, és nem hallgat a lelketlen izgatókra.” A nagybirtokosság nem hajlandó tehát engedelményekre — hisz az említett lap az ő érdekeit szolgálja. Erőszakot, csendőrséget és bíróságot javasol a mozgalmak elfojtására. Szerinte ez a hozzájuk csatlakozott felsőklérus szerint is csak az erőszak és a gazdák szervezkedése bírhatja rá a földmunkásokat arra, hogy visszatérjenek oda, „ahol az ő természetes helyük,

akikre utalva vannak, akiknél ösidők óta emberséges bánásmódra találtak, földesuraik mellé“.

A kolozsvári polgári irányzatú *Újság* reformokat sürget: „Oroszországban és Romániában véres forrongásba tört ki a földműves nép elégedetlensége, s a jóindulatú vezető körök belátták, hogy sürgős agrárreformra van szükség. Magyarország szintén agrár állam, s a reformokra nálunk éppoly szükség van, mint szomszédainknál.“ Véleménye szerint csak a reform veheti elejét olyan mérvű mozgalmaknak, amilyenek Romániában bekövetkeztek. A burzsoázia tehát a romániai események hatására reformokat javasol. De tökéletesen egyetért abban a nagybirtokosokkal, hogy egy esetleges felkelés elejét kell venni megfelelő intézkedésekkel. De nem híve e polgárság a terrorintézkedéseknek. „Szó sincs róla — írja a *Nagyvárad* című polgári lap —, helyes és szükséges, hogy gazdaközönségünk nyakán élősködő izgatók káros és veszedelmes garázdálkodása ellen, de nem Tisza István módja szerint, nem úgy, hogy olajat öntsünk a tűzre...“

A mérsékeltébb beállítottságú *Erdélyi Hírlap* a tanulságokat boncolgatva arra a konklúzióra jut, hogy okulniuk kell nemcsak a román, hanem a magyar vezető osztályoknak is. Szerinte a nép műveltségét kell emelni, több munkát és nagyobb keresetet kell biztosítani a népnek, és lehetővé kell tenni a földszerzést ott, ahol ennek útját állja a nagybirtok.

Földreform szükségességét vetik fel a román lapok is. A *Tribuna* 1907. március 27-i számában azonnali intézkedéseket követel, a parasztság földkérdésének végleges megoldását sürgeti Romániában, Erdélyben és Magyarországon is. A *Lupta* című lap ugyancsak a földkérdés radikális megoldásának szükségességét veti fel. Egy esetleges nagyobb parasztfelkelés megakadályozására hozott intézkedéseket bírálva 1907. március 31-i számában így ír: „Köteteket tesznek ki az ilyen intézkedések, ma holnap számuk annyi lesz, mint az elégedetlenkedő parasztoké.“ Az *Adevărul*, az *Erdélyi Munkás* és a *Népszava* munkáslapokkal egyetértésben harca szölit fel a közös ellenség ellen a rabság megszüntetéséért.

A parasztság földigényének kielégítését hangsúlyozzák ebben az időben a publicisták mellett az írók, költők, tanárok, történésírók. Ady Endre, aki ebben az időszakban különösen sokat foglalkozott a parasztkérdéssel, forradalmi megoldását reméli. A költő felismeri az események jelentőségét, amikor ezt írja: „Dózsa György óta igazi parasztlázadás nem volt. Lett volna egynehány, de urak álltak az élére.“ Bízik a máramarosi román parasztság mozgalmának kiszélesedésében, mely felveti majd a parasztság alapvető kérdésének forradalmi megoldását. A román nemzeti függetlenségi mozgalom egyik kiváló vezetője, Vasile Goldiş, aki a földkérdés polgári demokratikus jellegű megoldásának híve, ezzel kapcsolatosan így ír: „Ennek az elvnek vezérelvvé kell válnia nemcsak a régi Romániában, hanem Erdélyben is.“

Magyarországon a földhiány miatti elégedetlenség évente ismétlődő aratósztrájkokban csapódott le, melyeket azonban az uralkodó osztály hatalmi szervei el tudtak fojtani. Csökkentette a feszítő erők kirobbanását a nagymértékű kivándorlás. De a probléma mégis megmaradt. Így az 1907-es romániai parasztfelkelés közvetlenül érintette a magyarországi közvéleményt. Maga az uralkodó osztály érdekeit képviselő újság, az *Alkotmány* szerint a magyarországi parasztság hangulatára vonatkozó „... események megfigyelése éppen nem nyújt biztató adatokat... az elégedetlenség nagyfokú, a nép ingerült. A nemzetközi szocialdemokrata szónokok nyilvános népgyűléseken gyakran idézik fel Dózsa György szellemét.“ A polgári radikális irányzatú *Budapesti Napló* így ír: „Itt is, Romániában is forr a vére és ököibe gyűrődik a keze a parasztságnak mindazok miatt, akiről azt hiszi, hogy miattok kell egy arasznyi föld nélkül tengődni.“ A lap szerint a romániai és magyarországi paraszt helyzete közt az a különbség, hogy Romániában nincs kivándorlás. „Ugyanaz a dühös indulat, amellyel a romániai paraszt csóvát és gyilkot szorít, adja kezébe a magyar parasztnak a vándorbotot“ — írta a lap 1907. március 22-i számában. Szerinte a romániai és magyarországi helyzetre egyaránt érvényes az, hogy „sem Romániában, sem Magyarországon nem használhat sokáig a taktika és szurony. Egyszer csak ott fognak állni egymással szemben: fojtogató és fojtogatott, latifundium és földéhség, uralkodó osztályok és parasztság. Ezt az elmaradhatatlan találkozást másként kell előkészíteni. Demokratikus földbirtokpolitikával.“

Miután a romániai felkelés hatására több helyen mozgolódni kezdett a magyarországi parasztság, s fellendült a nemzetiségi függetlenségi harc is, a válasz a kormány részéről a közvélemény ellenére a következő: megnövelik a csendőrség létszámát, s kiterjesztik hatáskörét, megszavazzák az úgynevezett derestörvényt, mely arra hivatott, hogy megakadályozza, illetve elfojtsa az aratósztrájkokat.

Az a tény, hogy a magyar uralkodó osztályok az 1907-es felkelés tanulságaként nem siettek valamelyes földreform életbeléptetésére, sőt megtorló és szigorító

intézkedéseket vezettek be, nem a népi tömegek és haladó erők akcióképes közvéleményének hiányára mutat, hanem arra a valóságtól, a tömegektől elszigetelődő helyzetre, amelybe a kormány, a parlament és a vidéki hatalmasságok jutottak.

Oroszországban a cári hatalom szigorú rendeletekben tiltotta meg bármilyen népi mozgalom pozitív kommentálását a sajtóban. S ezt az intézkedést különös gonddal betartotta az 1905—1907-es polgári demokratikus forradalom elfojtása után, mely élesen vetette fel nem csupán a földhiányban szenvedő parasztság helyzete megjavításának, hanem az egész önkényuralmi rendszer megdöntésének a kérdését is. Így az 1907-es romániai felkelésről csupán néhány lap emlékezik meg burkolt formában. Ennek ellenére széles körű közvélemény alakult ki különösen akkor, amikor az orosz hatóságok katonai erőket vonultattak fel a Prut mentén a felkelés kiterjedésének megakadályozása érdekében. 1907 március havában Moszkvában az egyetemi hallgatók tiltakozó gyűlést tartottak a romániai terrorakciók ellen, az újságok pedig sietnek utalni a megoldandó kérdésekre. Ilyen fejtegetések során írja a Kisinevben megjelenő *Basarabia* lap 1907. március 4-én: „A román vezetők éppúgy, mint a mieink, nem akarják megérteni, hogy a parasztot a felkelésre szegénysége és az élet nehézségei kényszerítik.“

Hasonló szellemben fogalmazza meg jelentését a iasi-i orosz konzul, Brunner a bukaresti orosz nagykövetnek. Ebben részletezi a romániai igazságtalan földbirtokmegosztást, s utal arra, hogy a helyzet tarthatatlan. A jelentés egész hangvétele arra enged következtetni, hogy a konzul híve egy újabb földreformnak Romániában és Oroszországban is.

Mint ismeretes, az 1905—1907-es népi polgári demokratikus forradalom elfojtása után a cári hatalom, mit sem törődve a haladó közvéleménnyel, a legdurvább terrorrendszert vezette be.

A szomszédos Bulgária tömegei élénk érdeklődéssel figyelték a romániai eseményeket. Az 1877—1878-as függetlenségi háború kedvező feltételei közepette lezajlott bolgár polgári demokratikus forradalom eredményei nyomán a parasztok mérsékelt pénzellenérték fejében tulajdonba vehették az eltávozó török feudális urak földjeit. Így a bolgár parasztság 1877—1878 után a szántóföldek egynegyedét szerezhette meg. Az elkövetkezendő évtizedekben azonban a városi kereskedő burzsoázia hatalmas területeket vásárolt meg egyrészt a régi földesuraktól, másrészt a földhöz jutott, de eladósodott parasztoktól potom áron, így a század elején 300 000 paraszt a megművelt föld területének csak 60%-át mondhatta magáénak, 1050 polgár és földesúr pedig a fennmaradó 40%-át, ami nyomasztó elégedetlenséget váltott ki.

Ez a magyarázata annak, hogy a parasztság élénk érdeklődéssel figyelte a romániai eseményeket, s maga is felkelésre készült. A romániai *Dimineața* című lap 1907. március 16-i számában a bolgár parasztok erős nyugtalanságáról számol be. Az agrármozgalom fiatal vezetői, valamint a munkásmozgalom élharcosa, Georgi Dimitrov már évekkal azelőtt alapos felvilágosító munkát végeztek a tömegek között, és széles körű közvéleményt alakítottak ki az uralkodó osztályok érdekeit szolgáló kormányok ellen.

Így az 1907-es felkelés erős hatással volt a bolgár tömegekre. Ezt igyekeztek kihasználni a haladó erők, s abban az irányban tevékenykedtek, hogy a kormány vonja le a tanulságokat, és javítson a parasztság helyzetén. „Vajon a mi dolgaink — írja a *Balkanska Tribuna* 1907. március 14-i számában — nem hasonlítanak-e a romániaiakéihoz. Az, ami szemünk előtt történik szomszédaink háza táján, komoly figyelmeztető. Kormányunk a romániai állapotok felé vezet bennünket. Románia példa kell hogy legyen számunkra.“ Konkrét javaslatot azonban egyetlen polgári újság sem tesz. A földkérdés demokratikus megoldásának szükségességét a munkásmozgalom forradalmi szárnyának vezetői hangoztatták ebben az időben.

1907 és a munkásmozgalom

Abban a kiélezett, osztályérdekeket szembesítő küzdelemben, amelyet a romániai parasztság 1907. évi hatalmas felkelése tűzött napirendre, nyílt színvallásra kényszerítve az összes társadalmi tényezőket a sürgősen megoldásra váró, az ország továbbfejlődésének irányát és ütemét döntő jelleggel meghatározó gazdaságpolitikai kérdésekben, a munkásosztály és a szocialista mozgalom állásfoglalása bizonyult a leghaladóbb magatartásnak. Lényegében ugyanis azonosulni tudott a parasztság helyzetével és ebből eredő törekvéseivel. Ilyenformán állásfoglalása túllépte a csak közösségvállalásig terjedő kereteket, és szerves részévé lett magának a felkelés lefolyásának, kezdve a közös — jórészt ugyan spontánul létrejövő — munkás-paraszt akcióktól, el egészen azokig az összetettebb vonatkozású és hatósugarú megnyilvánulásokig, amelyeket a korabeli munkásmozgalom politikai vezetőszervei, a „România muncitoare” szocialista körök kezdeményeztek és irányítottak, s amelyek politikai vonatkozásban meghatározó módon hatottak az egész felkelés menetére. Az erre vonatkozó tanúbizonyságok az akkori idők értékes dokumentumai.

Az 1907-es felkelést megelőző évek a romániai munkásmozgalom sorainak újrendezésével és harci képességének kialakításával teltek el. Ebből a készülődésből nem hiányzott a parasztságot foglalkoztató kérdések iránti érdeklődés sem, annál is inkább, mivel a munkások és a parasztköz gazdasági-társadalmi helyzete sok közös vonást tartalmazott, ezek pedig nemcsak objektíve közelítették a két osztályt egymáshoz a kizsákmányolás elleni harcban, hanem érdekközösségük eszmeiségét is alakították. A korabeli szocialista mozgalomban nem tudatosult még eléggé, hogy a munkás-paraszt szövetség mellett állást foglaljanak — akár csak kezdetleges szinten is —, vagy olyasmire, ami a szocialistáknak a parasztság körében kifejtett gyakorlati tevékenységét visszhangot kiváltó eredményekben juttatta volna kifejezésre, mégis ki kell emelnünk, hogy a szocialista mozgalom Románia alapvető jelentőségű problémájának tekintette az agrárkérdést, és ennek radikális megoldása érdekében kötelező érvényűnek tartotta, hogy állhatatosan hallassa véleményét, amely korlátai ellenére is a legelőremutatóbb volt valamennyi társadalompolitikai áramlat között. Már 1902-ben a *România muncitoare* a következőket írta:

„A kormányzó körök számára a parasztság olyan osztály, amely arra hivatott, hogy viselje az államalkotás minden terhét, de nincs joga ahhoz, hogy gondolkozzék, és mást akarjon, mint amit vezetői megengedni méltóztatnak. S eközben falun [...] tudunkon kívül lezajlik a kimerülés fájdalmas drámája [...] a parasztság teljesen elhasználódott, falánk és telhetetlen urai leigázzák, kifosztják, elbutítják, kizsákmányolják [...] miután gazdáit és az elődsdi adminisztrációt jólakítja, elfogynak erői.” (1902. február 10.)

A szocialista mozgalom élenjárói, amikor igyekeztek ráirányítani a parasztság szemét arra a tényre, hogy az uralkodó osztályok és politikai pártok csupán önös érdekektől vezéreltetve, a látszat kedvéért mutatnak érdeklődést „az ország talpa”, a falvak népessége iránt, a társadalmi felszabadulás járható útját a munkások és parasztköz közös harcának a szükségességében lelik meg:

„Az alkotmányosság, a nemzeti akarat képviselőiténak hamis álarcát tüzes vassal kell leégetnünk az uralkodó burzsoázia érzéketlen képeről. Lehetséges, hogy a sokat szenvedett parasztság, amely lelkében igazságtalanságot igazságtalanságra és szenvedést szenvedésre halmoz, reménytelenségében és jogos fölháborodásában bátorságra kap majd egyszer ahhoz, hogy a szelvezett munkásság oldalán lerázza az osztályuralom jármát, és darabokra tépje a képmutatók álarcát.” (*România muncitoare*, 1905. szeptember 25.)

A munkások és parasztköz közeledésében az 1906. év, a falvakon lejátszódó földfoglaló események nyomán már eredménnyel járt. Megtörtént, hogy szocialista munkások közvetlen kapcsolatba léptek a helyzetükön javítani szándékozó parasztköz, vagy pedig a nagyobb megmozdulásokat szülő központokban maguk a parasztköz fordultak a szocialista körökhöz.

Az 1907-es felkelést közvetlenül megelőző időszakban az agrárproblémákkal és a parasztság helyzetének feltárásával foglalkozó megnyilvánulások gyakoribbá

váltak a szocialista mozgalomban, és az elemzések, amelyek a falvakban kieleződő osztályellentéteknek az általánost messze túlhaladó gyors bontakozását jelezték, hatalmas társadalmi megrázkódtatás előjátékára figyelmeztettek. Alig néhány nappal a felkelés előtt a következőket olvashatjuk a *România muncitoare* 1907. február 18-i számában:

„Falvakon a legfölháborítóbb dolgok történnek. Nemcsak hogy a parasztok a legnagyobb szükségét szenvedik, s a földesurak kizsákmányoló hatalma nem ismer határt, nemcsak hogy a hatóságok úgy bánnak a parasztokkal, mint a hittérítők Ázsia és Afrika vadembereivel, de ezek a parasztok úgy is élnek, a rájuk nehezedő nyomás olyan súlyos, hogy amennyiben a helyzet nem javul — s erre nincs remény —, az izgatás, lázadás és vérontás új szakaszába lépünk.“

Miután Észak-Moldvában kigyúlt a felkelés lángja, és rövidesen az egész országra kiterjedő tüzvészé változott, a szocialista munkásmozgalom is felelősségteljes próbatétel elé került. Olyan új, elvi fogantatású, gyakorlati és elméleti vonatkozásokat tartalmazó feladatok ügyében kellett döntenie, amelyek a felkelés széles skálájú problematikájából adódtak, s a munkásmozgalomnak az események alakulását, mindenekelőtt a lázadás jellegét, megnyilvánulási formáit és jelentőségét érintő viszonyulására vonatkoztak.

A korabeli munkásmozgalom vezetőinek nem sikerült egységes álláspontot elfoglalniuk. Egyesek, akik főleg C. Racovski nézeteit vallották, nevezetesen azt, miszerint a parasztok tehetetlen tömeget alkotnak, s így csak anarchikus — tehát az elnyomó államhatalmi szervek által eleve bukásra ítélt — megmozdulásokra képesek, s a kiégett felkelésben csak a bérletrendszer csökkentésére irányuló próbálkozásokat láttak, elfogadhatónak vélték ugyan a parasztság harcát, de csak azal a feltétellel, hogy az nem lépi túl a mezőgazdasági egyezségekben kikötött munkafeltételek könnyítésére irányuló célkitűzéseket. Mások a felkelés első pillanatától meg voltak győződve arról, hogy nem az eddigi, szokásossá vált, mindennapos eseményekről van szó, hanem egy hatalmas méreteket öltő osztályharcról, amelyet a szocialista mozgalomnak feltétel nélkül támogatnia kell. Ezek élén többek között M. Gh. Bujor állott, a *România muncitoare* főszerkesztője, aki a március 11-i lapszámban a következőket írta:

„A nagy szenvedő, amely megtanult hallgatagon tűrni és dolgozni a mások bőségéért, most kezd ébredezni letargiájából. A kisémmizett és tönkretett paraszt, aki soha semmit sem kapott, csak üres szavakat és teli töltényeket, béketűrésének határához ért, és fölemeli fejét. Az ország valamennyi megyéjében forrong a parasztság [...] A fölkelések [...] nem helyi elégedetlenségek kitérősei. Ellenkezőleg, mindez a parasztság mai kegyetlen kizsákmányolási rendszerének a »megkoronázása«, a román burzsoázia és bojártság fékevesztett fosztogató uralmának elkerülhetetlen gyümölcse.“

A polgári sajtó ama tendenciózus híreszteléseivel ellentétben, miszerint a felkelést a határokon inneni és túli „izgatók“ okozták, M. Gh. Bujor a parasztság rendkívül nehéz helyzetének következményeként értékelte a megmozdulásokat.

„Az élelemhiány, a földhiány, a teljes létbizonytalanság, a megvert és meghajszolt kutya élete — mindez az elégedetlenség és lázadás erős és általános oka lehet. És ezek az okok fölösen megelmlhetők parasztságunk körében.“

Az anyagi és erkölcsi romlás természetes következménye a mi társadalmi életünknek, amelyben maroknyi nagybojár és nagytőkés tartja kezében a hatalmat, a szó szoros értelmében véve tüzzel-vassal uralkodik. A nincstelen, robotoló paraszt és az ő kizsákmányolásából meggazdagodó bojár között dülő néma harc falun és városon meg kellett hogy hozza a lázadás könyörtelen szelét.“

A felkelés problematikájának és a munkástömegek állásfoglalásának a tisztázására tulajdonképpen a szocialista körök kezdeményezte gyakorlati akciókban került sor. Ezek között tarthatók számon a különböző városok munkásságának a nagygyűlései, amelyek a tömegakaratt támogatta a parasztság igaz ügyért folytatott harcát. Már maguk a gyűlésre mozgósító — a tőkés-földesúri osztályokkal szembeni felháborodás és a parasztság embertelen sorsa miatti fájdalom légkörében íródott — felhívások elévülhetetlen bizonyosságai annak, hogy mennyi megértéssel viseltetett a munkásmozgalom a felkelt parasztság iránt, mennyire a magáénak is tudta küzdelmét. A *Főváros munkásságához* szóló felhívás többek között hangzottta:

„Elvtársak!

A kisémmizett parasztság — a bojárok évszázados jobbagya, a föld rabja, a jószágkormányzók megcsúfolt szolgája — fölemelte fejét. Mint a havasok csúcsairól lezúduló szikla, úgy árasztják el a völgyeket, és nyomulnak előre a mezőkön a föllázadt parasztok légiói. A falvak, vásárhelyek, városok a nyomor terhétől és

a kényszerű béketürestől sokáig elfojtott népharag kitörésének színtereivé lettek...“ (*Răscoala țărănilor din 1907. Documente I. 781.*)

Az Eforia-teremben lezajlott tömeggyűlés szokatlanul nagy létszáma — több mint 5000 ember — azt a nagyfokú érdeklődést tükrözte, amelyet a munkásosztály tanúsított a parasztság problémáinak megoldásáért. Az elfogadott határozati javaslat, amely még inkább kidomborította a résztvevők teljes szolidaritását a felkelők harcával, többek között az alábbi reformprogramot tartalmazta:

„1. Visszavenni az összes olyan birtokokat, amelyek tulajdonosai nem rendelkeznek birtoklevéllel.

2. Felszámolni a bérlők közbeékelődő osztályát.

3. A földek reális értéke alapján törvényes maximális bért megállapítani.

4. A munkaszerveződések, egyezmények demokratikus felülvizsgálása és a természetbeli munkaráadás és fizetés megtiltása.

5. Adó- és közigazgatási reform...“

Voltak városok, ahol a helyi szocialista körök vezetői arra buzdították a munkásokat, hogy csatlakozzanak a felkelt parasztokhoz. Így történt ez Brăilán és Galacon. A két város szocialista körének akcióbizottsága felhívást tett közzé: a felkelt parasztság támogatására szólítja fel a munkásságot.

A brăilai munkások március 11-ére összehívott nagygyűlését a hatóságok erőszakos úton megzavarták. Mégis sikerült a helyi szocialista körnek még aznap ki Nyomatatnia és szétosztania a városban *Felhívás a paraszt és munkás elvtársakhoz* című manifesztumát, s ebben ismételtlen arra biztatnia a munkásokat, hogy segítsék a parasztság harcát.

A felkelés terjedése, az uralkodó osztályok kegyetlen megtorlása, valamint a munkásoknak mind kifejezettebbé váló törekvése a parasztság megsegítésére voltak indítékai annak a kiáltványnak, amelyet a romániai munkásmozgalmában hangadóknak számító bukaresti „România muncitoare“ szocialista kör vezetősége adott ki március 18-án *A dolgozókhöz és parasztokhoz, az egyetemi hallgatókhoz* címmel. Ez tulajdonképpen a romániai szocialista mozgalom hivatalos álláspontját akarta kifejezni az 1907-es parasztfelkelés kérdésében. A dokumentum soraiból a parasztok szenvedéseit ószintén átérző szájalom és a velük való meleg együttérzés árad, a megtorlásoknak és szervezőinek elítélése, felfedése mindazoknak az okoknak, amelyek a felkelés kiváltásához és gyors terjedéséhez vezettek:

„... mi okból nyilvánul meg nálunk a parasztok elégedetlensége véres és heves zavargásokban? Mivel magyarázható, hogy a parasztok az összes harci eszközök közül a felkelést választották? *Azzal, hogy nem áll rendelkezésükre más.* A törvényes harci eszközök: gyűlés, sajtó, választás, számukra nem léteznek. Valamennyi politikai párt egyetért nálunk abban, hogy a román parasztot úgy tekintse és kezelje, mint nyers tömeget, amely nem méltó a törvényes és civilizált küzdelemre...“ (*România muncitoare*, 1907. március 17.)

Annak ellenére, hogy a manifesztum helytálló következtetésekre jutott a felkelés keletkezésére vonatkozóan, az osztályharc kiéleződésében látatva mozgatórugóit: „a paraszt és a tulajdonos százados és kibékíthetetlen harcában, amely nem ér véget mindaddig, amíg az egyik a két ellenség közül el nem esik“; hogy kiemelte azt a sarkigazságot, miszerint „a parasztság sorsának javítására irányuló összes próbálkozások eredménytelenek maradnak, ha magát a tulajdonjogot nem korlátozzák“; továbbá, hogy hangsúlyozta: „a földreform nem válik teljessé az egész állami berendezésünk megváltoztatása nélkül“, s mindezekből következően kinyilvánította a szocialisták szolidaritását a parasztok ügyével, mégis a felkelést mint a társadalmi harc eszközeit nem tartotta megfelelőnek és hatásosnak a század eleji Románia történelmi körülményei között, akkori szociáldemokrata álláspontjából eredően.

A szocialista mozgalom vezetésében azonban voltak olyan bátor egyéniségek is, akik harcosabb és határozottabb állásponttól közelítettek a felkeléshez, átláták társadalompolitikai jelentőségét, s annak a véleményüknek adtak hangot, hogy a parasztság harca nem más, mint erőteljes forradalmi kitörés a tőkés-földesúri Romániában eluralkodó maradi állapotok ellen.

A parasztság felkelésének egyértelmű támogatása mellett szállt síkra a *România muncitoare* 1907. évi 3. és 4. számának *Parasztmozgalmak* című értékelő cikke. Szerzője a társadalmi és politikai felszabadulásért vívott forradalmi harc szükségességét hangoztatta. Abból eredően viszont, hogy a felkelés körülményei között íródott, s vele összefüggésben elemezte a forradalmiság eszméjét, mozgósító hatása még inkább fokozódott:

„Végeredményben a nép megmentését és a nyomor karmaiból való kiragadását nem a hatalmon lévők révén érjük el, vagy ha igen, azt nem jókedvűkből te-

szik meg, hanem csak kényszerből. A népnek tehát szervezkednie kell, de harcolnia is, mert csupán harc útján éri el a »megváltást«.

A munkásmozgalom nemcsak ideológiai és politikai vonatkozásokban kapcsolódott az 1907. évi parasztfelkeléshez, hanem sok esetben részesévé is vált eseményeinek. Ebben a vonatkozásban kell megemlítenünk, hogy a szocialista körök élénjárói közül többen, mint Ștefan Gheorghiu vagy Gh. C. Condea, széles körű agitációs tevékenységet folytattak egyrészt a falvak lakói, másrészt a katonaság között. Ugyancsak itt kell szólanunk arról, hogy sok esetben a városok munkásai és szűkölködő lakói nemcsak szolidárisak voltak a felkelt parasztokkal, hanem egyenesen támogatták megmozdulásaikat, sőt tevékenyen be is kapcsolódtak. A munkások és parasztok közös fellépésének legismertebb epizódja Pașcani-ban zajlott le — aminek jelentőségét az a tény is kiemeli, hogy nem spontánul létrejött közös akción volt szó, hanem egy szervezett vasúti munkásközösség tudatos harci megnyilvánulásáról —, amelynek eredménye a ruginoasai felkelt parasztok vezetőinek kiszabadítása volt az őket szállító vonatból. Hasonló eset zajlott le a fáltseni-i állomáson is. A munkásságnak a parasztok felkelésében való részvételére számos példát sorolhatnánk. Kiemelkednek ezek közül a Buhuși-on, Vaslui-ban, Galacon, Buzăuban, Rîmnicu-Săracon, Alexandriában véghezvitt közös akciók. Végül meg kell említenünk a munkásságnak a felkelés támogatása érdekében alkalmazott harci módszerei közül a sztrájkokat. Ezek ugyan nem kapcsolódtak közvetlen szálakkal a parasztság megmozdulásaihoz, szórványosak, rövid időtartamúak és főleg gazdasági jellegűek voltak, mégis sokban hozzájárultak a tőkés-földesúri rendszer ellen folyó küzdelem frontjának erősítéséhez, egyrészt azzal, hogy a munkásság nyíltan kifejezésre juttatott követeléseiben, illetve tiltakozásaiban a parasztok további bátorítást kaptak, másrészt azzal, hogy a nagyobb munkásközpontokban jelentős katonai erőket tartottak lekötve, s a parasztmegmozdulások hatását erősítették. Bukarest főleg a vasúti munkások, Ploiești a vasipari dolgozók, Galac a faipari munkások, Turnu-Severin a hajóépítők, Slănic-Prahova a sóbányászok, a Prahova völgye pedig a kőolajipari munkások harcai révén emelkedett ki munkásakcióival.

Az erdélyi munkásmozgalom szintén élénk érdeklődéssel és proletárszolidaritásának számos megnyilvánulásával követte az 1907-es felkelés lefolyását. Sajtója a valóságnak megfelelően tájékoztatta olvasóit a parasztságot harcba kényszerítő körülményekről, a mozgalmak jellegéről, akárcsak azokról az intézkedésekről, amelyekre a romániai vezető körök hoztak a felkelés vérbefojtására. Az erdélyi román szocialista mozgalom orgánuma, az *Adevărul*, a lázadás kitörésének hírére többek között ezeket írta:

„A moldvaiak föllázadtak és kiáltják: »Földet akarunk!« Ami nagyon természetes dolog, de a mágnások és gazdagok sehol a világon nem akarják ezt elismerni... Most katonaságot küldenek a parasztok ellen, és ahelyett, hogy megadnák azt, amit kérnek és meg is illeti őket, golyót adnak nekik.“ (1907. március 31.) A *Nagyváradi Munkás Újság* ugyancsak jól látta a felkelés kitörésének okait, amikor *Forradalom Romániában* című cikkében megállapította: „Románia azon országok közé tartozik, amelyekben a föld birtokosai az urak. Óriási kiterjedésű földbirtokok terpeszkednek benne és szívják a vérét a milliányi földművelő proletárnak... Rettenetes nyomorúságban él ez a nép évszázadok óta... A közigazgatási hatóságok majdnem olyan vadak és gőgösek, mint Magyarországon. A törvényhozás [...] szintén a nagybirtokos osztály érdekképviselete. Ilyen körülmények között nincs mit csodálkoznunk azon, ami az utóbbi napokban Romániában történik. A mindenéből kifosztott s garasos napszámból évek hosszú során át tengődő parasztság fellázadt. Türték, amíg bírták, és most, amikor csordultig megtelt a keserűség pohara, a kiszíjoltak elkecseregett tömege fellázadt [...] s kétségbeejtő kizsákmányolót.“ (1907. március 31.)

Végkövetkeztetése az, hogy mindaddig, amíg a parasztság nem kapja meg az őt megillető jogokat és a földet, „bizonyos, hogy nem ez volt az utolsó parasztlázadás“, nemcsak Romániában, hanem más agrárországban sem.

Az 1907. évi parasztfelkelés tragikus végű lezárulásával a romániai szocialista mozgalomnak egy minőségileg új időszaka kezdődött el, amely — a felkelés tapasztalatai és tanulságai révén — rövidesen elvezetett addig a nagy elméleti jelentőségű és gyakorlati vonatkozású felismerésig, hogy a parasztság helyzetét a földesúri földtulajdon kisajátítása oldja meg. Ez az eszme konkrét megfogalmazásban először a Szocialista Szövetség programjában jutott kifejezésre, amelyet az 1908. évi konferenciáján szavaztak meg, s ami a későbbiekben az újjászervezett Romániai Szociáldemokrata Párt programjának ugyancsak alkotóeleme lett. Mindezek az első lépések megtételét is jelentették a munkás-paraszt szövetség felé, amelynek kiteljesítése a Román Kommunista Párt tevékenységéhez fűződik.

Munka és történelemalkotás

Kereken száz éve annak, hogy a román nép történetének nagy sorsformáló eseménye, a nemzeti függetlenség kivívása megvalósult. Ez a döntő jelentőségű történelmi tett — inkább, mint a román nép szabadságharcos múltjának bármelyik korábbi eseménye — tisztán jelezte a dolgozó tömegek munkájának és harcának történelemalkotó jellegét. Ezért 1877 tanulmányai munka- és történelemalkotás összefüggéseiről nemcsak aktualitásukat őrizték meg, hanem kiindulási alapul is szolgálhatnak egy olyan elméleti analízisben, amely az RKP által irányított hazai szocialista építési eredményeire támaszkodva a munka és történelemalkotás marxista teóriáját gondolja tovább.

A köznyelvben és az elméleti irodalomban széles körben használják az *alkotás* fogalmát, gyakran olyan területekre is vonatkoztatva, amelyek meghaladják a művészet szféráját, ahonnan eredetileg ez a fogalom származik. Úgy tűnik azonban, nem egyszerűen metaforikus áthelyezésről, szemantikai kérdésről van itt szó, hanem arról, hogy valóban tükrözni kell az alkotás aktusát, egyre erőteljesebb, tömegméretű megnyilvánulását jelenlegi társadalmi építésünk minden területén, s fogalmilag is tükrözni az új értékek létrehozását, a társadalmi megvalósulás és az emberi önmegvalósulás legmagasabb formáját: az emberi értelem energiáinak és erőinek mind magasabb szintű értékesítésére irányuló tudatos folyamatot. Az értékek genezise természetesen sajátosan megy végbe, attól függően, milyen változatos területeken mutatkozik meg. E sajátosságtól és az alkotó szubjektum — egyén vagy közösség — természetétől függetlenül létezik egy általános kritérium, törvényszerűség, amely az egész alkotófolyamat közös alapja: a munka törvényszerűsége vagy kritériuma. Ugyanakkor megfigyelhetjük, hogy az *alkotás* eszméjét vagy fogalmát leggyakrabban a *történelem-történelmi* jelzővel társítva használják. A *történelemalkotás* a szó legteljesebb értelmében feltételezi és asszociálja a maga sajátos szubjektumának — a *néptömegeknek* — a megjelölését. Ez már átvisz a történelem területére, s megköveteli az egész társadalmi élet menetének, mozgásának összegező-átfogó értékelését. Ebben a közegben azonban úgy tűnik, hogy az alkotás közös nevezőjének nevezett *munka* fogalma erőltetett vagy kevésbé releváns a *történelmiség* hagyományos értékismérveivel viszonyítva. Mindenki számára, aki megértette a marxista történelmi materializmus törvényszerűségeinek értelmét, nem munkahipotézis, hanem axiomatikus tétel az, hogy a történelmi mozgás döntő hajtómotorjai, a néptömegek, „a történelemben végső fokon a való élet termelése és újratermelése a meghatározó mozzanat“, a munka „az emberek leglényegesebb történelmi tevékenysége — az, amely az állatiaságból az ember-voltra emelte őket, amely valamennyi egyéb tevékenységük anyagi alapzata“.

Ebben az értelemben hangsúlyozta pártunk főtársa, Nicolae Ceaușescu elvtárs az ideológiai és nevelőtevékenység fő feladatát, „az ember munkára és munkával való nevelését abból kiindulva, hogy a holnap embere — de természetesen napjaink embere is — széles körű, társadalmilag fontos alkotótevékenységet kell hogy végezzen. Társadalmunk legnagyobb része az anyagi javak termelésének szférájában kell hogy dolgozzon, mert ott születnek meg a nép jólétének növeléséhez, a nemzeti vagyon gyarapításához, a szocializmus és a kommunizmus megteremtéséhez szükséges javak [...] az új társadalom megteremtésében döntő szerepük a néptömegeknek van, a népek — a történelem igazi alkotójának, az összes javak megteremtőjének.“

A *munka-alkotás-történelem* háromtagúságának tartalma a maga igazi mélységében csak a szocializmus feltételei között, a szocializmus érett válásának folyamatában mutatkozik meg. A történelem csak ettől kezdve lesz ténylegesen az emberek *kollektív akarata*nak és tevékenységének eredménye, „csak ettől kezdve fogják az emberek teljes tudatossággal maguk csinálni történelmüket“.

A sokoldalúan fejlett szocialista társadalom megvalósításának mint a tömegek történelemalkotásának vonásait, valamint a tömegek tevékenységében a *kreativitás* és a *történelmiség* közvetlen kapcsolatát e szakaszra jellemző számos folyamat és feltétel fejezi ki. Így felszínre kerül — egyrészt — az a tény, hogy a sokoldalúan fejlett szocialista társadalom megteremtése *alkotás*, mivel végső fokon a néptömegeknek az RKP programjában foglalt tudományos stratégia alapján kifej-

tett húsz-huszonöt éves alkotó erőfeszítéseit összegezi. A többi egyéni és kollektív alkotási formától eltérően ez összegező kifejezése, eredője annak az alkotótevékenységnek, amelyet a tömegek a társadalmi élet minden területén kifejtenek. S itt nem az új megvalósítások egyszerű mennyiségi összegéről van szó, hanem mindezek minőségi értékéről, ami abból fakad, hogy az egész építő tevékenységnek az ember számára egységes értelme és célja van. Másrészt ez a folyamat *történelmi*, mivel a szocializmus fejlődésének dialektikájában új, minőségileg magasabb szintű szakasz körvonalazódik, amely a szocializmus jól körülhatárolható felfelé ívelését, a szocialista társadalomnak a kommunizmus felé haladásában az új láncszemet jelenti. A sokoldalúan fejlett szocialista társadalom megvalósításában a történelemalkotás új vonásait meghatározó folyamatok és feltételek abból a törvényszerű követelményből fakadnak, hogy hazánkban biztosítani kell a szocialista társadalom magasabbrendűségét a maga *sokoldalúságában*. Így tehát az alkotás és a történelem közötti egység jellegzetes vonásait társadalmunk új szakaszának megteremtésében elsősorban a sokoldalúság lényegében kell keresni, abban, hogy a pártprogram útmutatása szerint fejlődésünk jellemzője: a gazdasági, politikai, ideológiai, művelődési, tudományos, erkölcsi, jogi tevékenység területei nem párhuzamos sávok, hanem kölcsönösen feltételezik egymást, harmonikusan egységes folyamatban az RKP vezetésével, s ezen belül biztosítva van az arányosság, a helyes viszony, az ésszerűség és egyensúly, s így a különböző oldalak elsődlegességének, arányainak és dinamikájának megjelölése a szükségletek, a lehetőségek és a hatékonyság meghatározta tudományos ismérvek alapján történik, hogy biztosítsák az új humanizmus kibontakozása számára a magasabb rendű anyagi és szellemi feltételeket. A sokoldalúságnak a társadalmi élet minden területét átfogó dialektikus egységbe ötvöző nézőpontnak megfelelően gyakorlatilag kialakul az új történelmi szakasz sajátos anyagi és szellemi értékeinek új rendje. Az a folyamat, amelynek során a tömegek új, a programban sokoldalúan fejlett szocialista társadalomként meghatározott alkotása megvalósul, végső fokon nem más, mint a *munka*. A munka — amelynek révén az ember az lett, ami, s amely hozzájárul ahhoz, hogy végső fokon megvalósítsa történelmét — maga is változott és változik. Ennek az átalakulásnak a dialektikájában meg lehet ragadni az alkotóképességet is. A munka a történelmi haladás méretei tekintetében meghatározott és meghatározó is, alkotó oldalát társadalmunk jelenlegi szakaszának feltételei között abban kell látnunk, hogy az emberek tevékenységének termékeihez hozzáadódik valamilyen magasabb fokú minőségi plusz: a többletérték; e tevékenységben új érték ölt testet, s mindez annak az eredménye, hogy sikerül értékesíteni a kezdeményezést, a találékonyságot, a tökéletesítés és hatékonyság irányába mutató szervenvedélyes útkeresést. E társadalmilag hasznos tevékenységet a munka új státusa, a dolgozó kettős, termelői és tulajdonosi minőségének megfelelően átformálódott belső indítékok ösztönzik, olyanok, amelyek megfelelnek a mostani szakasz stratégiai célkitűzéseiből fakadó felismert szükségszerűségeknek. Az alkotás a munkafolyamatban — függetlenül attól, hogy az anyagi vagy a szellemi tevékenység milyen szférájában megy végbe — nem jelenti az előzőleg megalkotott értékek egyszerű újratermelését vagy megőrzését, állandó újraszervezését, mennyiségi megminőségi gyarapítását. Eppen ezért a munkát mind fogalmilag, mind funkcionálisan úgy kell értékelnünk, mint az új történelmi alkotás fő eszközét az emberi önmegvalósulásban és öntökéletesítésben. Ebben az értelemben a pártnak a munkához való viszonyra vonatkozó felfogásában és politikájában a tudományos és humanista tartalom, a XI. kongresszusának, valamint a politikai nevelés és a szocialista művelődés kongresszusának dokumentumai és az ezek szellemében kidolgozott — a munkaerő toborzására, felkészítésére, elhelyezésére, valamint a munkára alkalmas személyeknek a hasznos munkába való bevonására vonatkozó — törvénytervezetek felszínre hozzák a munkát a jelenlegi szakaszban történelemalkotó funkcióinak és az új humanizmusnak megfelelően jellemző új vonásokat és értékeket.

A társadalom—egyén—munka—alkotás dialektikus kölcsönhatás-láncban feltárul a munka új ontológiai és politikai státusa, új gazdasági, erkölcsi és nevelési vetülete. A munka az alkotmány szerint társadalmunk minden tagja számára alapvető jog és kötelesség, így a társadalom alapjává, a haladás és a felvirágzás egyetlen forrásává lesz. „Az általunk épített társadalom a dolgozók társadalma, amely közvetlenül összes tagjainak alkotómunkájára épül” — mutatott rá pártunk főtítkára. Megfigyelhető, hogy a munka jelenlegi rendje szerint az, amit a mostani periódus biztosít és elvár, nem egyszerűen a munkához való jog gyakorlása, hanem a munka mint kötelesség érvényesítése. Ezt a maga mélységében és jelentőségében kell megértenünk. A munka ma több egyszerű „jog”-nál, mivel a mi társadalmunkban már rég nem osztálykövetelés, miként az a tőkés társadalomban volt,

amikor a munkanélküliség csüggesztő és elembertelenítő körülményei között sürgető és kétségbeesett igényként, elidegenítő tevékenységként mutatkozott meg. Ellenkezőleg, a munka átszerveződött a történelemalkotás új követelményeinek megfelelően, amikor is a társadalom minden tagját nemcsak arra szólítják föl, hogy éljen az emberi megnyilvánulás jogával, dolgozva vagy tanulva munkát végezzen, hanem az emberek kötelességüknek is érzik élni ezzel a jogukkal. Ugyanakkor társadalmunkban, ahol minden ember megszabadult a kizsákmányolástól, és biztosították számára a munka révén történő kibontakozást, a munka jogát nem valamilyen fakultatív választásnak, a munka esetleges „szabadságának”, a létezés egyik alternatívájának kell felfogni. Egy olyan társadalomban, amely izig-vérig a munkára épül, az ilyen elképzelés az ember elsődleges és lényegi megnyilvánulásáról nemcsak anakronisztikus, hanem káros is lenne. Azt jelentené, hogy társadalmi fejlődésünkben olyan rések keletkeznek, amelyeken eltávozhatnának s elveszhetnének a periferikus spontaneitás terében az egyéni-emberi képesség energiái, ami ellentmondásba kerülne az alkotás és a kollektív haladás irányával, az általános társadalmisággal. Ez kettős veszteség lenne: mind az egyént, mind pedig a társadalmat érintené. Éppen ezért a jelenlegi szakaszban a munkavégzés kötelessége mindenki számára új és többértékű: politikai, erkölcsi, nevelési és nyilván nem utolsósorban gazdasági vonatkozású dimenziókkal gazdagodik.

Természetesen a munka iránti kötelességet és tiszteletet a jelenlegi szakasz adott összefüggéseiben kell látnunk; ez másként nem történhet, csak úgy, hogy feltárjuk ezeknek az értékeknek és szükségyszerűségeknek az alapját jelentő *tudatosságot*, amely a munkára és a munka által történő széles körű és hosszas nevelési folyamatból fakad. Éppen ezért az alkotómunka összetevőit nemcsak az új anyagi és szellemi értékekben testet öltő, szigorúan vett eredményekhez viszonyítjuk, hanem ugyanakkor ahhoz, hogy maga az ember személyisége a munkavégzés révén milyen új szellemi értékekkel gazdagodik, az alkotómunka folytán milyen új erkölcsi, etikai, akarati jegyek jelennek meg. Más szóval figyelembe kell venni azt, hogy a munka során milyen mértékben jut el az ember az alkotómunka szükségyszerű kötelességének és becsületének tudatosodásához. Ennek a szintnek az elérése tulajdonképpen forradalmi változást jelent a munka — tehát az alkotás — tartalmában a jelenlegi szakasz távlatában. Ehhez azonban az szükséges, hogy a munka valóban ne csak iskolai, hanem általános társadalmi-pedagógiai elvvé váljék, ha így fejezhetjük ki magunkat, a méltányosság princípiumává legyen az alkotás folyamatában, ahol mindenkinek egyenlő esélye van az önmegvalósításra, továbbá nem utolsósorban a szocialista elosztáselv megfogalmazásában és érvényesülésében alapvető ismérvvé kell válnia.

A jelenlegi szakaszban a munka alkotóerejét — függetlenül attól, milyen területen végzik — erőteljesen ösztönzik és fokozzák egyfelől a jelenkori tudományos-műszaki forradalom ellenőrzött, széles körű eredményei, másfelől a tömegek szocialista tudatszintjének fokozott emelését célzó gazdag tevékenység. Ennek kifejezése az az intézkedési program, amelyet a pártvezetőség dolgozott ki és fogadott el arra vonatkozóan, miként alkalmazzák a gyakorlatban a párt XI. kongresszusán, valamint a politikai nevelés és a szocialista kultúra kongresszusán elfogadott határozatokat az ideológiai, politikai és kulturális-nevelő munka területén.

Az alkotómunka gazdasági értéke — vagyis társadalmunk tagjainak arra irányuló erőfeszítése, hogy új anyagi értékeket termeljenek, s hogy mindenekelőtt fejlesszék a termelőerőket, a tudomány mai eredményeire támaszkodó technikát és technológiát — az RKP programjában az alkotás elsődleges, fő dimenziója marad. De pártunknak a sokoldalúságra vonatkozó felfogása szerint a tömegek alkotótevékenysége, a jelenkori történelemnek a *munka* által történő megvalósítása nem jelentheti azt, hogy a munkát visszavezetjük a gazdaság szférájára, még ha ez képviseli is az egész történelem alapját, hiszen társadalmunknak a szocializmus magasabb fokai felé tartó fejlődésében az alkotás a politika, a kultúra és a nemzet szellemisége területén egyaránt objektíve meghatározott, ezt követeli a sokoldalúság *egységes* jellege, annak a történelemalkotásnak a specifikuma, amelyet Románia földjén a jelenlegi szakaszban folytatunk. Összegezzünk a dolgokat: a *gazdaság területén* a tömegek történelemalkotása abban jut kifejezésre, hogy az iparban és a mezőgazdaságban létrejön a fejlett országokat jellemző erőteljes műszaki-anyagi alap, megvalósul a tudományos és technikai vívmányok alkalmazására épülő nagyobb hatékonyságú termelés, s ennek megfelelően tökéletesednek a termelési viszonyok; a *politikum körében* az alkotás azt jelenti, hogy a legnagyobb hatékonysággal és minimális anyagi meg emberi veszteséggel biztosítják a gazdasági-társadalmi szervezés és vezetés egész rendszerének működését. Ezen a területen a történelemalkotás csakis annak eredménye lehet, hogy a tömegek *részt vesznek* a vezetésben — ez demokrázizmusunk lényege —, tulajdonképpen

ettől függ társadalmi-politikai intézményeink és szervezeteink szervezettsége és működése. A részvétel folyamata mint a politikai alkotás területe elvezet oda, hogy „létrejönnek a társadalom ama szervei, amelyeknek feladata a termelés, valamint az egész társadalmi tevékenység szervezése, vezetése és tervszerűsítése, a kommunista elvek alapján való elosztás biztosítása“. A *szellemiség* szférájában a történelemalkotás abban jelentkezik, hogy létrejön a sokoldalúan fejlett személyiség, az új és magasabb rendű szocialista tudat, új értékek jelennek meg a művészetben, az esztétikum területén, a szocialista etika és méltányosság elveire épülő emberközi kapcsolatok és érzelmek síkján. Az anyagi és szellemi alkotás egységesítő természete, mindezen értékek egyöntetű és harmonikus eloszlása, nemzeti közkinccsé válása jellemzi azt a történelmi fokot, amelyet népünk civilizációja elért, jellemzi ennek dinamikáját és fejlődésirányát a tudatosan felépítendő kommunizmus távlatában.

B. S. fordítása

Löwith Egon:
1907

Miért az óvoda?

„Minden felnőtt tehetséges“ — írhatta Gaál Gábor 1930-ban, s ez kihívás volt, sőt — utópia. A hetvenes évek végén megkísérelhetjük a tétel munkahipotézissé fogalmazását, ekképpen: minden (normális) ember tehetséges lehetne, ha — első életévei fantáziáját, tanulékonyágát, spontán teremtkedésvét megőrizve tudná magát továbbfejleszteni, ha úgy tanulna meg dolgozni, hogy ne felejtse el a szabadságszülte rend és játék gyönyörű törvényét. A szellemi energia megmaradásának elve természeti törvényből társadalmivá válva derülést sugall, hiszen ha a tehetség valóban nem semmisül meg, akkor csak átalakul lappangó energiává. De még napjainkban, az általánossá váló felnőttképzés, a permanens oktatás korában is nyilvánvaló, hogy valamikor létezett képességeket előhívni lényegesen nehezebb, s kétségesebb sikerű vállalkozás, mint megakadályozni, megelőzni elsorvasadásukat, mint az optimális kezdősebesség lendületével fejleszteni az egyént lehetőségei maximumára. Százötven évvel Pestalozzi, negyedszázaddal Maria Montessori után az első életéveit élő gyermek intézményes nevelésének gondolata már nem néhány nagy pedagógusegyéniség áldozatos ügye, hanem a nemzetközi szervezetei által képviselt egész emberiségé. 1974-ben Gaston Mialaret professzor, az OMEP (Organisation Mondiale pour l'Education Précolaire) elnöke megállapíthatta, hogy jelenleg az iskoláskor előtti nevelés nemcsak a nevelőket és a szülőket foglalkoztatja minden országban, hanem a pszichológusokat, gyermekgyógyászokat, szociológusokat, közigazgatási szakembereket, politikusokat is.

Közvetíteni illetékesek és érdekeltek között, terjeszteni az óvodáskorra és az óvodára vonatkozó korszerű ismereteket és tudatosítani a belőlük következő tennivalókat — ez volt a *Korunk* célja, amikor bukaresti, kolozsvár-napocai, nagyenyedi és székelyudvarhelyi szakembereket* hívott meg a szerkesztőségbe — óvónőtől orvosig, pszichológustól nyelvészig, a gyermekek számára alkotó művészekig, az óvónőképzésben és továbbképzésben foglalkoztatott tanerőig, valamint újságíróig. A felmerült kérdéseket sokoldalúan megvilágító eszmecsere résztvevői egybehangozva vallották: az óvoda, az óvodáskor mint a jövő kutatás világméretűekben forró pontja, mint országos társadalomtervezésünk, nemzetiségi kultúránk elengedhetetlen tartozéka megköveteli, hogy foglalkozzunk azoknak a mai 3—6 éveseknek a fejlődési feltételeivel, akik érettkorukra már a XXI. század emberei lesznek, s akiket — értekezletünk egyik résztvevőjének szép szavával — „emberséges boldogulásukra“ a hetvenes évek végén a XIX. századtól örökölt nevelési szemlélet, módszerek és célkitűzések szellemében felkészíteni anakronizmus lenne. Hogy a folyamat szakaszainak erre a világos elhatárolására miért van szükség, az a vita folyamán — amennyiben bárki számára kérdéses lett volna — minden kétséget kizáróan tisztázódott. Ma már pedagógusaink legjobbjai nem érzik érvényesnek óvodás fokon sem azt az 1971-ben Émile Planchardtól újrafogalmazott nevelésmódellet, amelyben csak a felnőtt gyakorol tevékeny hatást egy meghatározott cél érdekében a gyermekre, aki ilyenformán pusztán a nevelési folyamat passzív elviselőjévé redukálódik. Mi sem jellemzőbb a legszegényebb korban kezdődő nevelés világnézeti determináltságára, mint az, hogy nevelés és nevelt kölcsönhatása a nevelés folyamatában (beleértve természetesen az ismeretszerzés funkcióját is), tudatos együttműködése a közös cél elérésére önálló, kezdeményező típusú, alkotó felelősségtudattal rendelkező ember kialakításához vezet, szemben azzal a gépiesen engedelmessé, belső motivációkkal (cselekvés, önképzés) nem rendelkező, manipulált emberrel, akit a merev, represszív oktatási rendszer tekint pedagógiai-társadalmi eszményének. Az óvodáskorú gyermek nem mint miniatűr felnőtt, hanem mint „a nevelés mértékegysége“ (Montaigne) magában hordozza leendő esélyeit, kibontakoztatható vagy elhanyagolható lehetőségeit. Nevelési elvek és eljárások szándékolt sarkításával napjaink pedagógiai gondolkodása éppen az óvoda kérdésében kényszeríti ki a kétértelműséget nem tűrő döntést, s ez — minden

* A *Korunk* óvoda-ankétján részt vettek: Fekete Erzsébet, Kerekes Ella, Krizbay Annamária, Péntek Hajnal óvónők, Szigeti Júlia tanfelügyelő, Rádulescu Réka, a Tanügyi Továbbképző Intézet szakelőadója, Molnár József és Simon László, a székelyudvarhelyi, illetve az enyedi Pedagógiai Liceum tanára, Molnár Éva tanítónő, Cs. Gyimesi Éva nyelvész, egyetemi tanársegéd, Farkas Magda pszichológus, egyetemi előadótanár, Vermes Péter zeneszerző, Kovács Ildikó rendező, Lővi Károly gyermekgyógyász, Cselényi László pszichológus, valamint Zágonyi Olga a Tv magyar adása, Dankánits Ádám *A Hét*, Aradi József és Herédi Gusztáv a *Korunk* szerkesztősége részéről.

esetben kitűnt vagy ki fog tűnni — egyben ideológiai opció is. A modern társadalmi munkamegosztásban a család, a szülő nevelői szerepe — nem fontosság szerint, hanem az időbeni, intenzív jelenlét tekintetében — csökkenő tendenciát mutat. Ezért jószerével az óvodában dől el, mit tanul meg életreszólóan 3—6 éves kora között a gyermek: megfigyelni, következtetni, megkülönböztetni, együttműködni, sikert-kudarcot elviselni, beilleszkedni — vagy engedelmeskedni és memorizálni. Feladatmegoldó mechanizmusokat „szerkeszteni“ könnyebb, mint kialakítani azt az egyéniséggel rendelkező közösségi embert, aki személyes helyét a jelenben hagyományok és távlatok összefüggésében találja meg és értékeli. A maga élenjáró gyakorlatát kialakító marxista neveléstudomány mégis az utóbbi, a nehezebb feladatot tekinti a számára egyetlen lehetséges válasznak korunk pedagógiai kihívásaira. Az a felismerés, hogy az első életszakasz az ember jövőjének sorsdöntő ideje, voltaképp nem új. Újak a körülmények, amelyek közügyként való elismerését, mint gyakorlati tennivalók kiindulópontját, égetően időszerűvé tették. És merőben újak a távlatok, amelyek az iskoláskor előtti nevelés sürgető feladatait a társadalomtervezés kiemelt fontosságú feltételeként tüzték napirendre. A tudományos-műszaki forradalom korában élni azt is jelenti, hogy kortársai vagyunk minden idők legradikálisabb — mert legszükségesebb — oktatási forradalmának! Az elsőnek, amely a kisgyermekkori neveléssel mint az emberalakítás döntő szakaszával vet számot. Amit Piaget a *La naissance de l'intelligence chez l'enfant*-ban (1936) előre feltételezett, azt az elmúlt évtizedek tudományos megfigyelései pontos adatokkal támasztották alá: az ember értelmi képességeinek fele négyéves korig, kétharmada pedig hatéves korig kialakul. Századunk elején (melyet Ellen Key 1900-ban sietett „a gyermek évszázadának“ kikiáltani) a pszichoanalitikus iskola nemcsak a felnőttkori komplexusok eredetét fedezte fel a kisgyermekkori traumákban, hanem jelezte azt is, hogy ebben az életkorban az ösztönéletet kormányzó *Lustprinzip* és a későbbi felettes-ént alakító *Realitätsprinzip* közül az utóbbi már egyre erősebben érvényesül. Egy nagy nyelvésztől származik az a megállapítás, hogy semmi sem praktikusabb, mint egy jó elmélet — de ez leginkább a modern gyermekpszichológia és az iskoláskor előtti nevelés viszonyában bizonyosodott be. Rousseau-tól Freinet-ig és Pestalozzaitól Montessoriiig a pedagógia szinte kizárólagosan empirikus jellegű volt. A mélyebb összefüggések előbb az említett mélylélektani „clair-obscur“-ben kezdtek derengeni, de alig egy fél évszázada, Piaget és Wallon genetikai iskolájának elméleti tevékenysége nyomán bontakozott ki ennek az életkornak a tudományos kutatása, s hozta meg azokat az eredményeket, amelyeket a mai óvodai rendszer legkülönbözőbb típusai hasznosítanak a nevelés gyakorlatában. Az óvoda, ez a viszonylag fiatal intézmény fennállása mintegy másfél évszázada alatt spirális menetben alakult abból a részből jótékonyági, részint a leendő munkaerőt a legszükségesebb higiéniai, viselkedési szokásokkal és elemi ismeretekkel ellátó létesítményből — amelynek a múlt század derekán még az volt a fő rendeltetése, hogy a gyerekeket „erényesebbé, erősebbé és fegyelmezettebbé [...] nevelje, vagyis mindenképpen előkészítse arra a nehez sorsra, amely legtöbbszörre vár“ — a gyermeki személyiség elismerését a szocializálódás tényezőjeként hasznosító, társadalmi feladatát a csökkenő nevelhetőség elvének ismeretében betöltő mai óvodává. Száz év alatt az óvoda ideológiuma az azóta bekövetkezett átalakulások hatására úgy módosult, ahogyan összetétele: immár nem arra hivatott, hogy „betörje“ a dolgozó osztályok gyermekeit, s hozzáidomítsa őket egy piramidálisan szervezett társadalom legnépesebb alsó rétegének kemény életéhez; feladata az integráló típusú ipari társadalomban az, hogy kiegyenlítsa a különböző társadalmi rétegekből származó gyermekek között tapasztalható művelődési-szocializálódási szintkülönbségeket, s nivelláló szerepével az esélyek demokráciáját alapozza meg az értelmi fejlődés döntő szakaszában. Család—nevelés—társadalom viszonylatában az óvoda szerepe (nevezetesen a napközi típusú óvodáé) az aktív lakosság számának növekedésével párhuzamosan nő, mint-hogy a nevelés feladata egyre inkább a szakosított intézményekre hárul. Ebben a vonatkozásban az óvodahálózat kiterjesztése szorosan összefügg a női munka egyenjogúsításával. Ellen Key számára a századfordulón ez az összefüggés még alternatívaként jelentkezett: „vagy úgy kell átalakítani a mostani társadalom gondolkozásmódját és munkamódszerét, hogy a nők legnagyobb részét vissza lehessen adni az anyaságnak, vagy pedig felbomlanak az otthonok, és közintézmények lépnek a helyükbe. Harmadik eset nincs.“

Napjainkban a „harmadik eset“ törvényerőre emelése — elsősorban a szocialista államokban — kiindulópontja és előfeltétele azoknak a család- és iskolapolitikai erőfeszítéseknek, amelyeknek sikerét az elkövetkező emberöltő hivatott meghozni. Minden társadalom számára az oktatási rendszer kínálja azt a lehetőséget, hogy a legtöbbet ültessen át eszményeiből a valóságba; Snyder felismerése imp-

A haza

Volt egy nagy
várakozó koc-
kával. A koc-
ka mögött volt
két lány és
három fiú.

Nem babuk,
hanem bácsik
és nének szel-
repedtek

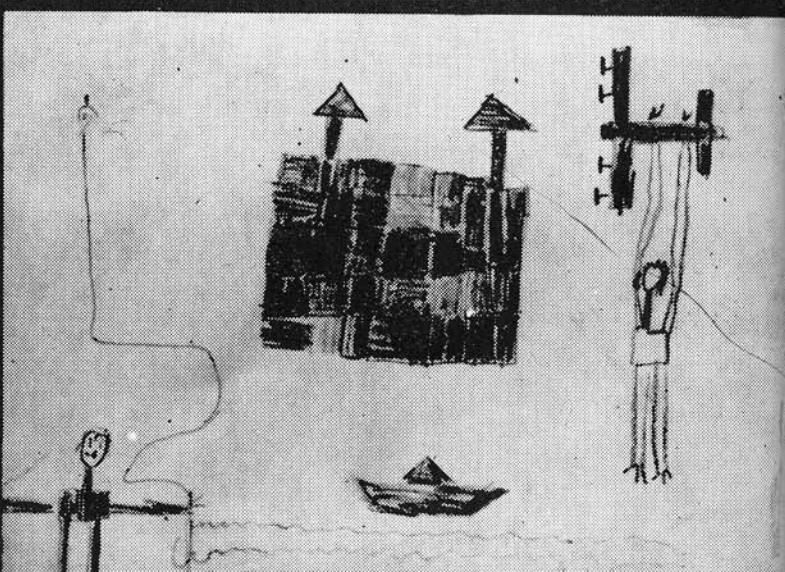
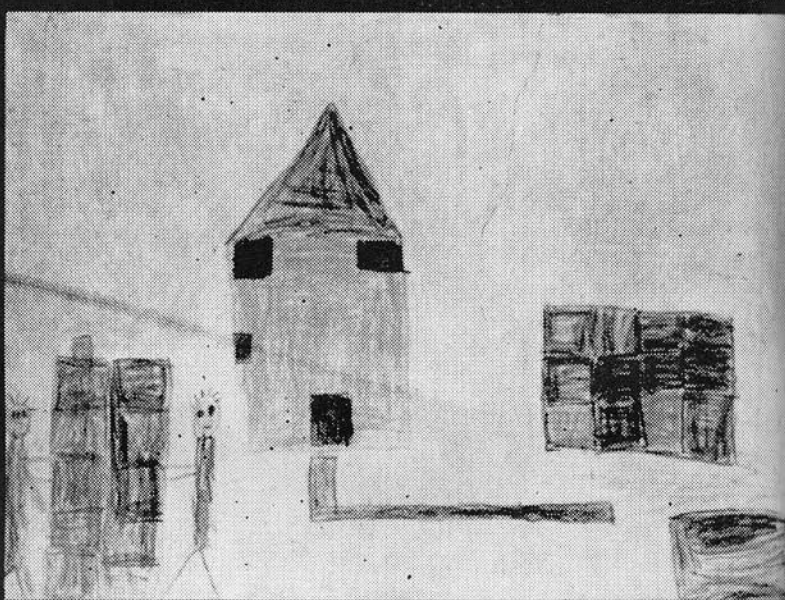
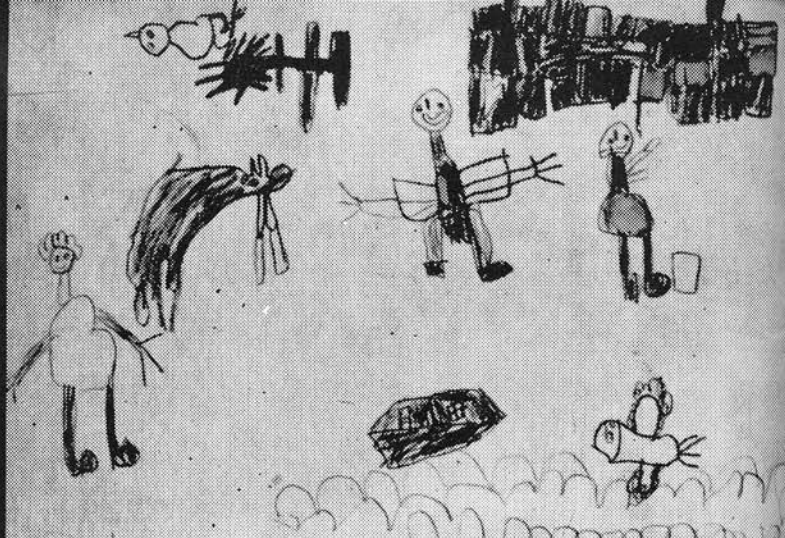
Art játszották,
hogy kockával
házat, tornyot
építettek.

A haza

Az utolsó kocka
a kopasz fű
lábára esett,
és az hang-
osan felkiál-
tott: „Jaj-
jaj, a lábom!”

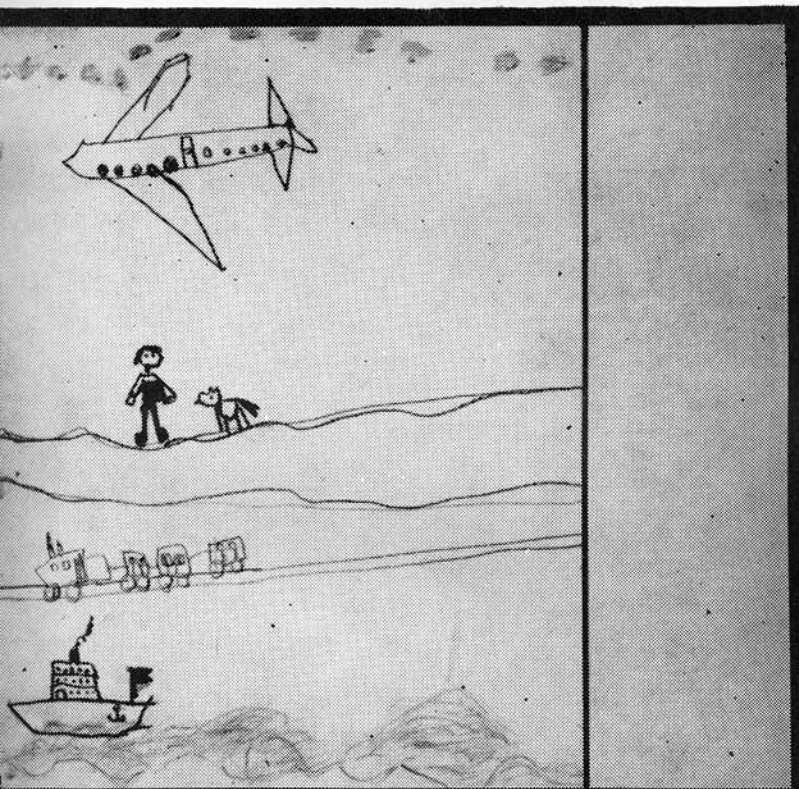
Két fű csinált
egy hegyet, az
egyik fű neki-
támaszkodott
a falnak, mert
már nem volt
hely.

Kérte a másik,
hogy ha nincs
helye, csinál-
jon repülőt,
és arval men-
jen el. Az egyik
bácsi elővára-
solt egy papír-
repülőt.

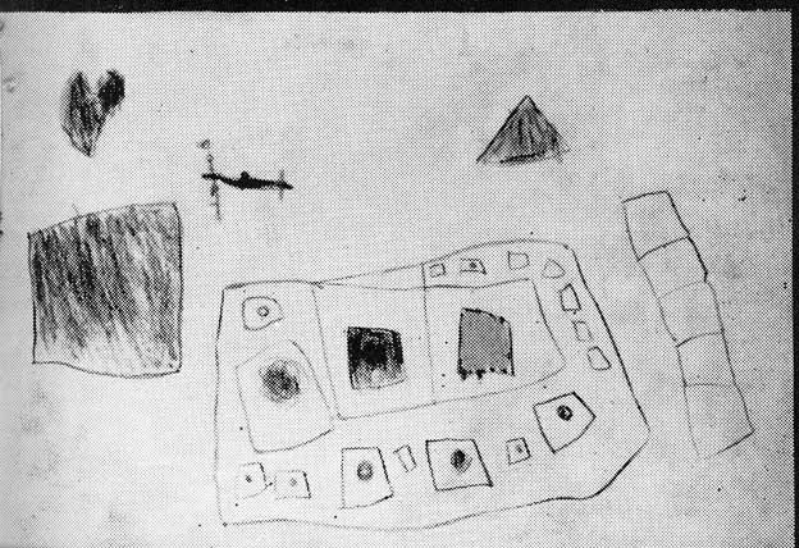

Krystyna Milebszka rendhagyó játékát kockákkal, pantomimmal és bábokkal előadták a kolozsvár-napocai Állami Bábszínház magyar tagozatának művészei, rendezte Kovács Jeldikó. Az előadást elmesélték és lerajzolták a 14., 4. és 34. számú óvodák nagycsoportos gyermekei.

A háza

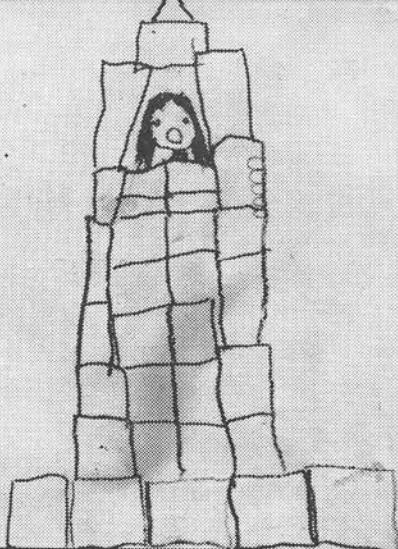
És nem tudott
 leszállni, mert
 nem látta a
 repülőteret,
 akkor egy má-
 sikk megmutat-
 ta a kockával,
 hogy hol van
 a repülőter, és
 hívték a repülőt,
 hogy szálljon le.

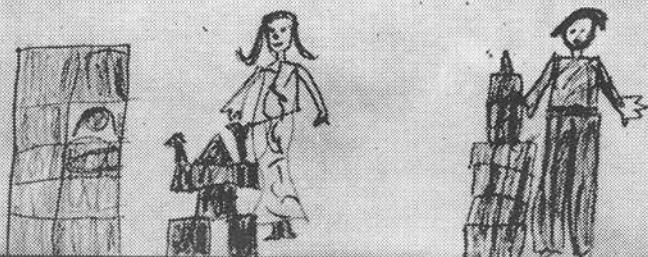
Amikor vesze-
 kedtek, az egész
 összedőtt. Ezzel
 a kockával
 döntötték le a
 házat.

A háza

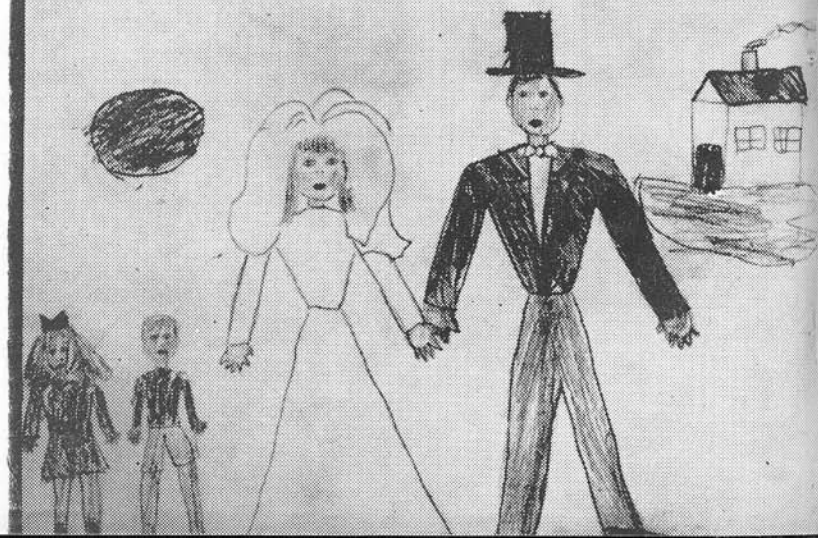
Az egyik néni
aszt kiáltotta:
"Borul a ház!
Borul a ház!"

Amikor kibe-
külték, akkor
minden sík-
rútt, kockák-
kal játszottak,
és utat házuk
építettek. Él-
mekelték, hogy
"Hej, kora reg-
gel, délelőtt,
bicsolják a
házat!"

t bábozó ját-
szottak a bá-
bokkal. A bá-
bók voltak a
menyasszony
és a vőlegény.
Egy piros koc-
sára ráragasz-
tottak egy fe-
hér papírozí-
vet.

licit elismerése a kidolgozással egyidejű alkalmazásban formálódó szocialista oktatási programok helyzeti előnyének. Nála is messzebb megy a szociogenetikus Chauvin professzor, amikor úgy véli, hogy az emberiség előtt álló létfontosságú kérdések megoldásához azok a népek járulhatnak hozzá a legeredményesebben, amelyek az elkövetkező szakaszban főcéljuknak az egyetlen kiapadhatatlan energiaforrás, a szürkeállomány kiaknázását és fejlesztését tekintik. A gazdasági realitások, a számok nyelvén ugyanezt a gondolatot mint prognosztikai tételt amerikai közgazdászok úgy fejezik ki, hogy az óvodáskori nevelésre fordított beruházásokban jellemlik meg az oktatásügyi befektetések legjövődolgozó részét. Neves nyugati kutatók elismerik, hogy a fejlődő országoknak kétségtelen prioritást juttat az oktatás intézményes formáinak régiebb hagyományaival rendelkező társadalmakkal szembeni helyzetük, amely egy új történelmi modell kidolgozásának folyamatában megkönnyíti a rugalmasabb, korszerűbb, előfeltételmentesebb oktatási struktúrák kialakítását, illetve a kutatás stádiumán alig túljutott képességfejlesztési formák alkalmazását. Az új iránti figyelem és bizalom ilyen, világnézetileg is meghatározott érvényesítésére példa az a bátor szellem, amely óvodáinkban — a legtöbb országot megelőzve — sikerre vitte a halmazelmélet iskola előtti alkalmazását, a matematikai-logikai játékokat. Elmondhatjuk Madáchcsal, hogy „Dajkáink magasb egyenletekről, / mértanról regélnek gyermekinknek“, akik ma úgy tanulják megkülönböztetni a kört a háromszögtől, ahogyan az ő korukban mi a körtét az almától tanulunk megkülönböztetni: játszva, a felfedezés örömeivel. De meddig mehetünk el ebben a korban az elvont gondolkodás fejlesztése útján, hogy ne fékezzük a spontán tapasztalati megismerés természetes ütemét? Környezetismereti foglalkozáson nagycsoportos óvodások az almát „tanulják“, megtudják róla, hogy gyümölcs, ki tudja jelezni, hogy milyen az alakja, a héja, a belseje. A kérdeve kifejtés hirtelen megtorpan, amikor a gyermekek nem tudnak válaszolni arra, hogy milyen az alma íze. Kialakult bennük az *alma* fogalma, de hát a fogalmak nem édesek, nem is savanykásak... Nem elkerülhetetlen, csupán lehetséges veszélyről van szó. A tanterv előírásait a maga ötletességével, tapasztalatával kiegészítő, kreatív típusú óvónő foglalkozás közben „megkóstoltatja a fogalmat“, elkerülendő, hogy leszakadván az élet arányfájáról, izetlenné váljék a tudás gyümölcse.

A mai óvoda közszolgáltatás-jellegéből egyfelől, másfelől pedig a korai beiskolázás következtében az óvodára háruló ismeretközlési-magatartásfejlesztési feladatokból menet közben felszámolandó aránytalanságok adódhatnak. Mindenekelőtt: korszerűbb, rugalmasabb, az élenjáró tapasztalatokat az eddiginél sokkal bátrabban kiaknázó óvodai tantervekre várva az óvónők szellemi önállósága, lélektani-pedagógiai műveltsége, alkotó-kísérletező kedve fokozottan érvényesülhet. Amilyen hatalmas nyitás a jövő felé a matematikai gondolkodás játékos kialakítása óvodáinkban, annyira feltűnő egy olyan hagyományos óvodai foglalkozás, mint a verbalizáláson alapuló értelemfejlesztés viszonylagos lemaradása. Több hozzászóló (nyelvész, óvónő, tanfelügyelő, író) jelezte: a magyar tannyelvű óvodák és tagozatok számára 1974-ben kiadott beszédfejlesztési tanterv, amely azóta is tervezetként helyettesíti, de nem pótolja a korszerű módszertani útmutatót, már megjelenésekor elmaradt az anyanyelvi gondolkodásfejlesztés követelményei mögött; sem arra nem alkalmas, hogy a bölcsődéből vagy hazulról szegényes nyelvi struktúrákkal óvodába került gyermeket a korcsoportjának megfelelő verbalizálás szintjére emelje, sem pedig arra, hogy a szocializálódásnak ebben a döntő szakaszában átsegítse a situációs beszéd és a kontextusos beszéd közötti átmenet fázisán. Világszerte folyamatban levő, s már tanulságos eredményeket is felmutató nyelvpszichológiai, illetve nyelvészeti vizsgálatok különböző módszerekkel ugyanarra a következtetésre vezettek: a beszédben elmaradott gyermek voltaképp gondolkozásban elmaradott gyermek. Márpedig az egészséges társadalmi integrálódás előfeltételezi a nyelvi frusztráció megelőzését, s erre éppen az óvodában adódik a továbbiakban már vissza nem térő alkalom. Mindez előtérbe hozza — mint elsőrendű feladatot — az óvónőképzés minőségének folyamatos javítását, különös tekintettel az anyanyelvi műveltség fejlesztésére a pártpolitika következetes alkalmazásának szellemében.

Az RSZK-ban — ahol 1980-ig kétszer annyi iskola épül majd, mint az előző öt éves terv idején, s a pártfőtitkárnak az építkezésképzési szakemberek számára adott útmutatásai szerint keresni kell annak lehetőségét, hogy minden épülő iskola mellett óvoda működjék — adottak az elvi és anyagi feltételei az óvodai oktatás általánossá tételének és fokozatos minőségi javításának. Nem véletlen, hogy a pártfőtitkár előadói beszédében a politikai nevelés és a szocialista kultúra kongresszusán kiemelt helyet juttatott „az alkotókészség ápolásának“.

Az óvoda fontossága a modern társadalomban előtérbe emelte az óvónő szerepét, azét a pedagógusét, akire az egész oktató-nevelő munka folyamatának alig-

hanem legfeljebb teljesebb és — elismerten vagy sem — legnehezebb része háru. Minél zsengebb koruak a tanitványai, annál szükségesebb, hogy a nevelő személyisége, szakmai felkészültsége, lélektani műveltsége magas fokon elégtse ki az alkotó értelmiségi tevékenység követelményeit. René Zazzo francia gyermek-pszichológus, Henri Wallon tanitványa szerint Binet 1909-ben megjelent könyve (*Les idées modernes sur les enfants*) óta sarkigazságnak számít, hogy jó pedagógia nem lehetséges gyermeklélektani alapozás nélkül. Megállapítását azzal a nemzetközileg igazolt tapasztalattal egészíti ki, hogy az óvónőképzőkben folyó lélektani oktatást általában két évtizednyi távolság választja el a legfrissebb tudományos eredményektől, de ennek a fáziseltolódásnak a kívánatos felszámolása sem vezet oda, hogy az óvónő napi munkája során felmerülő összes problémáira megoldást kapjon a magas elmélettől. A tendencia kivehető iránya az intézményes továbbképzés tökéletesítése és a szakadatlan önképzés feltételeinek biztosítása (házánkban például a korszerű szakirodalom feltűnő gazdagodása az elmúlt években a kiadók jóvoltából), s ez fokozatosan áthidalja az óvónő munkájának társadalmi értéke és értékelése közötti — csökkenő, de még mindig megfigyelhető — távolságot. Az RSZK-ban például az óvónők javadalmazásának rendezése azok közé az intézkedések közé tartozik, amelyek az állam gondoskodását jelzik annak a felismerésnek a jegyében, hogy az óvoda mint kiemelt fontosságú intézmény fejlesztésében a munkakörülmények javítása elválaszthatatlan a káderek létfeltételeit és szakmai gazdagodását magasabb szintre emelni hivatott objektív feltételektől.

Az óvodai nevelés tartalma és módszertana mindenkor azt tükrözi, hogy milyen a társadalommodell, amely a maga embereszményét egy bizonyos, meghatározott cél elérésének dinamikájában kialakítja. Az óvodai nevelés tükrözheti a gyermek viszonyát a valósághoz vagy a pedagógus viszonyát a tantervhez. Utóbbi esetben cél és módszer viszonya esetlegessé válik, hiszen az új feladatokhoz igazodó oktatási programok menet közben alakulnak. A leghaladóbb óvodai pedagógia — s a szocialista társadalomtervezés ennek a gyakorlásában érdekelt — a közösségben való önalakítás folyamatát valósítja meg. Messzemenően kihat például nem csupán a gyermek értelmi mobilitására, de szocializálódásának jellegére is az, amit „a kérdéses stratégiájának“ nevezünk. Az óvodáskor az értelmi horizont leggyorsabb ütemű kibontakozásának kora, az az idő, amikor a gyermek a mi-értékről, hogyanokról rátér az „igen, de...“ típusú továbbkövetkeztetések újabb kérdésözönére. Az a tanrend, amely a gyermek és a nevelő közötti kérdés- és válaszcserét a pedagógiai folyamat szerves részeként teszi „kötelezővé“ mint a személyiségfejlesztés, a szabad szellemi légkör, az óvodai csoporton belüli egészséges versenyszellemmel átitatott együttműködés, serkentő interperszonális viszonyok kialakításának módját — egyelőre még csak a jövő számára készülő oktatási tervekben szerepel. De az idejével és tudásával jól gazdálkodó pedagógust már ma sem akadályozza senki és semmi, hogy egyéni kezdeményezéssel, a jövő nevelését anticipáló spontán kísérleti módszertannak élébe siessen azzal a nem skolasztikus „kérdés-stratégiával“, amelyet akár szókratészinak is nevezhetünk.

Már az iskoláskor küszöbén a gyermek közösségélményei, hovatartozástudata fokozatosan túllépi a család, az óvoda, a pajtások körét; a lakónegyed, a falu, a város — a közvetlen létközeg — országgá, világgá tájul. Ebben a korban a gyermek tudja már, hol született, milyen nyelven beszél, ismeri országát nevet, hallott más országokról, népekről (mielőtt földrajzból tanulná őket az iskolában, találkozik velük a televízió képernyőjén); az 5-6 éves óvodás elindul társadalmi-politikai környezetében „elsajátítása“ útján. Azoknak a fogalmaknak, amelyeket a nagy-óvodás az oktatási program folyamatában, illetve *A haza sólymai* foglalkozásokon elsajátít, már van élmény- és ismeretfedezetük, visszakapcsolással beépülnek beszélgetések, kirándulások, ünnepi szertartások, egy-egy bábeloadás, tévéműsor konvergenciájába, s a diffúz benyomáshalmaz észrevétlenül összefüggő dolgok rendszerévé alakul. Ez lehet az egyik magyarázata annak, hogy az óvodás tájékozottabbnak bizonyulhat olykor, mint amilyennek nevelői tudni vélik, s az óvónő, de még némely pszichológus számára is váratlanul kiderül: az életkorra jellemző kreatív szellemi magatartás a napjainkra jellemző információrobbanás körülményei között se nem eléghető ki, se nem tapintható le többé az eddig alkalmazott, beváltak tudott eljárásokkal. Ezek a felismerések alapoazzák meg tudományos szempontból az iskoláskor előtti oktatásban — az Intézkedési Program elvárásainak megfelelő — újabb törekvéseket, amelyek az összes tevékenységek alkalmazott jellegének elmélyítésére irányulnak. A gyermekeket — erejükhöz mérten — be lehet, be kell vonnunk az óvodák szépítésébe, a közös javak megóvásába és gondozásába. *A haza sólymait* a rend és a fegyelem, a becsületesség szellemében neveljük, s ugyanakkor fejlődő tudatukban a haza, a nép szeretetét ápoljuk.

E célkitűzések valós jellegét bizonyítja az a két vizsgálat, amelyet a *Korunk* végzett el óvoda-ankétja gyakorlati részeként néhány kolozsvár-napocai óvoda óvónői és nagycsoportos gyermekei, továbbá a bábszínház művészei közreműködésével. Az interjú típusú kikérdezés módszerével végzett vizsgálatból kitűnt, hogy a kérdőívben szereplő kérdésekre adott válaszok minősége megfelel a korcsoport fejlettségi fokának. A foglalkozás-preferenciák már nem csupán utánzásos motivációra utalnak. Három gyermek közül, akik orvosok akarnak lenni, az egyik így indokolta választását: „Szeretem, mert sokat lehet vizsgálni a betegeket“; a másik: „Az embereknek akarok segíteni“; a harmadik: „Mert szeretem gyógyítani az embereket“. A pékmesterséget választó gyerek: „Szeretem, mert akkor kenyeret adok az embereknek“, az a kisfiú pedig, aki elhatározta: „játékkészítő leszek“, szeretné, hogy azt, amit majd készít, „adjuk a gyermekeknek, boldogok lesznek“. Egy kazángyárban dolgozó apa fia órás szeretne lenni, mert „érdekes munka, és nem kell sokat cipelni“; az egyetemi tanársegéd és az újságíró gyermeke munkás akar lenni (vasmunkás, gyári munkás), hogy gépekkel dolgozhasson. Kivétel nélkül minden megkérdezett gyermek tudta, hogy szülei a pénzt munkájukért kapják, számos válaszban szerepel a sok munka (sokat dolgoznak). A „Kit tartasz hősek?“ — kérdésre adott válaszok közül egy sem meghatározás jellegű, néhány interjúalany nem indokolta meg, miért tartja hősek az, akit (akiket) megnevezett, a megokolás általában implicite benne foglaltatik a megnevezett hősré jellemző cselekvésben, magatartásban: „Megmentik a várost“ (katonák); „Eloltják a tüzet“ (tűzoltók). A katonákat egy gyermek azért tartja hősek „Mert vaskezüük van“, s ebből kikövetkeztethető a jelkép-információ eredete: egy, az óvodában tanult ének. A megnevezett hősök döntő többsége történelmi alak: Mihai Viteazul, Mátyás király, Crișan („Keréketörték és kibírta ordítás nélkül“), Kinizsi Pál, Vasile Roaită; népmesehősré egyetlen gyermek sem hivatkozott a kikérdezett tizenhárom közül, egy viszont összefüggően elmesélte a Prométheusz-mondát, anélkül hogy a mitikus hőst megnevezni tudta volna.

Az ország nevét, fővárosát tudakoló kérdésekre adott válaszok pontosak voltak, akárcsak az, amelyből kiderült, hogy az interjúba bevont gyermekek mind tudják, ki vezeti az országot; meglepően sok idegen országot tudtak felsorolni, s ebből kiderül, hogy a televízió nálunk is, már az óvodáskorban egyre inkább kiegészítője az oktatás-nevelés szervezett formáinak. Az elvont fogalmak kialakulása ekkor még csak folyamatban van, de előbukkantak passzív szokásainkból olyan összetételek, illetve szintagmák, mint: *pártfogás, pártgyűlés, kommunista párt*; a *kommunista* meghatározása szinte szó szerint egyezik 13 válasz közül tízben, olyan erkölcsi tartalmú kontextusban, mint: *becsületes, jó ember, szépen dolgozik*, s ez az azonos eszközökkel azonos célra irányuló foglalkozás egységét mutatja.

A másik, komplexebb vizsgálat *A haza* című bábszínházi „rendhagyó játék“ hatásának felmérése volt ugyancsak nagycsoportos óvodások körében. Az előadás-részt vett gyerekek közül ötnek (ugyanabból a csoportból) otthon el kellett mesélnie, amit látott, s a beszámolóját a szülő (aki nem ismerte az előadást) lejegyezte. Másnap került sor az előadáson részt vett négy nagycsoportban a látottak lerajzolására. A műmellékletünkön látható „képregényt“ ezekből a szóbeli és rajzos beszámolókból állítottuk össze. A kisgyermekkori alkotókészség és az óvodai nevelés begyakorolt formáinak viszonyából indultunk ki, s visszautalás-ként kiindulópontunkra indokoltnak tűnik a ki nem aknázott, jószerével még felfedezésre váró lehetőségekre, a tennivalókra irányítani a közfigyelmet. A szakemberek (óvónők, pszichológusok, pedagógusok) részéről tapasztalt előítéletek okai feltehetőleg megoszlanak aközött, hogy a jelek szerint nem mind ismerik eléggé az óvodáskorú gyermek jellegzetes gondolkodásmódját, illetve visszavetítik rájuk a maguk felnőtt szemléletét, és aközött, hogy a legfrissebb tudományos eredmények kellő ismerete híján saját lehetőségeik és a gyermek képességei iránt kishitően bizalmatlanok és a gyermekek fogékonysága közötti ellentmondás például odavezetett, hogy az előbbieket eleve kételkedtek abban, hogy egy ilyen „nyitott mű“ típusú, gyors átváltásokra épített jelkép-játék számíthat óvodáskorúak befogadóképességére, az utóbbiak viszont az előadás jellegének megfelelő, spontán participációval a legfinomabb árnyalatokig részeseivé váltak a „mélyjátéknak“.

Úgy érezzük, az óvoda vonatkozásában nincsenek „részletkérdések“, kizárólag a szóban forgó hivatást közvetlenül gyakorlóokra tartozó szakmai problémák. Az óvodai nevelés folyamatának minden mozzanata magában foglalja azokat a messzeemenően társadalmi jelentőségű implikációkat, amelyek szükségessé tették, hogy a *Korunk* napirendre tűzze s a továbbiakban figyelemmel kísérje annak a modern intézménynek az alakulását, amelytől egyre többet várhatunk, s amelynek egyre többet kell nyújtanunk.

Jegyzetek Pestalozzi-évfordulóra

A nevelési gondolkodás — százötven esztendeje meghalt — nagy klasszikusának neve, talán megbocsátható szakmai ferdülés következtében, számomra első-sorban elődök hozzá való viszonyát jelenti. Két kis felfedezés okán. Elég régecske az enyedi kollégiumi könyvtár kötetein végighaladva olyan könyvekre akadtam, amelyeket egy Tompa Ádám nevű értelmiségi vásárolt 1813—1814-ben Yverdonban, ahol a jeles pedagógus működött. Mi több, a könyvek között előfordulnak Joseph Schmidtnek, Pestalozzi közvetlen munkatársának művei is. Utóbb viszont Török Istvánnak a kolozsvári református kollégiumról szóló munkájában figyelem fel egy — neveléstörténetileg érthetetlen módon nem hasznosított — értesülésre arról, hogy Szilágyi Ferenc tanár és szerkesztő Tompa után hat évvel Yverdonban felkereste Pestalozzit. Kiderült tehát, hogy Stefan Ludwig Rothon kívül még legalább két erdélyi értelmiségi fordult meg Pestalozzi környezetében. S ha Tompa Ádám esetében hiányzanak is még a közvetlen bizonyítékok, Szilágyinál nyilvánvaló a nevelői érosz: hazatérve tanári pályája kezdetén „az iskoláknak fontos voltokról” tart előadást, s ami ennél is többet mond, ő volt az, aki első gyermeklepkunyat, a *Magyar Gyermekbarátot* megalapította.

Az olykor nyomtatásban is között neveléstörténeti forrásaink kihasználatlanságán, tartalékain túl a fenti adalékok, úgy tűnik, további tanulságokat is sugallnak. Leginkább pedig az meggondolkoztató, hogy a reformkor előtti színtelenebb évtizedekben két értelmiségi pályára készülő vándordiak szükségét érzi annak, hogy személyesen is felkeresse a pedagógiai gondolkodás fontos műhelyét. Meggondolkoztató, mert hasonló szándékról nincsen hírünk sem korábbi, sem pedig későbbiről.

A felvilágosodást megelőző korok viszonylagos pedagógiai érdektelensége az, ami könnyebben érthető. Mindenekelőtt a hagyományos gyermeki státus sem kedvezett az ilyen irányú érzékenységek. A tartós rosszultapláltság körülményei között évtizedenként ismétlődő ínségek és járványok korában a gyermeki lét mintegy virtuális létet jelent csupán. Az életrevalóság, az életbenmaradás csak valahol az ötödik életév után kezd megmutatkozni. Ezért van az, hogy a tizennyolcadik század vége előtt a kisgyermekkorra kevés ügyet vetnek. A nevelés spon-tánul, alkalmi nevelési helyzetekben, illetve a nemzedékről nemzedékre örökölt nevelési szokások szerint valósul meg. Sajnos, néprajzunk máig is adós ezeknek a népi nevelési szokásoknak a leírásával, úgyhogy csak emlékiratok alapján sejtjük annak tekintélyelvű, erősen büntető jellegű beállítottságát egyfelől, munkára tájolt voltát másfelől. (Időszerű téma ez, mert az egykori nevelési szokások máig ható reflexeinek meghaladását megkönnyíthetné a néprajzi, illetve szociológiai feltárás.)

De nemcsak a kisgyermek esetében érvényesült a hagyományos nevelési rend. Akiket ma iskoláskorúaknak nevezünk, azoknak döntő többsége is iskolán kívül nevelődött. Azt lehetne mondani, hogy a tizennyolcadik század előtti korok a *nevelődés* korszakai voltak.

Mindez a tizennyolcadik század végén kezd megváltozni. Talán nem is annyira a gyermeki lét vált biztonságosabbá, noha a járványok pusztításait ebben az időben sikerült első ízben megfékezni, mint inkább a remények növekedtek meg, a hit egy biztonságosabb lét lehetőségében.

Másfelől ugyancsak a tizennyolcadik század végétől kezdve vált érezhetővé az iskolahálózat szélesülése. Az oktatási szerkezet hagyományos felépítése is megkérdőjeleződik. Amíg a régebbi iskola felülről, az akadémiából kiindulva építkezett, a kisiskolában nem látva mást, mint az akadémia felé vezető lépcső első fokát, az általános oktatásra törekvő társadalom számára az elemi iskola értelme módosul.

A társadalmi mozgás tüzi tehát napirendre a gyermeki lét és ezen belül a nevelhetőség kérdését a felvilágosodás évtizedeiben. Nem véletlen, hogy éppen ekkor bontakozik ki gyermekirodalmunk is, amint arra Vita Zsigmond tanulmányai emlékeztetnek, mint ahogy az sem, hogy a gyermeki higiéniát tárgyaló munkák is egyre sűrűbben követik egymást. Nem Rousseau, hanem a valóság mozgása

irányítja a figyelmet a gyermekekre, ám Rousseau, illetve korábban Locke, később pedig Pestalozzi gondolatai segítenek tudatosítani az új mentalitást.

De azokat, akik Pestalozzinál megfordultak — meg azokat, akik Pestalozzi és más gondolkodók műveiben elmerültek —, nemcsak az új gyermeki státusból fakadó érdeklődés vezethette, hanem a visszafojtott társadalmi cselekvőkészség is. A jozefinizmus és a nagy francia forradalom után vagyunk, amikor a láthatáron nincs semmi, ami kibontakozást ígérne. A társadalmi cselekvés, miután nem irányulhat a jövőre, kényszerű módon fordul a jövő alakítója, a gyermek felé. Amikor és akik felróják ennek a kornak a nevelésbe vetett illúziókat, többnyire nem számolnak azzal, hogy az illúziók bölcsőjét vaskos politikai realizmus ringatta. Azért hittek mértéken túl a nevelés társadalomformáló szerepében, azért vallották Leibnizcel, hogy a nevelés mindenre képes, mert még nem hihettek a tényleges társadalomformálás lehetőségében.

Mindez, a kompenzáló — de nem pótló — cselekvés még nyilvánvalóbbá válik a reformkor elején, amikor — európai viszonylatban is — meglepően korán és nagy társadalmi hátszéllel, súlyos nevekkel fémjelzetten bontakozik ki az óvodai mozgalom. Az utópista szocialista Owen köréből eredő ösztönzés — amelyben Marx a jövő nevelésének csíráját látta — Brunszvik Teréz közvetítésével másfél évtizedes késéssel jut el a Szamos menti városba is, hogy néhány évtizeddel később találkozzék a Froebel közvetítette pestalozziánus indítással.

A Pestalozzihoz zárandoklás és általában a felvilágosodás késői korszakának fokozott érzékenysége azonban nemcsak a korábbi századokhoz képest figyelemre méltó. Nemcsak a múlthoz mérten jelent névumot, hanem az azt követő évtizedekhez képest is példátlan. Igaz, hogy rohamosan kibontakozik a polgári iskola-hálózat, a könyvkiadás általános ütemét követően bővül a nevelési irodalom, tehát a mennyiségi növekedés nyilvánvaló, ám mintha a pedagógiai érdeklődés alábbhagyna. Amíg az óvodaügy olyan figurákat tudhatott maga mögött, mint Wesselényi, Barabás, Jósika vagy P. Szathmáry Károly, a továbbiakban egyre kevesebb a nagy név. Az ügyet cserbenhagyják a nevek, és nevelésügyben nem nagyon lehet már nevet szerezni. (Jellemző ebből a szempontból a kolozsvári egyetemen működő Felméri Lajos esete: noha — többek között éppen pestalozziánus indítással — a szellem rugalmasságát gyilkoló memorizálás ellen, a gyermektanulmányozás érdekében a lapos herbartizmusból kitörve jobb pedagógiai mozgások felé tájékozódott és nyújtott tájékoztatást — neve feledésbe ment, holott nála jelentéktelenebb nevek akadtak fenn az idő rostáján.)

Pedig a század újra napirendre tűzte a kérdést — a nevelését általában, a kisgyermeknevelését különösen. Pontosan 1900-ban jelenik meg a szocialista Ellen Key írása, amely címében azt ígéri, hogy beköszöntött a *gyermek százada*. A szerző nem sejtette, hogy a kor gyermekek millióinak életét olthatja ki gázzal, bombákkal, másokat pedig szüleiktől foszt majd meg. Nem tudhatta, hogy egyik kezében a tudás és szórakozás bőségszaruját tartja, ám a másikkal sok mindent elvesz: a játszóteret, a természetközeli példát. Ellen Key nem láthatta előre sem azt, amit a század épít, sem azt, amit rombol, de a jobb szellemek finom érzékével felismerte: közösségnek, iskolának demokráciára, szabadságra van szüksége. Key hangja azonban csak sok évtizedes késéssel jut el tájainkra. Röviddel munkájának megjelenése után — és számos európai nyelvre való lefordítása közben —, hetven évvel ezelőtt Rómában meg is nyílik az első olyan kisgyermeknevelési intézmény, amelyben a jelszó a gyermeki személyiség, szabadság tiszteletben tartása. A *Casa dei Bambini* példája azonban ugyancsak kevésbé érdekelte pedagógusainkat. Miközben egy 1914-es iasi-i fordítással kezdetét veszi a román nyelvű Montessori-irodalom, magyar nyelven csak jóval később válik a nagy olasz pedagógus munkássága hozzáférhetővé. (Majd csak 1941-ben jelenik meg a kolozsvári egyetemen Garai József tollából egy terjedelmesebb tanulmány Montessori lélektani és didaktikai nézeteiről.)

Miközben tehát a nevelésügy rohamosan bontakozott ki a hagyományos nevelés rendszeréből, a társadalom az analfabetizmusból az írástudás korszakába volt átlépőben, miközben az információközlés addig ismeretlen eszközeit — tömegsajtó, film, gramofon, majd rádió — alkalmazó új kulturális helyzet bontakozott ki, s miközben a neveléstudomány a gyermeki személyiségről újszerű értesítéseket szerzett, s azoknak megfelelően új eljárásokat dolgozott ki a praxis számára, a nevelési érdeklődés múlt század eleji frissességéből kevés maradt.

E paradoxális jelenség feloldása nem könnyű feladat. De ha már feltevéseket kockáztatunk meg, úgy gondolhatunk mindenenekelőtt arra, hogy az immár polgáribb talajon, de dzsentri hatásra újratermelődő elitszemlélet érzékelt és ér-

zékeltette degradálónak azt, ami tömeges és gyakorlatias — így a népnevelés problematikáját is —, s egy ilyen alapállás vezetett oda, hogy a pedagógia a humaniorák hamupipókéjévé váljék. Lehet az is, hogy miután a központosított polgári állam vette kezébe a nevelésügy irányítását, a társadalom mintegy kivonult a témából, megfeledezve arról, hogy a szakirányítás keveset ér, ha társadalmasultabb erők nem támogatják. Végül gondolnunk kell arra is, hogy a népnevelés száz évvel korábbi távlatla lelkesítőbb lehetett, mint a beteljesülő valóság. Tagadhatatlan sikerei ellenére a polgári iskolázás a várakozásokhoz képest bizonyos csalódást okozhatott, s ebből a szempontból a kor irodalmának és publicisztikájának elemzése vezethetne eligazító felismerésekhez.

A kiábrándulás azonban kissé korán következett be, s feltevéssünk szerint inkább egy merev — főként herbartianus — fogantatású nevelési rendszer kiváltotta rezignációról lehetett szó. Az intézményes nevelés globális megkérdőjelezése ugyanis a jelenkor terméke. S ha nem is Ivan Illich végletes módján, de jóformán mindenkinél felmerül az az egyébként dialektikus értelmű gondolat, hogy a nevelés az intézményes iskolai nevelés kiteljesedésével új medret kezd vájni magának. Ezzel a gondolattal találkozunk Bertrand Schwartz és Jean Hasenforder nemrég román fordításban is megjelentetett munkáiban. Jellemző ebből a szempontból az is, hogy számos nevelésteoretikus — s nyomukban a Faure-jelentés is — a közismertté váló Bloom-tézisre hivatkozva figyelmét az iskola előtti, az óvodai, sőt családi nevelés, illetve a felnőttnevelés kérdéseire fordítja, s az utóbbi részben az előbbinek alárendelve. Felnőttnevelésen tehát elsősorban szülőnevelést értve. S ebben a tekintetben a piaget-i követelmény, miszerint minél kisebb gyermekről van szó, annál nagyobb nevelői felkészültség van szükség, szerencsésen találkozik azzal a megfigyeléssel, amelyről Urbanczyk nemrég megjelent munkája számol be, hogy ti. a felnőttek elsősorban szülői minőségükben igénylik a továbbképzést.

Minden természetes is. A nevelésléktan — noha nem egyhangúlag — lényegében a csökkenő nevelhetőség álláspontján áll, azaz megkülönböztetett fontosságot tulajdonít az iskoláskor előtti, tehát az óvodai és főként a családi nevelés kérdésének. Ennek a gondolatnak a nevelési és általában kulturális stratégiát illető implikációi számosak, odáig elmenően, hogy ma már az USA-ban és a Szovjetunióban egyaránt a néhányhónapos gyermek „nevelési” módozatait dolgozzák ki.

Magas fokon jutunk vissza tehát Pestalozzihoz. A kifejlett iskolahálózat előtti kor emberei számára a családi nevelés jelentette elsősorban a nevelést. Pestalozzi még tudta, hogy mi minden múlik a családon, s ezért írta a szülők okulására — felénk is olvasott — könyveket. Mi mintha újra tudomásul kezdenénk venni, immár a nyelvészociológia, a nevelésléktan és nevelésszociológia tanulságainak figyelembevételével azt, amit időnként elfelejtettünk; az iskoláskor előtti nevelési helyzet — s ezen belül a családi nevelés — megkülönböztetett fontosságát, életre szólóan döntő voltát.

A felvilágosodás és reformkor nevelési érzékenységéből indultunk ki, s a polgári fejlődés évtizedeiben tapasztalható lanyhult érdeklődésre felfigyelve jutottunk el a máig, amikor a nevelés újabb keresztútjához érkezett. Amíg Pestalozzi kortársai a hagyományos nevelési helyzetből csak újított hajlamú intézmények forradalmasító rendszerétől várhatták a megoldást, ma mintha a családi nevelés megújulása, általában pedig az iskolán kívüli nevelés ígére új távlatokat. S ha így van, akkor fel kell tételeznünk azt is, hogy korunknak újra, éppen annyira szüksége van a nevelési gondolkodásra, értesültségre és mindezek mögött érzékenységre, mint másfélszáz évvel ezelőtti őseinknek.

Pápai Éva: Ex libris

Gyermek a családban

A család az a primér közösség, amelybe minden gyermek beleszületik, ez az első közösség, amellyel kapcsolatba kerül. Csoportjellegű közösség, amelyben az egyes családtagok közötti viszony megszabja mindenki helyét és szerepét. Más csoportoktól eltérően a család természetes és szükséges abban az értelemben, hogy a gyermek születésekor olyan csoportban találja magát, amelynek feladata az ő gondozása, létszükségleteinek kielégítése, biztonságának megteremtése, nevelése, ugyanakkor azokkal a viselkedési sémákkal is szolgál, amelyek a társas viselkedés, a különböző közösségekbe (óvodai, iskolai, munka- stb. közösségek) való beilleszkedés előfeltételei. Az apa, illetőleg az anya viselkedéséből tanulja meg a gyermek például a nemére jellemző magatartásformákat. A család hatása olyan sokrétű és döntő fontosságú a személyiség kialakulására, hogy vizsgálatokor tekintetbe kell venni a családok összetételét — hiszen nem mindegy, hánytagú a család, az egyes családtagok hogyan viszonyulnak a gyermekhez stb. —, valamint a gyermeknek a család felnőtt és gyermek tagjaihoz való viszonyát.

A család összetétele, felépítése szerint André Berge megkülönböztet kis (apa, anya, gyermek), közepes (apa, anya, két-három gyermek) és nagy (apa, anya és négy-nél több gyermek) családokat. Bár Berge felosztása túlságosan merevnek tűnik, a probléma megközelítésében módszertanilag célravezető, ezért a továbbiakban ezt követjük. Feltétlenül meg kell azonban külön említeni a hiányos vagy felbomlott családokat (külön élő vagy elhalt apa, illetve anya) és a más családtagokkal — nagyszülők, nagynénik, nagybácsik — kibővült családokat.

A gyermek első életévében, függetlenül a család nagyságától, az anya—gyermek kapcsolat dominál. Az újszülött számára a környezet, a külvilág csak a védettséget, szükségleteinek kielégítését jelenti, amelyet elsősorban az anya biztosít. De már ebben az életkorban is jelentékeny eltérés mutatkozik meg a csecsemők fejlődésében aszerint, hogy környezete rendezett és nyugodt, vagy izgatott és zavaros, hogy általában egy személy — lehetőleg az anya — vagy több foglalkozik vele. A csecsemő már korán kapcsolatot keres környezetével, első mosolya, amivel a föléje hajló anyát fogadja, már szociális jellegű megnyilvánulás, már a kapcsolatfelvétel primitív eszköze. Ugyanezt a célt szolgálja a beszédet előkészítő gögicselés és gagyogás is. Az anya—gyermek vegetatív és emocionális kapcsolata határozza meg a csecsemő fejlődését, hiszen ez a kor az érzelmi központú személyiség kora. Ha ez a kapcsolat zavartalan, a kisgyermek fejlődése is az, ellenkező esetben komolyan gátolhatja a fejlődést, vegetatív neurózisokhoz is vezethet. Például ez történhet akkor, ha a szopástól való elválasztás túl gyorsan, brutálisan következik be, és más személy veszi át ezzel egyidőben az anya szerepét. Ilyenkor a csecsemő egyszerre kényszerül arra, hogy szervezete megszokja az új táplálékot és idegrendszere az ismeretlen személyt. Az anya—gyermek kapcsolatra épül a gyermeknek a másik emberhez, a csoporthoz, később a társadalommá bővülő csoporthoz való viszonyulása, ez jelenti minden társas kapcsolat kezdetét.

Kisgyermekkorban a járás és a beszéd megtanulásával változik a gyermek szociális magatartása is, bár még mindig a szülőkhöz, elsősorban az anyához való emocionális viszony a legjelentősebb fejlődése szempontjából. Schmidt-Kohlmer családokban és modern gyermekotthonokban végzett vizsgálatai során kiderült, hogy az otthonokban, tehát anya nélkül nevelt gyermekek sok szempontból — a szellemi teljesítmény szempontjából is — hátrányban vannak a családban nevelt gyermekekhez viszonyítva. Ez a veszély a bölcsődék esetében is fennáll, bár ezt a megfelelő számú képzett és gyermekszerető gondozó szeretetteljes viszonya a gyermekekhez a minimálisra csökkentheti.

A kisgyermek már a második életévtől kezdve utánozza a szülők egymással szemben tanúsított viselkedését, hihetetlen érzékenységgel azonnal reagál a szülők közötti rideg, szeretetlen viszonyra, bármennyire igyekeznek is titkolni előle, elbizonytalanodik, nyugodt fejlődésmenetében zavarok mutatkozhatnak. A családban előforduló összetűzéseket, konfliktusokat lejátssza, többször megismétli. Játéktevékenysége még egyéni, még nem képes együtt játszani senkivel, de már igényli a szülők, elsősorban az anya jelenlétét, várja helyeslését, biztatását. Ez serkenti újabb — a fejlődés szempontjából rendkívül lényeges — tevékenység-

gekre. Gyermekkel, főként kisebbekkel és vele egykorúakkal még szintén nem játszik együtt, legfeljebb bámulja őket, nagyobb testvérét pedig úgy vonja be a játékba, mint a felnőtteket.

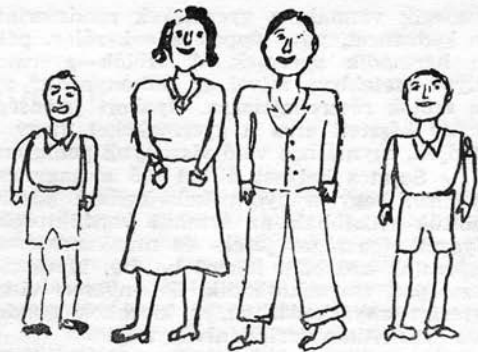
A kisgyermek (1—3. év) számára még nincs különösebb jelentősége a család felépítésének, hacsak annyiban nincs, hogy az olyan családnál, ahol a nagyszülők is állandóan jelen vannak, a dolgozó anya szerepét rendszerint a nagyanya vállalja át, következésképpen a gyermek emocionálisan elsősorban hozzá fog kötődni. Ilyen esetekben gyakori, hogy a gyermek később is a nagyanyához ragaszkodik jobban, „jobban szereti”, mint az anyát. Ez pedig meghatározza a gyermek apjához fűződő viszonyát is, amely másodlagos, és áttételesen, az anya—gyermek kapcsolaton keresztül valósul meg. Számolni kell még azzal a túlzó szeretettel is, amellyel a nagyanyak rendszerint körülveszik az unokát, mindig a szülőkre hártva a fegyelmezést.

A család összetétele a kisgyermekkor után válik döntő fontosságúvá. Számos pszichológus és pedagógus véleménye szerint az egyetlen gyermek számára a családi feltételek nem megfelelőek pszichikai fejlődésükhöz. Szinte elkerülhetetlen, hogy a szülők ne túlozzák el gyermekük óvását, ne kényeztessék, dédelgessék a kívánatosnál jobban. A gyermek megszokja, hogy ő a szülők szeretetének egyetlen célpontja, hogy őt illeti meg mindaz, amit a legkívánatosabbnak talál — játékok, nyalánkságok —, s hogy ezt senkivel sem kell megosztania. Gyakori, hogy emiatt az egyetlen gyermek önzővé, erőszakossá, követelészé válik, ezért nehezen tud alkalmazkodni és beilleszkedni a közösségbe. A túlzott féltés, a túlzott szeretet azonban ellenkező irányban is hathat: félélnkké, visszahúzódóvá, bátortalanná teheti a gyermeket. Természetesen nem törvényszerű, hogy az egyetlen gyermek személyiségében a fenti negatív jellemvonások alakuljanak ki, az értő, körültekintő családi nevelés elkerüli ezeket a buktatókat. A napközi otthonok, de az óvoda és az iskola is nagyban kiegyensúlyozhatja a kis családok negatív hatását.

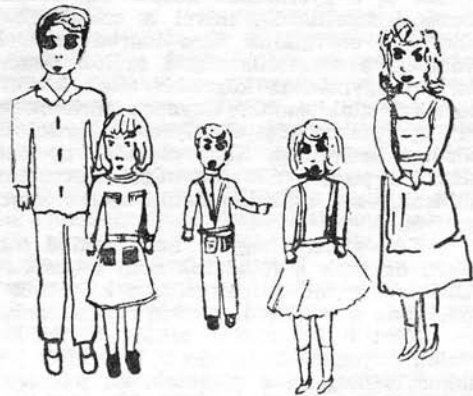
A közepes családok teljesen más feltételeket biztosítanak a gyermek fejlődéséhez. Itt a gyermekek már nem csupán a szülőktől függnek, nemcsak hozzájuk viszonyulnak, hanem egymáshoz is. A gyermek helyzete aszerint változik, hányadik, milyen nemű, mekkora a korkülönbség a testvérek között stb. Oriási a gyermek számára az a változás, amit kistestvéreinek születése okoz a családban. Ilyenkor a gyermek kiszorul a szülői figyelem középpontjából, már nem ő a legfontosabb, helyét az újszülött foglalja el. Viszonylag zökkenőmentesen éli át ezt a változást életének első három évében, különösen akkor, ha a szülők kellő tapintattal jóelőre felkészítették a várható eseményre. Kritikus kornak számít viszont a 3—5. év. H. Wallon szerint ekkor kezdődik a személyiség fejlődésének az a szakasza, amelyben az önállóság megszerzésének és hangsúlyozásának igénye konfliktusok sorozatába taszítja a gyermeket. Dacossága, amelynek egyetlen célja önállóságának kipróbálása, szembeállítja környezetével. A dackorszakban, ahogy Piaget nevezi, a siker vagy a kudarc egyaránt szokatlanul heves érzelmet vált ki belőle. Freud szerint a gyermekornak ebben a fejlődési szakaszában a legintenzívebb a libidó működése. Szenvedélyek, érzelmi viharok jellemzik ezt a fejlődési szakaszt, ezek határozzák meg a szülőkhöz és a kistestvérhez való érzelmi viszonyulást. Igen gyakori, hogy a gyermek szenvedélyesen féltékeny lesz testvéreire, mert szüleinél az ő helyét foglalta el, most már őt dédelgetik, vele foglalkoznak többen. Féltékenysége annál nagyobb, minél vágyottabb, elérhetetlenebb örömöktől érzi megfosztottnak magát. A szülők gondos körültekintéssel segíthetnek átvészélni ezt a nehéz fejlődési szakaszt, a fokozott figyelem elejét veheti annak, hogy a gyakran eltitkolt féltékenység szorongásos állapothoz vezessen. Ha a családi nevelés nem képes oldani a gyermek érzelmi feszültségét, előfordul (szerencsére eléggé ritkán), hogy komoly személyiségzavarokat, a gyermek egész életére kiható lelki sérüléseket okoz.

A kisebbik gyermek ritkábban kerül konfliktushelyzetbe nagyobb testvére miatt. Mint már említettük, viszonylag korán megfelelő játszótársat lát benne, igyekszik bevonni játéktevékenységébe, szívesen tekintti követendő példaképnek, sőt az is előfordul, hogy azonosítja magát vele. H. Wallon hároméves kislánnyról jegyzi fel, hogy amikor először ment óvodába, nem a maga, hanem óvodás nővére nevének mutatkozott be.

A közepes családokról szólva, említsünk meg egy ritkábban előforduló, sajátos viszonyt: az ikrekét. Az ő esetükben — akár azonos, akár különböző neműek — az egymáshoz való kötődés szorosabb, mint a nem ikrek között, s ez felnőttségre sem lazul meg annyira, mint amazoknál. Sajátos fejlődési helyzet áll elő azonban az egynemű ikrek esetében, mégpedig egy hibásan meggyökeresedett gyakorlat következtében. Az egynemű ikrek szülei mondatni nélkül egyforma ruhába öltöztetik gyermekeiket, nagy hasonlóság esetén legföljebb például a sza-

1. ábra

2. ábra

lag vagy a sapka színe különbözik. Játékaik, ágyuk, tányérjuk stb., tehát használati tárgyaik is egyformák, és egyazon időpontban kapják őket. A gyermek éntudata annak alapján alakul ki, hogy egyfolytában összehasonlítja magát a környezetével (nemcsak a személyekkel, a tárgyakkal is). Rájön arra, hogy az ő tárgyai csakis az övéi, más nem használja azokat, hogy ő maga is mindenki mástól különbözik. És ezt a differenciálódást, ezt a mindenki mástól való különbözőséget nehezítik meg a szülők az ikrek számára, akik az egyforma öltöztetés miatt egymásban önmaguk hasonmását, tükörképét látják, ezért a szokásosnál (3. év) jóval később alakul ki éntudatuk. Egyes pszichológusok szerint későbbi szoros kötődésüknek is az a magyarázata, hogy csak egymás mellett érzik egésznek, teljesnek önmagukat. Következésképpen a szülők akkor járnak el helyesen, ha arra törekednek, hogy az ikertestvérek különbözőségét minél erőteljesebben hangsúlyozzák ruházattal, hajviselettel, használati tárgyakkal egyaránt.

Dr. Gegesi Kiss Pál és P. Liebermann a gyermekek családrajzainak segítségével igyekezett felmérni, milyen hatással van a családtagok egymáshoz való viszonya a személyiség fejlődésére. A családrajzok „érzelmi szempontból” hű képet nyújtanak a család érzelmi szerkezetéről. Például az 1. ábra rendezett család belső képét mutatja, mosolygó arcokat, a szülőktől egyenlő távolságra elhelyezkedő gyermekeket (12 éves fiú rajza). Ezzel szemben a 2. ábra két táborra osztott családot ábrázol, egy-egy kedvenc gyermekkel (a rajzot készítő 10 éves kislány az anyához kötődik). A szülők egymáshoz való viszonya rossz, sok a veszekedés közöttük. A rajzot készítő gyermek érzelmileg szorongó, magányos. (Az ábrákat és az interpretálást az említett szerzők *Személyiségzavarok gyermekkorban* című kötetéből vettük.)

A fenti ábrákból is kitűnik, hogy a közepes családokban a gyermek helyzete, érzelmi viszonyulása merőben más, sokrétűbb, mint a kis családok esetében. Egyfelől a gyermekek egymáshoz is, szüleikhez is viszonyulnak. Egymáshoz való viszonyukat döntő módon befolyásolja az, hogy a szülők milyen viszonyt alakítanak ki a gyermekekkel. Ha mindegyik gyermekhez egyformán kötődnek, a testvérek egymáshoz való viszonya is érzelmileg kiegyensúlyozott, ha viszont ked-

venceik vannak, a gyermekek rendszerint irigyek lesznek, kizárják maguk közül a kedvencet, vagy éppen ellenkezőleg, például két kedvenc között elmagányosodik a harmadik gyermek. A szülők—gyermekek kapcsolat nem alakul megfelelően ilyen esetekben, mivel az „elhanyagolt“ gyermekek érzelmileg negatívan reagálnak a szülők részrehajlására. Gyakori jelenség az is, hogy a szülők közötti meg nem értés készíti arra a gyermekeket, hogy egyik az apához, másik az anyához kötődjék, egymáshoz való viszonyuk pedig emiatt romlik meg.

Sajátos helyzet állhat elő a nagy családban. A több gyermek egyben azt is jelenti, hogy a gyermekek korban közelebb állnak egymáshoz, éppen ezért közöttük ritkábbak az érzelmi konfliktusok, egymáshoz való viszonyuk kiegyensúlyozott, igazságos játék- és munkamegosztás jellemzi kapcsolatukat. A legnagyobb gyermek azonban, főként ha fiú, igyekszik uralkodni testvérein, átvállalni az apa szerepét, zsarnokoskodik, önkényesen viselkedik. Lányoknál ez a tendencia rendszerint anyáskodásban, a kisebbek gondozásában, dédelgetésében nyilvánul meg, de csak ritkán uralkodnivágyásban.

A nagy családokat Berge szerint az a veszély fenyegeti, hogy meglazul a szülők és a gyermekek közötti kapcsolat, illetve rideggé válik, pusztán a fegyelmezésre szorítkozik, mivel a szülőknek megsokasodott teendők miatt sem idejük, sem energiájuk nem marad arra, hogy „foglalkozzanak“ gyermekeikkel. A ridegség, a szeretetlenség a szülők részéről arra ösztönzi a gyermekeket, hogy a korban egymáshoz közelebb állók között szorosabb kapcsolat alakuljon ki, csoportokat alakítsanak. Ugyanez történik akkor is, ha a szülők szeretetéből csak egy gyermekre „futja“. Ilyenkor fordul elő az, hogy a testvérek kizárják maguk közül a kedvencet. Nagy családok gyermekeinél figyeltek meg pszichológusok egy látszólag paradoxális jelenséget, nevezetesen azt, hogy az ilyen gyermekek szociálisak, és a családon belüli szoros kapcsolatok kielégítik a gyermekek közösségi igényét.

Kétségtelen, hogy a nagy család megnövekedett feladatok elé állítja a szülőket, de ezek a feladatok nem teljesíthetetlenek, mint ezt számos példa igazolja. Ahol megmarad a melegség, a kölcsönös szeretet, éppen a nagy családokban formálódnak a rendkívül gazdag egyéniségek, kiváló jellemek.

Mint említettük, a szülők egymáshoz való viszonya meghatározza az egész család hangulatát, légkörét. A szülők közötti meg nem értést, elhidegülést még akkor is megérzi a gyermek, ha jelenlétében a szülők kerülik a szóváltást, vagy éppenséggel a tettelegességet. Természetes tehát, hogy ha a gyermek annyira érzékenyen reagál már a hangulatokra is, mennyire megviseli a rendezetlen családban uralkodó állandó feszültség, a félelem a veszekedéstől vagy verekedéstől, a részeg szülőktől. Az ilyen családokban rendszerint a gyermekekre sincsenek tekintettel, gondozását, nevelését elhanyagolják, nem teremtik meg számára azt a biztonságos légkört, amelyben személyisége zavartalanul kialakulhat. A deviáns viselkedéshez vezető személyiségzavarokat vizsgálva V. Dragomirescu megállapítja, hogy döntő szerepe van annak a fejlődési szakasznak, amelyben a személyiség kialakul, következképp annak a környezetnek, amelyben az egyed gyermek- és kamaszkorát tölti. 200 deviáns fiatal vizsgálatából kitűnik, hogy a családi nevelés és felügyelet hiánya már kora gyermekkorukban oda vezetett, hogy képtelenek voltak megfelelően alkalmazkodni a szervezett tevékenység megkívánta feltételekhez és ütemhez. Ez az oka, és nem valamely pszichikai zavar, a szellemi képességek hiánya vagy vele született rendellenesség, hogy a megvizsgált 200 személy 54 százaléka csak négy osztályt végzett. (A megvizsgált személyek 36 százalékánál családjában fordult elő különben alkoholizmus.) Az együtt, de rossz viszonyban élő szülők, a problematikus családok esetében más személyiségzavarok is előfordulnak.

F. Ivan Nye washingtoni középiskolásokat vizsgálva a következő eredményre jut: az általa megvizsgált pszichoszomatikus zavarokban szenvedő gyermekek 50 százaléka, a fizikailag fejletlenekek szintén 50 százaléka olyan családból került ki, ahol bár együtt élnek a szülők, a közöttük levő viszony problematikus, boldogtalanok a házasságban, míg a felbomlott családokban ezzel szemben pszichoszomatikus zavarokban szenved a gyermekek 33, fizikailag fejletlen 30 százaléka.

Még sorolhatnók az adatokat és érveket annak bizonyítására, hogy a gyermekkor és a család milyen döntő módon befolyásolja az egyén fejlődését, egész életét. Ezt kell tudatosítania magában minden szülőnek, s mindig, minden körülmények között eszerint kell viselkednie. Csakis így kerülhető el, hogy a szélsőséges, kóros esetek döbbsék rá őket a szomorú valóságra, amikor már rendszerint késő, amikor sokkal nehezebb helyrehozni az elkövetett hibákat.

Nevelhetőségünk határai

Jerome S. Bruner, az egyesült államokbeli Harvard Egyetem professzora nemcsak pszichológus, hanem gyakorló tanár is. Ezzel magyarázható, hogy a fejlődéslektan elméleti kérdéseit a mindennapi nevelési gyakorlatra tudja vonatkoztatni. Bruner összefoglalóan „fejlődéstudománynak” nevezi mindazokat a kutatásokat, amelyek az embernek „mint fajnak” és az embernek mint egyednek a fejlődését próbálják közös nevezőre hozni. Az emberré válás törvényszerűségeit feltáró friss eredmények új megvilágításba helyezhetik a kultúra átszármaztatásának mai gyakorlatát — a családtól és óvodától az egyetemig. Jerome S. Bruner természetesen az intézményes nevelés amerikai hagyományaira összpontosítja kritikáját, és a gyermeknevelés jövőbeli formáit bizonyos — elsősorban a fejlett tőkés társadalmakban észlelhető — új jelenségekhez (ellenkultúra, nemzedéki válság stb.) köti. Megállapításai ezért némiképpen rokoníthatók az ugyancsak az amerikai tapasztalatokból kiinduló iskolakritikus, Ivan Illich nézeteivel. Legalábbis annak pozitív mozzanataival, például azzal a illichi felismeréssel, hogy a hagyományos intézményi nevelés bizonyos illúziókból táplálkozik. A gyermeknevelés ilyen ma is élő illúziója az, hogy a kultúra átszármaztatása kizárólag a megtanulandó viselkedési sémáknak a viselkedési helyzetből kiszakított „elmondásán”, az ún. verbális nevelésen kell hogy alapuljon. Bruner korszerű neveléseméleti törekvéseinek alapvetően mégis mások a gyökerei, mint Ivan Illich iskolakritikájának. Ivan Illich ugyanis, aki az iskolarendszer bírálatát a fogyasztói társadalom általános, már-már társadalomfilozófiává tágított kritikájává növeszti, az ellenkultúra elkötelezettje. Az „iskolátlantás” paradigmája mögött tulajdonképpen az egész társadalom „intézménytelenítésének” programja rejlik. Bruner viszont nem kíván lemondani az intézményes nevelési lehetőségekről, a hagyományos iskolán belül keresi az új utakat egy korszerűbb neveléseméleten alapuló pedagógiai gyakorlathoz, amely végre áttöri a nevelés absztrakt, verbális formáit. (Két legjelentősebb munkáját hazai kiadásban is olvashattuk: *Procesul educatiei intelectuale*. Editura științifică. București, 1970.; *Pentru o teorie a instruirii*. Editura didactică și pedagogică. București, 1970.)

Meddig terjed a gének hatalma? Hol húzódnak a nevelhetőség határai? E kérdések megválaszolásához nem szorítkozhatunk a felnőtt egyedek életmódjának vizsgálatára. Ismernünk kell azt az utat, amelyet az emberi egyedek a kezdeti éretlenségtől az érett fajspecifikus működésig megtesznek.

Kétségtelen, hogy az adott környezeti feltételek változásával együtt az egyedfejlődés korai szakaszának természete és gyakorlata is fejlődik. Nem szabad azonban túlértékelni e sajátos alkalmazkodási mintát. A nagyfokú gyermeki rugalmasságból hiba volna arra következtetni, hogy az emberi egyedfejlődést az ösztönök csak kis mértékben határozzák meg, és a gyermek korlátlanul alakítható.

Az emberi alkalmazkodásnak valóban az a legjellegzetesebb vonása, hogy a változó környezethez az ember nemcsak érzékserveinek, izmainak, emlékeztének teleologikus fejlesztésével alkalmazkodik (egy bizonyos határig), hanem természetes környezetének tényleges átalakításával is. Ma már közhelyszámba megy, hogy az ember egyre inkább ember alkotta környezetben él. De ez a tény elsősorban a gyermekek számára jelent többletmegeterhelést.

A változó feltételekhez való alkalmazkodás ugyanis a génállományban még el nem raktározott képességek elsajátításától függ. Ugyanakkor nem minden megtanulandó sajátítható el közvetlen tapasztalás útján. Sok mindent a kultúra ránk hagyományozott „rejtjeleiből” kell „kiolvasni”: például anyanyelvünket, az értékek és a történelem nyelvét mint „kötelező tantárgyakat”, és a matematika képes, a mesemondás artikulált vagy a kapcsolók és emelőkarok használatának néma, technikai nyelvét mint „fakultatív tantárgyakat”.

Annak ellenére, hogy a felnőttkorra való előkészítésben rendelkezésünkre áll a *génállomány*, az *érzéki tapasztalás* és a *kultúra*, önmagában egyik sem tenné

lehetővé a változó feltételekhez való rugalmas alkalmazkodást. A rugalmasságot valami más határozza meg.

Az alkalmazkodás nagyfokú rugalmassága a gyermekkorban arra a feltételre csábít, hogy ez a rugalmasság az embert mint fajt is jellemzi. Evolúciós örökségünk java része azonban a természetes környezet korábbi feltételeihez való preadaptáció. Az emberré válás tulajdonképpen a pleisztocén kor feltételeihez való alkalmazkodás. Ez persze nem jelenti azt, hogy bőrünk meztelen majmot takar, hogy a „civilizáció“ csak „máz“ rajtunk. A szerszám- és jelképhasználat az emberi alkalmazkodás egyik alapvonása. Az emberré válás tehát voltaképpen az eszköz- és nyelvhasználatra, a „technikai-társadalmi életmódra“ (Washburn és Howell elnevezése, 1960) való áttérés folyamata. A természeti kihívásra az ember, ahelyett hogy alkataban vagy viselkedésében változott volna, a technika fejlesztésével válaszolt. Kevesebbet tudunk viszont arról, hogy a technikai fejlődés egymást követő szakaszai miféle és milyen mérvű stresszeket okoznak. A technika fejlesztése következtében például funkciótlaná vált az embernek a Föld egykori benépesítésében oly döntő szerepet játszó szexuális „megszállottsága“. A szexualitás elvált a fajfenntartástól. A technikai fejlődés fogamzásgátló hatása viszont módosítja a család hagyományos szerkezetét, újraértelmeződik a nők szexuális szerepe, s ez átalakítja a gyermekre ható tekintélymodellét is. Ha ez így van, akkor viszont a nevelésre már a kora gyermekkori szakaszban igen nagy teher hárul. A gyermekeket fel kell készítenünk az előre nem látható változásokra. Így lesz a *nevelés* — a felnőttek és gyermekek közötti tudatos interakció — a rugalmasság legfontosabb előfeltétele. Nevelési feladatunkat azonban jócskán megnehezíti, hogy preadaptációja során az ember korlátozott létfeltételek nyomása alatt merev válszémákat alakított ki. Néhány preadaptációt ma már rossz adaptációnak nevezhetünk. Az ember mértéktelen zsiradék- és édességszeretete például ma már nem szolgálja megfelelően egyéni fennmaradását. Hiba volna tehát eleve azt feltételezni, hogy az ember evolúciós öröksége semmiben sem korlátozza az alkalmazkodóképességet.

Evolúció és nevelhetőség

Ellentmondásnak látszik majd, ha a gyermeknevelés természetének és gyakorlatának kutatólaboratóriumát a kelet-afrikai szavannákra fogom helyezni. Engem azonban elsősorban a nevelhetőség evolúciója érdekel. Ezért válogatom az emlős törzsfajlódás bizonyítékait az emberi egyedfejlődés bizonyítékaival, anélkül hogy a kettő között valamilyen felszínes párhuzamot akarnék vonni. Inkább a szembenállások megvilágítására törekszem.

A természetes környezethez való alkalmazkodás — problémamegoldás. Ezért a nevelhetőség központi kérdésének az értelmi fejlődést tartom. Hallottam valakitől, hogy a gondolkodást jelölő kínai írásjel a 'fej' és a 'szív' írásjeleiből tevődik össze. A pszichológiai szakszargonban ez így hangzik: a kognitív folyamatok nem választhatók el az akarati-afektív folyamatoktól. Kár, hogy a gondolkodás írásjele nem tartalmazza a 'stb.' írásjelét is, mert akkor ki tudná fejezni, amit én a gondolkodásról gondolok.

Először arra a kérdésre fogok választ keresni, hogyan befolyásolja a gyermeki viselkedést a fajon belüli társadalmi szerveződés természete és fejlődése. Az emlőssor alsó végén az együttélés-rendszer túlnyomórészt merev, egyoldalú szerkezet. A félmajmoknál és a majmoknál a viselkedési repertoár ennek következtében meglehetősen korlátozott, kombinációs gazdagsága sem nagy. A meghatározottságokból a játék sem szakítja ki az állatot: a játékos szakasz rövid ideig tart, korán kezdődik és hamar véget ér, a felnőtt állat nem vesz részt a kicsinyek játékában. A faj fiatal egyedeire meghatározott korlátozások hatnak, a felnőtté avatás, a csoportba való szociális beavatás minden átmenet nélkül történik, mégpedig oly módon, hogy a fiatal állat azonnal válaszolni kényszerül egy idősebb állat támadó fellépésére. A felnőtt nőstények időben pontosan meghatározott fogamzóképesége egycsapásra véget vet az anya—kölyök kapcsolatnak, s a fiatal állatot különélésre és önellátásra kényszeríti.

Ez a szoros szociális struktúra a himuralom viselkedési mintáira épül, de a szexuális kapcsolat és az anya—gyermek kapcsolat mintái is fontos szerepet játszanak benne. Az anya és kicsinye közti kapcsolatrendszer szerepét e kezdeti fokon mégsem szabad eltúlozni. Az anya—kölyök kapcsolat persze nemcsak a szoptatásra korlátozódik: az anyaállat a szőretbe való kapaszkodás biztonságát is jelenti, védelmet a menekülésben és ugyanakkor a pusztá kényelmet is. De

a műanyán (szörmés anyaggal bevont drótvázon) nevelkedett makákómajommal végzett kísérletek arról tanúskodnak, hogy a kezdetben visszamaradottabb kölyöknek elég napi 20 perces játék a hasonló korúakkal, hogy behozza lemaradását (Harlow, 1962).

A fejlődés magasabb fokán megváltozik a helyzet. Az a hároméves csimpánz, akit anyja nem tanított meg a természetvadászati fogásaira, nem lesz képes azt később sem elsajátítani, hiába próbálja utánozni a természetvadászati jártas hasonló korúakat.

A játzó anya

A kezdetben oly szoros emlőskapcsolat lazulása felé az első lépés valószínűleg a csoporton belüli „figyelmi struktúra” kialakulása (Chance, 1967). Az agresszivitás kölcsönös szabadjára engedését eredményező viselkedési minták helyett a fiatalok a vezérállatot figyelik, anticipálják annak viselkedését, s így el tudják kerülni a konfrontációt.

A nagymajmoknál, a gorillánál, orángutánál, csimpánznál már e dominancia-modell jelentősége is csökken. A három nagymajom-faj egyike sem ragadozó. Nem védelmeznek valamilyen vadászterületet. Csökken a csoport követelményeire fordított figyelembefektetés mennyisége, több figyelmi kapacitás jut másra. Fejlődik a szexuális viselkedés agyi ellenőrzése. Az anya—kölyök kapcsolat a csimpánznál öt évig is kitolódhat. Hanyatlának a csoportba való beavatás rögzített mintái. Ritkul a beavatásnak nevezhető „fenyegetés” a felnőtt részéről, vagy a tényleges büntetés a fajspecifikus minta megszegése esetén.

A kitolódott anya—kölyök interakcióban jóval nagyobb szerepet kap a játék. A játékot gyakran az anya kezdeményezi, legtöbbször figyelemelterelő funkcióval frusztrációt keltő helyzetekben.

Mindez lehetővé teszi, hogy azonos fajtájú csoportok harc nélkül találkozzanak, a rugalmasabb szerveződésű csimpánzcsoportok között pedig szexuális kapcsolatra, sőt a tagok „cserejére” is sor kerülhet. Lévi-Strauss szerint ez a csere embermivoltunk egyik kritériuma. Mindez már az előember kialakulásának előfeltételei közé tartozik. Ez a fejlődési tendencia a kölcsönös együttműködéssel összhangban álló tulajdonságokat „választ ki”, a „beilleszkedésre” való képesség növekedése pedig sajátos öndomesztikációjához vezet. Nem ismerünk olyan primitív emberi társadalmat, amelyre ne a bajban vagy veszélyben való kölcsönös segítség, az élelem megosztása, a gyermekek és rokkantak közös táplálása, a szükséges ismeretek és eszközök megosztása volna jellemző.

A fajon belüli agresszivitás elsovadása megváltoztatja a kicsinyekkel szembeni viselkedést is. Az anyai veszélyelhárítás és védelmezés nemcsak időben tolódik ki, hanem minőségében is megváltozik. A játékidőszak hosszabb ideig tart, s nem kizárólag az anya, hanem általában a felnőttek is részt vesznek a gyermekek játékában. De szerintem a legfontosabb annak a mintának a megjelenése, melynek során a gyermek megfigyeli és a játék során „utánozza” a felnőtt szerepeket. A megfigyelt viselkedés beépítése a játékba rendszerint a csoport pihenési ideje alatt történik. A megfigyelés a gyermek teljes figyelmét igénybe veszi. Köhler már 1926-ban észrevette, hogy az emberszabású majmoknál sem szolgai az „utánzás”. Röviden: a felnőtt nemcsak mint a fiatalok védelmezője vagy „agresszív nevelője” szerepel, hanem egyben modell is, bár ez még nem tudatosan „demonstrációs” viselkedés, semmi sem utal még szándékos példaállításra.

Mindenesetre új tanulási módszer jelenik meg, amely megfelel a rugalmasabb társadalmi szerveződésnek — s ez a *megfigyelés*. Az ilyen tanulás azonban még mindig nem elégséges a szerzett ismeretek, a kultúra átörökítéséhez. Ezzel még nem iveltük át azt a szakadékot, mely a legrugalmasabb nagymajom-csoportosulást is elválasztja az emberi társadalomtól.

Nem majmolás — komoly játék

Köhler leírja, milyen komolyan viselkedik a csimpánz, mikor az emberi viselkedést utánozza. A „komoly játék” típusú utánzásnak két előfeltétele van.

Az első a feladattól való önmegkülönböztetés vagy elvonatkoztatás képessége, azaz a „saját tevékenységem” más szemszögből való szemlélésének képessége. Enélkül a gyermek képtelen saját tevékenységét a felnőttmodell viselkedéséhez igazítani. Ezt a jelenséget a nyelvészet *deixis* néven tartja számon. Meg kell tanulnom: ha én mondom ki azt, hogy 'én', az nem ugyanaz, mint amikor más

mondja azt, hogy 'én', vagy az 'előttem' nem azonos az 'előtted'-del (G. Miller—P. Johnson-Laird, 1973). Lehet, hogy az emberi evolúció szempontjából ez terhes és elvont analógia, de talán jól érzékelteti a lényegét. A csimpánz a félmajmokkal szemben már fel tudja ismerni a tükörképét, s ennek megfelelően irányítani tudja akaratlagos viselkedését (például megkísérli megérinteni a tükörben látott foltot a homlokán).

A másik feltétel az utánzási készség „parafrázis” jellege. A parafrázis nyelvi analógiája azért helytálló itt, mert olyan helyettesítési szabályokról van szó, amelyek ugyanazon cél elérését többféle módon teszik lehetővé. A „parafrázis” készség, akár a gyakorlott gépkezelő, többféle módon képes egy feladatot elvégezni.

Az ember és a csimpánz manuális tevékenysége elemekből áll össze, az adott feladatnak az elemek adott kombinációja felel meg. A félmajmok ugyanazt a fogó mozgulatot végzik, akár az ágat fogják meg, akár a gyümölcsöt, evés vagy mosakodás közben egyaránt. De a félmajmot az emberszabású majomtól, s a majmot az embertől mégsem elsősorban a kéz alaktani fejlődése különbözteti meg, inkább a kéz használatát vezérlő program.

A „komoly játék” típusú utánzás ezért nem pusztán majmolás, hanem célszerűen irányított tevékenység. Ez nemcsak a modellhez való igazodástól függ, de egy olyan értékrendszer kialakulásától is, mely lehetővé teszi, hogy analógias úton azonosítani tudjam és ugyanakkor mégis meg tudjam különböztetni az én viselkedésemet a „modell” viselkedésétől.

A szerszámok hatása

Irven DeVore elképzelése szerint (1962) az emberré válás egy olyan folyamat végeredménye, melynek során az előember fejlődésére két ellentétes kiválasztó erő hatott: a két lábán járás egyrészt a kezét szabadította fel, másrészt az agy növekedését siettette, ami a kéz differenciáltabb tevékenységét tette lehetővé. A két lábra állás ugyanakkor fokozott nyomást gyakorolt a csipőre, ami a szülőcsatorna szűkülésével járt együtt. Ahhoz, hogy egy nagyobb agyú lény keresztüljusson a szűkebb medencén, jóval éretlenebb állapotban kell megszületnie, nemcsak korábban, hanem kisebb agyvelővel is. (Az emberi agy a megszületés után 335 cm³-ről 1300 cm³-re nő!)

A csimpánz életbenmaradása nem attól függ, hogy használ-e botot a természet vadászathoz, az emberi egyed életbenmaradásához nélkülözhetetlen viszont az eszközhasználat.

Szeretném azt a meglehetősen rendhagyó feltételezést megkockáztatni, hogy a feltétlen kényszer hosszabb ideig tartó szünetelésére van szükség, hogy őseink kombinatórikus tevékenysége révén a viselkedésminták olyan változatos, széles skálája jöjjön létre, amelynek alapján megtörténhet majd a kiválasztódás. Schiller (1952) arról számolt be, hogy a csimpánz sokkal nagyobb változatosságot mutatott egy tárgy kezelésében, ha nem volt egy olyan másik, még csábítóbb tárgy hatásának kitéve, amelyet meg akart szerezni. „Az egyén életében sok fontos speciális készség és viselkedési forma a játékos tevékenységben fejlődik ki és gyakorlódik be jóval a felnőttkori alkalmazás előtt” (Dolhinow—Bishop, 1970). Feszült vagy veszélyeztetett családi légkörben a gyermek nem tud játszani.

A játék funkciói

A játék, úgy tűnik, több központi jelentőségű funkciót tölt be:

1. Először is kockázatmentes helyzetet teremt. Különösen áll ez az ún. szociális játékokra, ahol a „játékarca”-cal, a „peckes járás”-sal vagy más metakommunikációs formákkal jelzi játékkedvét a kölyökállat. Ily módon viszonylagos bűntelenséget élveznek, miközben a büntelenség határait próbálgatják.

2. Másodsorú a játék kitűnő lehetőséget nyújt az olyan viselkedéskombinációk kipróbálására, amelyekre funkcionális kényszer alatt sohasem kerülhetne sor. A csimpánzkölyök „kitalálja”, hogyan játszon egy almával, ha nem éhes. Gurítja, pörgeti, ráül, állja alá szorítja, hanyatt fekvé lábával egyensúlyozza stb. A játék e formája igen jelentős szerepet játszik a kezűgyesség kialakításában. Az összetett eszközhasználati készségek elsajátítása az emberszabású majmoknál nem csupán a megfigyeléses tanulástól függ. Ennél fontosabb, hogy e játékoknak van-e szerepük az anya—gyermek kapcsolatban. Egy majomkölyök, amely hároméves korában elvesztette anyját, és idősebb testvérei „vették kézbe”, nem tudta elsajátítani azokat a készségeket, amelyek ismételt megfigyelést követelnek.

Miért van szükség a megfigyelésen túl a játék megismételhetőségére is? Mert már a puszta ismétlés olyan rutint ad, mely lehetővé teszi az elsajátított készség más készségekkel való kombinálását. Készülő könyvemben, melyet D. Wood és G. Ross szerzőtársaimmal együtt írunk a konstrukciós feladatok óvodáskori elsajátításáról, igen erősen hangsúlyozom e „rutin“ fontosságát. Ha egy 3-5 éves gyermek nem tudja, hogyan kell kockákból szemléltető ábrák alapján piramist építeni, a feladat bemutatása körülbelül annyi segítséget jelent, mint amennyit egy kitűnő szülő a kezdőnek nyújthat a szízes puszta bemutatásával. A kisgyermek a bemutatásból csak azt veszi észre, aminek az elsajátítására képes.

3. A játék döntő mozzanata azonban az új készség változatának új kontextusban való kipróbálása. Miután Köhler majma „megtanulta“, hogyan kell a bottal a ketreche behúzni a banánt, nagyon hamar „kikísérletezte“ azt is, hogyan lehet a bottal más állatokat bökdödni. Miután megtanult egymásra rakott dobozokon felmászni, hogy egy felakasztott gyümölcsöt megszerezzen, mászórutinját csakhamar mindenben kipróbálta: létrán, deszkán, a gondozóján, sőt magán Köhleren is. Annnyira a mászásért magáért mászkált, hogy a „célprémiumról“ teljesen megfeledkezett. Az eszközhasználat (sőt általában a komplex problémamegoldás) ilyen értelemben mindig játék: a gyermek megelégedik a célról, figyelmét teljesen az eszköz köti le.

Játékminták és eszközhasználat

A játéknak szerintem döntő szerepe van az eszközhasználat evolúciójában. Ezzel a lépéssel a fejlődő egyén függetleníteni tudja magát a feladat közvetlen követelményeitől. Ha a játék nem kap külső megerősítést, és viszonylag szabad környezetben folyik, ez az eszközhasználat nagyfokú hajlékonyságát teszi lehetővé. A tárgyakkal előbb játszani kell tudni, hogy később eszközként használhassuk őket. Az a majom, amelyik előzőleg nem játszott botokkal, nem „érez rá“ soha arra, hogy a bot „karmeghosszabbító“ eszköz.

A játéknak logikailag két formális mintája van: vagy a tárgyhoz (labdához, bothoz) keresünk funkciót, vagy a funkcióhoz (mászás) keresünk tárgyat. Ez a minta a mondat szerkezetére hasonlít: vagy Jánosról állítunk valamit (van egy kalapja; férfi; átugrik a kerítésen), vagy a kalaphoz keresünk Jánost (Pétért, Istvánt). A háromévesek lámpaoltás utáni nyelvjátéka is pontosan ezeket a mintákat követi (vö. Ruth Weir: *Nyelv a bölcsőben*, 1962).

A „majmolás“ tehát a játék során gyakorolt, tökéletesített és változatossá tett manipulációs szubrutinokból tevődik össze. Ugyanígy utánozzák a gyermekek a felnőttek beszédmodelljét. Ez a megfigyeléses utánpótlás nem egyszerűen másolat: bár az utánpótlás mint funkcióját tölti be, formája mégis sajátos. Maga a tevékenység önjutalmazó jellegű. Játék közben a gyermek az új készség határait próbálja ki. Játék és eszközhasználat — az emberré válásban egyformán fontos szerepet játszik.

A felnőtt mint modell

Nemcsak a csimpánzok, de a vadászó-gyűjtőember lényegesen fejlettebb társadalmában sem foglalkoznak a felnőttek közvetlenül az utódok nevelésével. Elsősorban modellként és a szükséges szeretet forrásaként szerepelnek a felnőtt-gyermek interakcióban.

Egészében véve úgy tűnik, az anyák semmire sem „tanítják“ gyermekeiket. Mivel magyarázható mégis, hogy a kölyökállat (gyermek) mindent „megtanul“, amit az elkerülő és táplálékszerző viselkedésre vonatkozóan tudnia kell? A természetben az anya közelsége biztosítja az anya fellemi reakcióinak gyors kondicionálását (Baldwin, 1969). A csimpánzkölyök azt eszi, amit az anyjától lát. Mégis előfordul, hogy az új tárgyakat kíváncsian megnyalógató-szorgoló fiatal állat tér át előbb új táplálkozási szokásokra.

Újabb vizsgálatokból az derült ki, hogy a tanulási készség kialakulásához a csimpánzoknak nem az ismétlésre, hanem az újdonság kihívására van szükségük. Azok a majmok mutatják a legnagyobb tanulási buzgalmat, amelyeknek minden alkalommal új módon feladott új problémával kell megküzdeniük.

Mi kell hát inkább a tanulási készséghez: a játék szabadsága, vagy a környezet szorítása? A új kombinációs lehetőségek kényszermentes „kikísérletezését“ biztosító környezet? Vagy az intelligencia legkisebb éberségét is jutalmazó,

a feltétlen kényszert is szelekciós előnyvé avató szélsőséges környezet? A dilemma csak látszólagos.

„A róka sok mindent tud, a sündisznó egy nagy dolgot tud“ — mondta Arisztarkhosz. E mondásban rejlik dilemmánk megoldása. A környezethez való adaptációnak két formája van: az alkalmazkodás és a „szakosodás“. A kényszermentes, játékos környezet a rugalmas alkalmazkodásnak kedvez, a kényszerítő, kihívó környezet az alaktani és viselkedésbeli specializálódásnak (Desmond Morris, 1964).

Feltételezem, hogy az a főemlős-törzs, amelyből az ember is származik, a specializáltságtól eltávolodva a rugalmas intellektuális alkalmazkodás irányában fejlődött. Ez ember egy nagy dolgot tud: játszani... (Értelmi tevékenységünk egyes formáit tekintve mégsem az élénk temperamentumú és játékosan tanulékony csimpánz „egyenesei rokonai“ vagyunk, hanem a kevésbé játékos orangutáné.)

Jelképes játék

Hogyan folyt a gyermeknevelés az előembernél és az ősebernél? Erről alig tudunk valamit. Esetleg a mai „primitív“ vadászó és gyűjtögető társadalmak megfigyeléséből következtethetünk a pleisztocénkori életmódra és viselkedésre. Egy biztos: a környezeti feltételektől függetlenül megnőtt a kultúra átszarmaztatásának jelentősége a felnőtt—gyermek interakcióban. A Kalahári-sivatagban élő kung busmanoknál például állandó a kölcsönhatás felnőttek és gyerekek között. A kung felnőttek és gyermekek együtt játszanak és táncolnak, együtt üldögélnek, kisebb vadászatokon is együtt vesznek részt, együtt vannak, amikor énekelnek vagy mesét mondanak. Sőt, a gyermekek igen gyakran vesznek részt felnőttek vezette szertartásokon; a kisebbek például az első hajnyíráson, a nagyobbak az első antilopbak megölési szertartásán, amikor minden fiú átesik a szakifikáció megtisztelő, de fájdalmas folyamatán. Játék közben a gyermekek a felnőttek szertartásait utánozzák, a felnőttek eszközeit, szerszámaikat és fegyvereit utánzó tárgyakkal játszanak.*

Mégis figyelemre méltó, hogy a kungokról készült sok ezer méternyi filmen egyetlen esetben sem figyelhető meg a tanítás vagy nevelés olyan példája, amely a megtanulandó viselkedést magában foglaló helyzetben kívül játszódna. Semmi sincs, ami iskolára vagy óvodai foglalkoztatásra emlékeztetne.

A felnőtt nevelőszerepe arra korlátozódik, hogy olyan új szituációkba avatja be a gyermeket, amelyek az ismerős felnőtt biztonságos jelenléte nélkül igen ijesztőek lennének (például az otthonról való eltávolodás, mágikus szertartások stb.). Ez a szorongás határát súroló beavatás, azt hiszem, nagyon korán elkezdődik. Érdeemes megfigyelni, mi váltja ki a kis gyermek nevetését. Kezdetben főleg taktilis és közeli vizuális ingerek váltják ki (például csiklandozás, a gyermek főlé hajlás). Később az olyan abszurd mozdulatok vagy szokatlan testtartások, mint amikor az anya négykézláb mászik. Érdekes, hogy ugyanazok a mozdulatok (például mókás ugránozás) sírást és nevetést egyaránt kiválthatnak. Ha a gyermek az anyját látja négykézláb ugránozni, nevet, ha idegen teszi ugyanezt, sírva fakad. Egyedül az anya engedheti meg magának, illetve képes gyermekét a rémület legvégső határáig elvinni. Az anya jelenléte a majmok esetében is csökkenti az új ingerektől való félelmet, s biztosítja a „próbálgató“ viselkedéshez szükséges biztonságérzetet. De csak az embernél fordul elő, hogy a felnőtt „bemutatja“ a szokatlan újat, s ezzel bevezeti gyermekét az új, kihívó és félelmetes szituációkba. Tulajdonképpen a beavatási szertartásoknak is ez a szerepük.

A gyermek persze kíváncsi. Akkor is csábítja az újdonság, ha a felnőtt nyújtotta védelem minimális. Tudományosan fogalmazva: a gyermek 'neofil' (Desmond Morris, 1967). Az új befogadására való készség a fiatalabbak előnye az idősebbekkel szemben majomnál, embernél egyaránt. De csak az ember épít szertartást vagy játékot a gyermek neofil hajlamára.

Nyilvánvaló, hogy ezek a közös felnőtt—gyermek szertartások és játékok többnyire szimbolikusak. A botot a játszó gyermek nemcsak íjként vagy nyilként használhatja, hanem szimbolikus eszközként is. Ha lába közé fogja, a bot a gyermek számára lovat jelent, ha földre szúrja, faóriásnak képzelheti. A bot egyszerre lehet kellék, vezérmotívum vagy játék, mely sohasem eszköz mivoltában, hanem az adott észlelési helyzet kiindulási pontjaként szerepel. Csak arra van szükség, hogy a bot valamilyen löszerű tulajdonsággal rendelkezzen: a láb közé helyezhető

* A szerepjátékok a felnőtt mintákat spontánul modelláló játékok: vadászat-játék, vezérekdő játék, cserbere-játék, gyermekgondozási játék (babázás), házépítő játék, a férfi és nő szerepet eljátszó játékok.

legyen, s ugyanakkor megfeleljen a képzelt helyzetnek. Ilyen értelemben mondja Vigotszkij, hogy a bot vezérmotívum a valóság és a képzelet között.

A játék szimbolikus átalakulásának két következménye van. A játék nemcsak az adott társadalmi konvenciókat hozza közel a gyermekekhez, hanem a konvenciók természetét is érzékelteti. A nyelvi-kulturális közösség számára döntő jelentőségű, hogy tagjai milyen könnyen sajátítják el a társadalmi konvenciókat. A szimbolikus játék épolyan konvenció, mint például a jobboldali közlekedés. A „játékszabályokra“ vonatkozó megegyezés mindkét esetben fontosabb, mint maga az önkényes játékszabály. Bármilyen szerepet is tölt be a szimbolikus játék a gyermekek problémáinak megoldásában vagy vágyaik képzeletbeli teljesülésében, mindenképpen a konvenciótanulás készségét erősíti.

Szimbolikus eszközhasználat — a nyelv

A gyermekek kultúrára való felkészítésében szimbolikus eszközöket használunk. A nyelv is ilyen szimbolikus eszköz. Láttuk, hogy begyakorlott készségeink bizonyos nyelvszerű tulajdonságokkal rendelkeznek. A nyelv e begyakorolt tevékenységekhez képest inkább *közlési funkciójával* tűnik ki. A közlési funkció elsődlegessége határozza meg a nyelv nem egy szerkezeti sajátosságát. Mégis azt mondhatjuk, a nyelv kezdeti struktúrája nem más, mint a cselekvés struktúrájának egyetemes kiterjesztése. A nyelv szintaxisa sem önkényes, a mondat szerkezete a cselekvés alanyi-tárgyi struktúrájára épül. A gyermek ezt a struktúrát ismeri fel a legkönnyebben. Hipotézisem tehát a következő: a nyelv kezdetben a cselekvésnek van alárendelve, nemcsak szoros kapcsolatban van a cselekvéssel, de annak támogatására is szolgál.

E feltételezést nem kívánom joggal gyanúsnak tűnő evolúciós bizonyítékokkal alátámasztani. Egyszerűen a gyermek fejlődéséből indulok ki. A gyermeki nyelvhasználat tapasztalataim szerint nem irányítja, inkább követi a gyermek cselekvési készségeinek fejlődését. Csak ha a gyermek már „megtanulta“ a cselekvésben megkülönböztetni önmagát, érti meg az 'én' nyelvi jelentését. Későbbi életkorban a nyelv olyan szituációk közlésére is felhasználható, melyeket a gyermek cselekvésben még nem sajátíthatott el. A nyelv ilyen értelemben tanítási és nevelési instrukciók közlésére képes. A gyermek nyelvhasználata ily módon mindinkább elszakad a nyelv cselekvési tartalmától, a nyelv elveszti cselekvéskiegészítő, közvetlen tapasztalatot képviselő funkcióját. A kisgyermek beszédét sokszor csak úgy értjük meg, ha látjuk, mit csinál. A felnőtt beszéd ezzel szemben szinte teljesen elkülönül a beszédhelyzettől s a beszélő viselkedésétől. A szituációtól való szabadság az írott (vagy nyomtatott) szövegben válik teljessé.

A nyelvhasználat fejlődése azonban nemcsak a nyelvkontextustól és a kísérő cselekvéstől való felszabadulását jelenti, hanem a beszélő figyelmének felszabadításához is hozzájárul. A figyelmet többé nem tartják fogva a környezeti ingerek, a látottak helyett a mondottakra figyelhetünk. A nyelv ily módon a figyelem szelektív irányításának eszközüvé lép elő. Benjamin Lee Whorf klasszikus hipotézise szerint a tapasztalatok mondatformába való szervezésének követelménye bizonyos sémákba kényszeríti magát a tapasztalatot is. Mindez azért fontos, mert a nyelvhasználat fejlődésének korhözköttöttsége döntő szerepet játszik a nevelésben.

A gyűjtögető-vadászó népeknél a cselekvés szféráján kívül nincs formális nevelés. A gyermeket nem vonják félre, hogy megmondják neki, mit hogyan kell csinálni; a nyelv oktatási-nevelési funkciója itt abban merül ki, hogy a tevékenység során hívja fel a figyelmet az elsajátítandó folyamatra. Úgy tűnik, a technika fejlődése fokozott követelményeket támasztott e kezdetleges nyelvhasználattal szemben: az ismereteket mindinkább olyan formában kell tárolni, hogy az ismeretanyag az eredeti alkalmazás közvetlen kontextusán kívül is felhasználható legyen.

E fokozott követelményeknek a primitív népek nyelve úgy próbál megfelelni, hogy mítoszok formájában végzi a csoporttevékenységek irányítását. A mítoszban a primitív technológiát mágia egészíti ki. Jellemző példát említ Galdwin *A Kelet egy nagy madár* (1970) című könyvében. A Marshall-szigetek bennszülötteinak szigetközi navigációs rendszerében gyakorlati megfigyelések (csillagok irányjelzése, vízimadarak esti hazatérésének iránya után való tájékozódás) keverednek különböző, baljóslatú jelekhez fűződő hiedelmekkel (vizinövények, teknősbékkák látása, megérezések). És ez a rendszer nemcsak működik, hanem ez valóban egy rendszer, amennyiben az eszközt a céllal kapcsolja össze. Működése elképzelhetetlen volna a nyelv nélkül, a rendszer nyelvi alkotóelemei ugyanis nemcsak a jelenlevő valóságra utalnak, hanem a hiányzóra, a láthatatlanra, a lehetségesre és a feltételezettre, sőt — gyanítom — az ismertén valótlanra is (ártatlan hazugságokkal biz-

tatják magukat a hajósok). Feltehetően voltak ilyen jellegű, a cselekvés szféráján kívül ábrázolható vadászrendszerek is.

A nyelv itt már függetlenedik a kontextustól, s az embernél az ismeretátadás, a nevelés eszközevé válik. Az írásbeliség kialakulása csak tovább fokozza ezt a tendenciát. A kontextustól független kultúraátadási mód megszilárdulásával létrejön az a típusú nevelési intézmény, amely élesen elkülönül a gyakorlattól.

A dolgok ismerete

A tanulást közvetlen cselekvésszefüggéseiből kiszakító iskola a 'hogyan ismerete' helyett a 'dolgok ismeretét' nyújtja. Ha a hangsúly a dolgok ismeretén van, az egész gyermek—felnőtt viszony átminősül. A gyermek annál fejlettebb, minél több dologról „tud“, a legtöbb dologról pedig a felnőtt „tud“. A felnőtt azt is „tudja“, milyen tapasztalatokra van szüksége a gyermeknek. A felnőtt dönti el, hogy a gyermek központi szükséglete nem a szeretet, hanem a tudás. A hátrányos helyzetűeknek „gazdagabb környezetet“ írnak elő, mintha egyszerűen vitaminihiányról lenne szó. Megjelenik a „mélyhütéses“ tudás eszménye (Dewey, 1916).

Ennek persze nemcsak hátrányai, hanem lényeges előnyei is vannak.

A szituációban való megmutatás helyett a szituáción kívüli kimondásra támaszkodó tudás sokkal gazdaságosabb, éppen mert viszonylag független nemcsak a múlt-, de a jövőbeli alkalmazásoktól is. Az absztrakció (elvonatkoztatás) megszabadítja a dolgokat funkciójuktól, megszabadítja a kalapácsot konvencionális „mirevalóságától“ (a kalapács szögek beverésére való, semmi másra). Egy ilyen gondolkodási rendszer sokkal rugalmasabb. Egy adott problémát valamely általánosabb és egyszerűbb probléma aleseteként megoldani — nagymértékben tágtítja az ismeretek alkalmazhatóságának területét. A bennszülött hajósok mítikus tudása, bár mennyire funkcionális is, a tenger néhány száz mérföldjére terjed csak ki. A szigetlakóknak sokkal általánosabb, pontosabb és rugalmasabb lenne a navigációs rendszerük, ha megtanulnák figyelembe venni az égitestek mozgását, óráról leolvasni az időt, és így tovább. Az ilyen rendszer mindenütt használható.

Az implicit tudást tehát felváltja az explicit tudás. Ez azonban újabb problémákat vet fel. Vajon nem fűtünk túlságosan nagy reményeket a dolgok ismeretéhez, miközben túl könnyedén mondunk le a *hogyan* ismeretéről? Elég hatékony-e a kontextustól függetlenített gyermeknevelés? És tudásunk absztrakt, formális struktúrája vajon nem képeletellenes, vajon nem számúzi-e a gyermek életéből a játékot? Vajon megengedi-e a gyermeknek, hogy maga is részt vegyen saját nevelésében?

Ami a nevelés hatékonyságát illeti, a technikailag fejlettebb társadalmakban a szerszám eltávolodik az embertől, a kéz megszűnik az alkotó tevékenység modelleje lenni. Minél inkább előtérbe kerül a munka ellenőrzése és szervezése mint elsődleges emberi funkció, annál kevesebb szó esik az ember mesterségbeli tudásáról és hivatásáról. A mai gyermek mind nehezebben tudja áttekinteni a termelés rendszerét, mind nehezebben tudja elképzelni, hol az ő helye ebben a rendszerben. Nem csoda, hisz sokszor a felnőttek számára sem világos mindez. Hogyan tudja ilyen körülmények közt a gyermek nemcsak eldönteni, de pontosan megfogalmazni, mi „lesz“ belőle, ha felnőtt? A hatékonyság megfoghatatlanná válik.

A technika és munkamegosztás további differenciálódása nemcsak a meglévő pályákat teszi még megfoghatatlanabbá, az új szakmákról sem lehet pontosan tudni, milyen készségeket kívánnak majd meg az embertől. A mind bonyolultabb technológiai folyamat nem teszi lehetővé, hogy a munkavégző világosan lássa részletfeladatának kapcsolatát az összfolyamattal, munkája többé nem az összfolyamat valamely felismerhető problémájának alkotó megoldása, melyet a kezdetétől a végéig kísérhet. A belső struktúra és a motiváció is eltávolodik az embertől. Az ipari forradalom nemcsak munkájától távolította el a munkást, hanem otthonától is. Mit csinál a felnőtt, ha „dolgozni megy“? Ezt a gyermek éppúgy nem tudja felfogni, mint az a „laikus“ kívülálló — aki többnyire éppen a „munkába menő“ felnőttel azonos. A szakmától való függetlenség visszajára fordítva az ellenkultúrában éri el abszolút tetőpontját: itt már nincs is szükség szakértelemre, a túlracionalizált, „hivatás nélküli“ munkára való visszahatásként mindent előnt a spontaneitás.

A már amúgy is nehezen érthető munkától elválasztott iskola önmaga izolált világa lesz. McLuhan hírhedt mondása szerint „a közvetítő közegek saját üzenete van“. Az iskola olyan közegegé válik, mely saját üzenetét sugározza, függetlenül attól, hogy mire nevelnek és mit tanítanak benne. Ez az üzenet nem kap-

csolódik sem a munkához sem a felnőtt élethez. Azokat, akik a tudást önmagáért akarják, ez aligha háborítja fel. De mit ad az iskola üzenete azoknak, akik valami mást akarnak? Mit ér az a tudás, melynek fontossága sem a tanárok, sem a diákok számára nem nyilvánvaló?

A felnőttmodellek megfoghatatlansága csökkenti e modellek hatékonyságát a nevelésben. Nemcsak azért, mert elvesztik irányító-ösztönző erejüket. Feltehető, hogy azért is, mert a jelenlegi felnőttmodellek nem kapcsolódnak a mai társadalomba belépő gyermekek problémáihoz.

A technikai kultúrákban fellép a generációk elkülönülésének problémája. A „generációs szakadék” elemei: a felnőtt eszmények megkérdőjelezése, a kortárs-csoportok kulturális önmagába zárkózása, romantikus eszményeket felújító ellenkultúra. Azt hiszem azonban, hogy mindezt úgy kell felfognunk, mint a társadalmi-technikai rendszerhez való alkalmazkodási képtelenség tüneteit.

A kérdés, amelyből kiindultam, a következő volt: hogyan képes a fiatalok társadalmi beilleszkedését előkészítő rendszer megbirkózni a jövővel, ha a jövőt már egy emberéletnyi időre sem tudjuk előre látni?

A fiatalok hagyományos felnőtté avatása, kulturális képességeink egész evolúciós öröksége tehetetlenül áll az idő gyorsulása előtt. Az új helyzetben, úgy tűnik, veszély fenyegeti nemcsak a megfigyeléses és utánzásos játékok, a szituációhoz kötött problémamegoldást, hanem a családi vagy közösségi formában való hatékony nevelés mikrokörnyezetét, a hivatásra való nevelést is. Maga a nevelhetőség vált kétségesse.

Nem akarok borúlátó lenni. Nyilvánvaló, hogy fajunknak és az emberi kultúrának nincs oka az elbizakodottságra. Nehéz helyzetünknek igen konkrét tényezői vannak: elpusztítjuk a bioszférát, nem tudjuk szabályozni a népesedést, az egyéniséget a technikának rendeljük alá, hadilábon állunk a környezettervezéssel.

Amivel az ellenkultúra kísérletezik, az véleményem szerint nem más, mint ősi biológiai eredetű lehetőségeink új variánsainak kipróbálása. A fiatalok e radikális erőfeszítésekkel próbálják leküzdeni vagy ellensúlyozni éretlenségüket, a nevelésben való részvételük hiányát. A gyorsabb ütemű változásokra úgy válszólnak, ahogy tudnak, s ahogy a nemzedéki konfliktus végzetes következményeit elkerülve még lehetséges.

A közbülső generáció

Földünk legtöbb iskolája konvencionális és unalmas. Az iskola nemigen segíti elő az alkotó játékot, még kevésbé a játéknak azt a fajtáját, melyet Jeremy Bentham *A törvényhozás elmélete* (1840) című művében „mélyjátéknak” nevezett. A mélyjáték tétje olyan magas, hogy egyszerűen nem érdemes részt venni benne. Bentham jó utilitaristához méltóan az ilyen játék törvényen kívül helyezését javasolta. A Bentham elemzésében felsorolt logikus érvek ellenére az emberek mégis részt vesznek az ilyen játékokban, ez a játék szenvedélyükké válik, s még a törvényes megtorlást is vállalják érte (Geertz, 1972). A mélyjáték — játék a tüzzel. Olyan jellegű komoly játék, melyet az oktató intézmények nem engedhetnek be a falaik közé, mert társadalmi funkciójuk szerint a nevelési eredménytelenség kellemetlen érzését az előírás szerint a minimumra kell szorítaniuk. A mélyjáték ezt a célt nem segíti elő, sőt.

Az elmúlt évtizedekben feltűnően megnőtt a mélyjáték jelentősége nemcsak a serdülőkorban, hanem az alacsonyabb korosztályokban is. Ha valaki tudatosan kivonja magát a jövőre képesítő rendszerből, ezzel nő a felnövés kockázata. A hasznos és haszontalan egyensúlya itt nyilván nem felel meg a benthami követelményeknek. A mélyjáték sokszor a résztvevők életét is veszélyezteti. Elterjedése mindenesetre azt jelzi, hogy a kultúrában mély és megoldatlan problémák vannak. A mélyjáték arra figyelmeztet, hogy új kompetenciamodellekre (felnőttmodellekre) van szükség, s feltárja e modellek kialakulásának akadályait mind egyéni, mind társadalmi méretekben, nemcsak önmagunkra, hanem másokra vonatkozóan is.

A kultúra előző korszakaiban a „beavatási szertartás” a felnőttek kihívása volt, melyben a kíváncsiság az elfojtott rémülettel keveredett. A beavatás jelentős következményekkel járt, új készségek elsajátítását jelentette. A részvétel bevett építve a rendszerbe. Mindenki tudta, milyen rituális és készségbeli fokozatai vannak a felnövekedésnek.

Mikor a gyermek számára a felnőttek élete érthetlenné válik, s ezáltal inkább terhesnek találják, mint kihívónak, a részvétel megszűnik — persze csak egy időre

Mi foglalja el az eltávolodó, érthetetlen, illetve elcsépelet „tudás” helyét, amelynek klasszikus képzetét nem lehet a felnőttek fejéből kiverni? Úgy érzem, valami új van kialakulóban.

Először természetesen a pop-kultúra bálványai jelennek meg mint új kompetenciamodellek. Ez a jelenség az egyéniségen keresztül ható kompetencia kezdetleges vértómlesztése. Mindenesetre a szerephordozó már nem a felnőtt, hanem a közbülső generáció. A modell szerepét a serdülők és a fiatal felnőttek veszik át, mert a gyermek számára felfogható kontextust jelentenek. Képességleltáruk és hivatásuk megfelelő méretre kicsinyített, és mindig személyes jellegű. A közbülső generációk modellé válása tulajdonképpen a generációs válságra adott legegyszerűbb válasz.

A hagyományos társadalmakban a gyermek a felnőttmodellét utánozta, s egy napon ráébredt, hogy eddigi játéka már nem játékok, a vadászájáték valóságos vadászáttá vált. Ez a fejlődés annyira fokozatos, hogy észre se vevődne, ha a felnőtt a beavatási szertartással nem hívná fel rá a figyelmet. Itt a folytonosság miatt főlegesen lenne bármiféle „áthidaló” generáció. A gyermek- és felnőttkor közti szakadék a technikai társadalmak sajátja.

Már a protestáns etika is élesen elkülönítette azt, amit az ember gyermek korában tesz, attól, amit felnőtt korában tesz majd. Maradandó hagyományaink közé tartozik, hogy a felnőtt munkáját puritán módon elhatároljuk a gyermek játéktól. De régebb a felnőtt tisztában volt azzal, hogy mi a játék, mint ahogy a gyermek is pontosan tudta, mi a munka. Mai világunkban azonban a gyermekek játéka olyannyira elkülönült a felnőttek munkájától, hogy nem csoda, ha a felnőtt annyi megértést sem tanúsít gyermeke játéka iránt, mint amennyit a gyermek a felnőttek eszményei iránt.

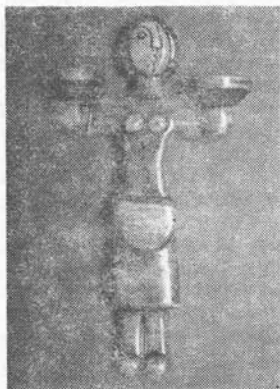
Egyedül a közbülső generáció képes új viselkedési formákat kikísérletezni. Kombinációs hatalmukat a mélyjátékból merítik, melynek vonzóereje ellenállhatatlannak bizonyul. Joggal, vagy sem — úgy vélik, jobban ráéreznek a változásokra, mint azok a generációk, amelyek egy korábbi helyzethez alkalmazkodtak. Életmódjuk ezért — úgy mond — jobban megfelel az új feltételeknek.

Kérdés, hogy ez a közbülső generáció az előre nem látható változások feltételei között képes-e csökkenteni a felnövés kockázatát, képes-e a mélyjáték irányítója s ugyanakkor csábító árusa is lenni — egyszerre szállítani hatékonyságot és részvételt is? Növekednek-e a nevelhetőség esélyei?

Nem hiszem, hogy a közbülső modelleket múlt jelenségeként foghatnók fel. A zsákutcák óvatosságra intenek. Mégis nagyobb teret kellene biztosítanunk a közbülső generációnak a gyermeknevelésben, ezzel jobban megértenék — mert részt vennének benne — a társadalom egészét, dilemmáit. A fiataloknak ez a „beavatása” a nevelés közösségibb rendszerébe valószínűleg felmérhetetlen előnyökkel járna. Hogyan történjék e „beavatás”? Gyors ütemben változó világunkban senki sem adhat erre végleges receptet.

A mához közeledve az ember mindinkább elbizonytalanodik. A nevelhetőség vizsgálatakor nem feledkezhetünk meg arról, hogy az emberi faj biológiai múlttal is rendelkezik. Mindenhez nem alkalmazkodhatunk. A jövő megtervezésében tehát nem ártana mérlegre tenni, mik vagyunk, s melyek a korlátaink. Ez nem mond ellent a változásnak, hanem az ember természetes képességeinek jobb kihasználására épül. Vagyis: okosabbá és stabilabbá teszi az alkalmazkodást.

Aradi József fordítása

Bakó-Heti Rozália kerámiája

Tájak, falvak, hagyományok

Jegyzetek dr. Kós Károly tanulmánykötetéhez

Nincs semmi csodáltnivaló, ha gyökeresen és robbanásszerűen gyors változásban forrongó életünkben a rohamosan átalakulóban lévő népi hagyományvilág iránti érdeklődésnek jó ideje annyi és sokszor igazán meglepő jelével találkozunk. Míg e hagyományvilág iránti érdeklődés a szóba hozott kérdéskörrel foglalkozó szakemberek, a népi élet hivatott kutatói esetében a hazai magyar néprajzi vizsgálódásnak immár százados története folyamán érthetően állandó, a szakemberek körén túl azonban csak néhány évtizede terjedez egyre növekvő méretekben a népi értékek megbecsülésének fontosságára ráébredt, ilyen vonatkozásban is művelődésre, alaposabb ismeretekre áhítózó tömegek felé. Az érdeklődés erősségét, sőt mindinkább erősödő voltát a hazai kiadók — az egészséges könyvterjesztő és kereskedelmi érdekeken túl — határozott művelődéspolitikai célkitűzésről tanúskodó érzékkel számításba véve, sokat tettek és tesznek az érdeklődés kielégítésére, sőt fokozására. Megfigyelhető, hogy a kiadói tervek kezdetben szinte kizárólag a népi szellemi termékek, a dallam-, illetőleg énekanyag és a népi mesevilág közzététele irányában tájékozódtak. Elég csak az e téren legkiemelkedőbb kiadványokra: Konsza Samu, majd Albert Ernő háromszéki, Jagamas János moldvai csángó, illetőleg nagy romániai népköltési gyűjteményeire, Almási István magyargerőmonostori, Kallós Zoltán hatalmas moldvai és erdélyi, Ráduly János szerényebb kibédi ének-, illetőleg balladaanyagot tartalmazó köteteire hivatkozni a nép szellemi életének más vetületét bemutató olyan mesegyűjtemények mellett, amelyek közül a legtöbb Faragó József és Nagy Olga odaadó gyűjtőmunkájának eredményeképpen került az olvasók kezébe. A folklórkutatás körébe tartozó nyelvjárási tanulmányozás kimagasló, de csak csekély részben csekély vált hazai eredményeit bemutató — jobbára szerényebb — nyelvészeti kiadványok, szakszerűségüknél fogva, noha megközelítőleg sem kellettek olyan érdeklődést, mint az előbb említett folklórkivadványok, nem sokáig szaporították a könyvterjesztés gondjait.

Jóllehet a néprajzi kutatás hazai munkásai közül néhányan a nép tárgyi világa irányában tájékozódtak, az ilyen vonatkozású kutatások eredményei még kisebb tanulmányok formájában is a folklórkincs feltáró testes kiadványoknál jóval késedelmesebben jutottak a nyomdai térhez. Tudtunk ugyan arról, hogy még az ötvenes évek elején elkészült egy összefoglaló csángó kötet s vele egyidőben Faragó József, Nagy Jenő és Vámszer Géza hatalmas kalotaszegi öltözésmonográfiája, ezeknek anyagából azonban annak idején csak Nagy Jenőnek népszerű formában megírt viselet-monográfiája¹, majd vele csaknem egyidőben Torockó hagyományos viseletéről egybeállított ugyanilyen jellegű kötete² számára nyílt megjelenésre lehetőség.

E mellett a népi életnek egy szűkebb területére irányuló kutatómunka mellett nem sokan tudtak arról, a népi tárgyi és szellemi hagyományvilágnak szeretőgazó területére irányuló vizsgálódásról, amelyet a hazai néprajzi kutatásnak legkiválóbb, legodaadóbb munkása, dr. Kós Károly gyerekkorától kezdve, műzeumi működése egész folyamán végzett. E kutatásnak itt-ott, napi- és hetilapokban, ritkábban szakfolyóiratokban, román és magyar nyelvű gyűjteményes munkákban megjelent eredményei szétszórtságukban sohasem tehettek az olvasóra olyan lenyűgöző hatást, mint amelyet azok a testes gyűjteményes, illetőleg önálló kiadványok, tanulmánykötetek gyakoroltak, amelyekben és amelyekkel a szerző az utóbbi években munkaközösségek vezetőtagjaként, sőt önállóan is jelentkezett.

Mindennek elmondása azért alkalom- és időszerű, mert a szerzőnek első tanulmánykötete³ után most közzétett második gyűjteményes kötete⁴, a Nagy Jenő meg Szentimrei Judit társaságában közzétett kászoni⁵, illetőleg szilágysági⁶ magyar népművészeti munka terjedelmes, fél-fél kötetnyi monografikus tanulmányai, ezek az önmagukban is jelentős kiadványok művelődési-tudományos életünkben további munkára serkentő hatásukban különlegesen fontos szerep betöltésére hivatottak.

A most előttünk fekvő kötet szerzője *Bevezetésében* elárulja nemcsak a közzétett tanulmányok keletkezési körülményeit, hanem azt a tudatos tudomány-

politikai magatartást és célravezést is, amely nélkül egy kutató munkájában a tervszerűség nem valószínű meg, és nyomában számba vehető, időálló eredmény nem születhetik. Már itt, a bevezetőben kifejti a szerző azt a véleményét, hogy a múlt század második feléből egyre inkább sajátos kutatómódszereket fejlesztett és önálló tudományággá vált néprajz „szüntelen és széles körű gyűjtőmunkával veszi birtokába tárgyköre alapvető elemeit”, s minden további feldolgozó, értelmező, közeli és távoli összefüggéseket, földrajzi és népi kereteken túlmutató kapcsolatokat feltáró munkamozzanata, mint szilárd talajon, a gyűjtött anyagon alapul. A kutatómunkának — a szerző szerint — már az elsődleges, anyagfeltáró, illetőleg leíró foka is alapos szakmai felkészültséget és tapasztalatot igényel, hiszen enélkül a kutatási terület, illetőleg a kutatópontok megválasztása, a helyes gyűjtési módszer alkalmazása, a lényeges, hagyományos néprajzi jegyek mellett a lényegtelen, esetlegesen, idegenül bekerült elemek felismerése és a hagyományos anyagtól való elkülönítése a kutató számára lehetetlen. Az alapos néprajzi felkészültség jelentősége természetszerűen még kérelhetetlenebb követelményként jelentkezik a gyűjtött anyagnak megfelelő kapcsolatrendben való feldolgoása és közlésre alkalmassá tétele során már az egyszerű leírás fokán is, s még inkább az összehasonlító, közelebbi és távolabbi, egy néprajzi terület határain belül maradó, illetőleg a határokat túllépő, népi-néprajzi összefüggéseket kereső feldolgozó munka rendjén.

A pusztán leíró módszerrel végzett anyaggyűjtő és feldolgozó munkát a szerző ugyan a néprajzi vizsgálódás kezdő mozzanatainak tekinti, de egyben olyan alapvető munkafolyamatnak is, amely nélkül néprajz kutatásunknak az annyira óhajtott összehasonlító-összefoglaló jellegű feldolgozások irányába teendő továbblépése elképzelhetetlen, hiszen jól megalapozott következtetések csak a helyszínen gyűjtött, megbízható anyag szilárd talaján alakíthatók ki. Nemcsak a kezdő kutatót óvja meg elszettett következtetések megfogalmazásától a népi hagyományvilággal való állandó érintkezés során végzett anyaggyűjtés, a tapasztalt kutatónak is nagy hasznára van az, ha íróasztali munkája végzése mellett állandó kapcsolatban marad a hagyományos népi műveltség teremtőjével és hordozójával: a népi társadalommal. Találónan hivatkozik a szerző nagy mestere, Viski Károly példájára. Viski egész életműve azt bizonyítja, hogy a népi élet állandó, folyamatos figyelése — a saját tudományszakja legmagasabb szintjére eljutott kutató számára is — milyen önként adódó összefüggések, magyarázatok és törvényszerűségek felismerését teszi lehetővé.

Ezeknek az elméleti és kutatómódszertani felismeréseknek a kutató- és feldolgozó munkában vezérelvekként való érvényesítése rendkívül kedvezően befolyásolta Kós Károly egész néprajzi gyűjtő- és feldolgozó munkáját. E munka rendjén mestere példáját követve és saját ilyen irányú felismeréseit következetesen gyakorlattá válta, Kós a maga gyűjtőterületén — főként néprajzi felkészültség birtokában — megvalósította a gyűjtőterülettel való állandó érintkezés maga elé szabott követelményét egyszerűen abban az értelemben, hogy minden, számára kínálkozó alkalommal terepmunkát végzett, de abban a vonatkozásban is, hogy múzeumi beosztottságánál fogva munkahelyén is szüntelenül a népi hagyományvilág tárgyi emlékeinek egybehordott tárházában dűskált. Részint a szakirodalom, részint meg a múzeumok tárgyi világának bensőséges ismerete alapján Kós világosan láthatta, hogy milyen hatalmas, teljesen ismeretlen foltok vannak a hazai néprajzi gyűjtőterület térképén, sőt ezen túlmenően tudatosította a maga számára azt, hogy még az olyan területeken is jócskán akad kutatnivaló, amelyek a régebbi kutatás ugyan jelentős anyagot tárt fel, de a néprajzi igények, módszerek természetszerű fejlődésével e területeken is van éppen elég újabb tennivaló.

A most előttünk fekvő szép kötet hat fejezetre tagoló anyagával jó bizonyosság egyfelől arra, hogy helyszíni kutatásai rendjén Kós — területi és népi vonatkozásban — mennyire tudatosan törekedett egyfelől a néprajzi terület legismeretlenebb foltjainak felderítésére, másfelől meg tárgyválasztásában is még a többnyire vizsgált területeknek eddig egyáltalán nem vagy legalábbis nem eléggé mélyen kutatót kérdései felé igyekezett érdeklődését irányítani. A tájékozódásbeli célkitűzésnek ez a kettőssége tette és teszi Kós gyűjtőmunkáját további kutatásokra lendítő, ösztökélő voltában iránymutatóan jelentőssé. Az ő tájékozódó gyűjtése vetette meg például az alapját a már közzétett kászoni, szilágysági, valamint az előkészületben levő Küküllő-táji népművészeti monográfián kívül — remélhetőleg — nem egy ezután megszülető tájfeldolgozó néprajzi tanulmánynak, illetőleg gyűjteményes kötetnek is.

A kötetben felsorakozó hat fejezetnek már a pusztán címe is mutatja a tanulmányok szerzőjének a népi élet tárgyi világa irányába — területi vonatkozás-

ban és a tárgyi jelenségek tekintetében — szerteágazó érdeklődését. S hogy mennyire indokolt a szerzőnek nemcsak a néprajzi kutatóktól addig meg nem látogatott fehér foltok mellett a már régebben a vizsgáldóknál körébe került területeken való újabb kutatás szükségességét hangoztató állásfoglalása is, azt mi sem igazolja jobban, mint mindjárt e kötetnek az az első, bihari Fekete-Körös völgyi gyűjtést feldolgozó nagyterjedelmű tanulmánya, amely olyan nagy kutató, mint Györffy István után, nemcsak hogy elmélyíti a Györffyftől is vizsgált településföldrajzi kérdéseket, de a hagyományos népi foglalkozások, a fazekasság, a szücs-mesterség, a vidék magyar népi öltözködése, a népi társasmunkák, társadalmi szokások és a népi jogrend vonatkozásában e tájról eddig merőben ismeretlen adalékokat és kapcsolatokat tár fel.

Mind táji, mind tárgyválasztásbeli vonatkozásban új területre vezet el a szerző a kötet második tanulmányában. A táj tekintetében az ország legnyugatibb peremvidékéről, Biharból a Déli-Kárpátok tövébe, a Brassó melletti Hétfaluba és a néprajzi vonatkozásban újszólván teljesen a figyelem körén kívül rekedt foglalkozás körébe vezet el bennünket. Minthogy a népi foglalkozások kialakulása, felvirágzása és halódása mindenkor kedvező, illetőleg kedvezőtlen földrajzi-táji, kereskedelmi és nem utolsósorban társadalmi feltételek függvénye, Kős elsősorban e feltételek történetének felvázolására kerít sort, és csak azután mutatja be a szekerezés főutvonalába eső román falvakkal együtt a hétfalusi csángó szekeres falvakat is. Az e fejtegetéseket követő alfejezet a szekeresek fő eszközével, a fogattal ismerteti meg, a lószerszámnak és magának a szekérnek részletes leírásával, rajzos szemléltetéssel együtt. Az áruszállítás anyagának beszerzése, a szekerezés útvonalaik, körülményeinek, célpontjainak, illetőleg lefolyásának ismertetése után a szerző rátér azokra a kereskedelmi, iparfejlődési, közlekedési, vámpolitikai és más okokra, amelyek a múlt század második feléig virágzó hétfalusi szekerezés múlt század végi és e század eleji hanyatlásának előidézői voltak. A szerző fejtegetéseiből önként következik az a befejező sorokban is kifejtett nézet, hogy a hétfalusi csángóság etnikai alakulására a távoli vidékekre való szekerezés kimutathatóan eléggé jelentős hatással volt, hiszen e foglalkozással, valamint a távoli vidékeken végzett kömüvességgel más vidékek más népi csoportjaival való érintkezés rendjén a hagyományos hétfalusi népi műveltség különböző más elemekkel ötvözhető.

Noha a kötetnek csak egyik tanulmánya a hat közül a *Csángó néprajzi vázlat*, ez már terjedelemben is a munkának valamivel több mint egynegyedét foglalja le a maga számára. E tanulmány a csángóság anyagi világának csaknem egészére vonatkozó tájékoztatásával eddig a legteljesebb és szakszerűségében a legmegbízhatóbb kép e régiségekben oly gazdag, a hagyományörzésben oly állhatatos népcsoport gazdálkodási, népi ipari, közlekedési, kereskedelmi, települési és öltözködésbeli sajátosságairól. E sajátságok bemutatását a szerző részletes leírások mellett rendkívül gazdag, pompás képanyag kíséretében végzi, és ezzel lehetővé teszi, hogy a hagyományos műveltségjavakban még mindig oly gazdag csángóság életkörülményeivel egyáltalában nem, vagy csak felületesen ismerős olvasó, sőt még az ilyen tekintetben kellően nem tájékozott szakember is valós fogalmat alkothasson a moldvai csángóság anyagi műveltségéről. Már a csángó monografikus tanulmány terjedelme és összefoglaló jellege sugallja, a kötet „köpeny“-ét díszítő felvétel: az ölbeli „cinkacská“-ját (leánykáját) tartó klézsei Antal Jánosné Kádár Magda igazán művészi képe is bizonyítja, hogy ez az új, ismeretlen anyagban rendkívül gazdag csángó néprajzi vázlat a szerző legkedvesebb tanulmányai közé tartozik.

Nemcsak a Moldva szívében élő csángóság ősi népi műveltsége érdekelte azonban a szerzőt. Tekintélyes időt fordított és most kellő terjedelmet szentel kötetében egy észak-moldvai román település népi műveltségének legalább vázlatos bemutatására is. E tanulmányával több más, román és magyar nyelven már előbb közzétett részletfeldolgozásával együtt a szerző bizonyosságot szolgáltat arra, hogy nála nem merő és meddő elméleti igényként jelentkeznek az együttlők műveltségének egyidejű kutatása, hanem gyakorlatban is igyekszik bemutatni az elméleti igény megvalósítási formáit, módozatait és lehetőségeit. S hogy ez a szerzőnél nem véletlen, mutatja az, hogy már középiskolás korában első helyszíni kutatópontjaként a teljesen román lakosságú, Kolozs megyei Pányikot választotta ki, majd egyetemi hallgató korában a horvát—osztrák szomszédságú Züric völgyében meg a szlovák—magyar népi-nyelvi érintkezés határterületén, a Középgaram mentén végzett kutatásokat. (Sajnos, ezeknek eredményei — csekély kivétellel — feldolgozatlanul a világháborús pusztítások áldozatául estek.) Mindemellett a szerző a Székás vidéki szászág néprajzának tanulmányozásával tovább tanult szolgálattal elméleti felismerései gyakorlati valóra váltására nézve.

E szükségesnek látszó kitérő után megjegyzendő, hogy a dorohoi-i tanulmány már címéből (*Régi paraszttelek, ház és lakásbelső Dorohóban*) ítélve is némileg különbözik például a csángó anyagi műveltséget vázlatos voltában is összefoglalóan bemutató tanulmánytól: itt a szerző csak egy kérdést, a dorohoi-i telek és ház teljességre törő néprajzi leírását adja, valamivel még a csángó tanulmánynál is gazdagabb fényképanyag melléklésével. (Az itt közölt fényképanyag ugyanis az egész kötet ilyenmő mellékleteinek egyharmadát teszi ki.) Mindemellett az egyes tárgyi darabok szerkezeti bemutatásával a fényképnél jóval alkalmasabb saját kezű, pompás vázlatok emelik e tanulmány leíró néprajzi értékét. A tanulmány befejező soraiban a szerző összefoglalóan is felhívja a figyelmet, hogy az országnak ebben a sarkában miként érvényesülnek a szocializmus gazdasági átalakító hatásával egyidejűleg a hagyományos építkezés háttérbe szorulásával, illetőleg átalakulásával az egészségesebb házépítésre és igényesebb lakásberendezésre irányuló törekvések.

A táji egybetartozás szempontja készítette e sorok íróját arra, hogy a Kós-kötet dorohoi-i román néprajzi tanulmányát értékelje. Ez természetesen korántsem jelenti azt, hogy kevésbé jelentősnek tartja a sorrendben a csángó néprajzi vázlatot közvetlenül követő, csíki fazekasságról szóló tanulmányt. Tártyban ugyan vannak erdélyi előzményei a kötetben negyedikként felsorakozó csíki tanulmánynak, hiszen — hogy csak a két legjelentősebb mozzanatot említsem — Imre Samu és Márton Gyula már negyedfél évtizede — a kolozsvári és a zilahi fazekasmesterség alapos leírásával⁷ — példát adott a haladóban lévő helyi fazekasság munkamenetének és főként szókincsanyagának bemutatására. Míg azonban Imre és Márton közleménye a nyelvjáráskutatás módszerével mutatja be a vizsgált kérdést, Kósnak csíki monografikus tanulmánya néprajzi szempontok és módszerek alkalmazásával végezte a gyűjtő- és feldolgozó munkát. Amellett, hogy ez a tanulmány első és egyetlen néprajzi feldolgozása a csíki agyagművességnek, e kérdéskörön belül első, jelentőségéhez méltó tárgyalása a csíki, ún. feketekerámiának is. Noha a szerző már a megelőzőkben három ízben is foglalkozott a csíki kerámiával, a kérdés tárgyalására összefoglalóan e tanulmányában került sor.

A csíki fazekasság nemcsak mint egyik legérdekesebb hagyományos népi foglalkozás figyelemre méltó, hanem azért is, mert — ellentétben e népi foglalkozásnak Erdély más pontjain haladó, sőt teljesen elhanyagolt jellegével — Csík fazekassága az újjáéledés, a virágzás állapotában van, sőt ma — a szocialista munkaszervezés és piac kutatás jóvoltából — már nemzetközi hírnévre vergődött. De ámbár a jövő fejlődést illetően ez nem elhanyagolandó szempont, mégis Kós kötetének néprajzi és nem gazdaság- meg kereskedelem politikai jellege e sorok íróját inkább a tanulmány néprajzi jelentőségének kiemelésére készíti.

A gyűjteményes kötetnek ez a jelentős fejezete a hasonló tárgyú és jellegű magyar néprajzi monografikus tanulmányok közül a kérdés szerteágazó tárgyalásmódjával, alaposágával tűnik ki. Már a tanulmány bevezető része, a csíki fazekasfalvak múltját, az agyagművesség itteni kialakulását és jellegét nem a nagyobb földrajzi egységből kiszakítva tárgyalja, hanem a helyi történelemformáló mozzanatok különleges vonásait — óvatosan, azaz úgy, hogy a dolgozat kereteit aránytalanul szét ne feszítse — nagyobb területi összefüggésbe ágyazva mutatja be. E remek, a jelen állapot ismertetésébe torkolló történeti részt követően a szerző sorra veszi az anyagbeszerzés és agyagelőkészítés részletes ismertetése mellett a fazekas munkahelyének, munkaeszközeinek bemutatását is. Figyelmét legtartósabban magának az agyagműves készítmények előállításának munkafolyamata (a korongolás, formálás, szárítás, festés, díszítés, égetés), illetőleg a különböző edényfajták kötik le. Kiemelten részletes tárgyalásra érdemesíti a szerző e táj különleges edényfajtáját: a feketeedényt. A saját, illetőleg a helyi szokásleglet ki-elégítése a népi kézműipar múltbeli virágzását korántsem indokolná, ha a vizsgált fazekasfalvak (Dánfalva és Madaras) kézművesei nem igyekeztek volna közelebbi és távolabbi piacok megszerzésére is. A piacteremtés, illetőleg piacszerzés, valamint a termelt árunak a piacokra való eljuttatása, az ilyen réven szereshető jövedelem pénzbeli kereteinek meghatározása és az ezekkel kapcsolatos kérdések a szerző e tanulmánya befejező részében kellő részletességgel mind előkerülnek. Így aztán e tanulmány valóban a maga teljességében és korunkig követhető történelmi alakulásában mutatja be a csíki fazekasságot.

Látnivaló, hogy e tanulmányban, de ahol a tárgy ezt megkívánja, itt és másutt megjelent dolgozataiban is a szerző különleges gondot fordít a népi kézművesség termékei értékesítési körülményeinek vizsgálatára: az értékesítő helyek, a piacok és az értékesítési alkalmak, a vásárok, sokadalmak kérdéskörére is. A tárgyválasztás elütő volta miatt ide nem vonható dorohoi-i tanulmányt kivéve erre jó bizonyosság ugyan már e kötetnek az előbbieken értékelt négy tanulmánya

is, a szerzőnek ilyen irányú érdeklődése igazában a zárótanulmányban mutatkozik meg. Ez a néprajzi érdekeken túl gazdaság- és kereskedelemtörténeti szempontból is különös figyelmet érdemlő tanulmány földrajzilag szerteágazó, a táji, sőt helyi vonásokra különleges figyelmet fordító vizsgálódására sokszínű képet ad nemcsak a Kolozsvár és környéke legjelentősebb vásáros helyeinek (Alparét, Alsójár, Hídalmás, Hunyad, Kolozsvár, Páncélcseh), hanem a közép-erdélyi Nyárádszereda, sőt a székelységi Csíkszentdomokos és Kászon piacainak az erdélyi népi kereskedelem életében játszott szerepéről is. Ha most már tekintetbe vesszük a többi öt tanulmányt az előbbieken már kiemelt ilyen vonatkozású tájékoztatását is, az erdélyi vásárok, sokadalmak vonatkozásában valóban éppen eléggé éles kép rajzolódik ki a kötet figyelmes olvasója elé.

Jó, ha a kötetnek ilyen terjedelmi korlátok között való értékelése az olvasó számára legalább felvillanhatta az egyes tanulmányokból előtáruló, gazdag, sokszínű hagyományvilág legfontosabb, legjellegzetesebb vonásait. Nem valami romantikus, narodnyik jellegű-szellemű ábrándvilágban élve értékeljük nagyra Kóssal együtt a hagyományokat. „A hagyományok megbecsülése nem jelenti azt, hogy megelégszünk ezekkel a hagyományokkal” — feliratként ez a lenini mondás fogadott a felszabadulás utáni években levéltári munkahelyem lépcsőházában. Az élet halad, az ember életigényei bővülnek, sokasodnak, és a haladás, az igénybeli növekedés átalakítja a népi hagyományokat, az élet egészét is. Korunkban ez a haladás olyan rohamos, a népi élet átalakulása olyan elsőprő erejű, hogy Kós Károly és gyűjtő-kutatótársainak odaadása nélkül hamarosan csak találgatásokra volnánk utalva e tekintetben: honnan indult el a népi tömegek, elődeink élete, s milyen lehetett az az út, amely a máig vezetett. A népi élet múltjában sok minden olyan van, amelynek eltűntét még a legromantikusabb múltimádat sem fájlahatja. A füstös, apróablakos, szellőzetlen parasztházak, a sötét, egészségtelen istállók, a paraszti munkaerő kizsákmányolása, az esztelen babonák világa és még annyi más, jó hogy eltűnőben van, vagy már el is tűnt. Van azonban a népi műveltségjavak között sok olyan, amelynek megmentése és a mi életünkbe, mindennapjainkba való beépítése elengedhetetlen szükségesség. Elsősorban a népi művészkedés csodálatos termékei, és a szellemi hagyományok világából a nyelv, az ének-, dallam- és meseanyag az, amelyeknek gazdagító, frissítő hatását a mi életünk nem nélkülözheti, sőt az utánunk következő nemzedékek sora sem lehet meg nélküle.

JEGYZETEK

1. *A kalotaszegi magyar népi öltözet*. Állami Irodalmi és Művészeti Kiadó, Bukarest, é.n. [1957]. Román nyelvű változata (*Portul popular maghiar in finutul Călatei*, 1958) is megjelent ugyanennél a kiadónál.
2. *A torockói magyar népi öltözet* (1957). A román nyelvű változattal (*Portul popular maghiar din Trascău*, 1957) együtt az előbbi kiadó tette közzé.
3. *Népélet és néphagyomány*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1972.
4. *Tájak, falvak, hagyományok*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1976.
5. *Kászoni székely népművészet*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1972. Benne Kós — a bevezetőn kívül — az építkezés és a lakásbelső kérdését dolgozta fel.
6. *Szilágysági magyar népművészet*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1974. E gyűjteményes kötetben Kós a lakóház, a lakásbelső, az agyagmunka és a fafaragás kérdéseinek szentel egy-egy fejezetet.
7. Imre Samu: *A kolozsvári fazekasság műszókincse*. Kolozsvár, 1942. — Márton Gyula: *A zilahi fazekasmesterség*. Kolozsvár, 1948.

Dénes Sándor: Falitál I.

KRIZSÁN ZOLTÁN

Filmnyelvi alapelemek

Amint a hangokból szavakat, a szavakból mondatokat alkotunk a nyelvben, a képekből plánokat és beállításokat alkotunk a filmnyelvben. Ovakodjunk azonban minden olyan további analógiától, amely a fenti hasonlatból látszólag természetesen következnek. Csak természetellenes (a filmnyelv természetével ellenkező) következtetésre juthatunk. Az írott nyelvnek mindig megvolt a maga szerepe s helye a filmben, a beszélt nyelvnek is megvan a hangosfilmekben. De a nyelv filmen is a saját törvényei szerint él, míg a filmnyelv tőle függetlenül szintén a saját törvényeit követi. Ez már közhelyszámba megy a filmtudományban: volt idő azonban, amikor egyesek magán- és mássalhangzókat, szófajokat, mondatrészeket, írásjeleket vélték felfedezni a mozgókép elemei között. Csak addig jártak a tudománnyal egy úton, amíg annak megállapítására szorítottak, hogy a film célja is a közlés lévén, bizonyos kifejezési-elem-fajtákkal kell rendelkeznie, s azokat valamilyen rendszerbe kell foglalnia. Másként szólva, a zsakutcák haszná ezáltal is megmutatkozott: a vizsgálatot végső soron leszűkíthetjük a három filmnyelvi alapelemre, a *képre*, a *plánra* és a *beállításra*, illetve a közléssé szervezésükhöz szükséges *montázsra*. Ez utóbbi eléggé fogas kérdés egy külön cikknek is, éppen ezért az alábbiakban csak az első hárommal foglalkozom.

Meghatározásuk, sőt elnevezésük sem problémamentes. Más alkalommal már jeleztem, hogy a magyar filmszaknyelv meglehetősen kialakulatlan, vagy finomabban fogalmazva: ellentmondásosan alakult. Elegendő ennek megállapításához több filmkritikus írásait figyelemmel kísérni, vagy akár csak az *Új Filmlexikon*ot fel lapozni. Kezdjük mindjárt a *képpel*! Filmről lévén szó, az olvasó feltehetőleg arra gondol, ami a filmből *látható*. Ehhez hasonló értelemben használja a szót számos magyar film főcíme, mikor az operatőr munkáját a „kép” szóval határozza meg („Kép: Sára Sándor”). Ez esetben én tovább mennék valamivel, és a „kép” szóval azt a fényképet jelölöm, amely a film legkisebb eleme: közismert, hogy ezek a fényképek „olvadnak össze”, megfelelő vetítési sebesség esetén, mozgóképpé. De az *Új Filmlexikon* szerint a „kép: egy vagy több vágásból álló jelenet vagy jelenetrészlet. A cselekmény egy összefüggő részét tartalmazza.” A filmet alkotó egyes fényképek megnevezésére a magyar filmszaknyelv e legutóbbi, normatív értékű rendszerezése két szót jelöl meg: a „filmkockát”, amely elterjedt a köznyelvben, de pontatlan, mert a filmkép valóban nem kockaalakú, illetve a „képmezőt”, amelyet erősen technicista elnevezésnek érzek, és valószínűleg nem egyedül, mert a szó még a szakirodalomban is csak ritkán használatos. Maradna még egy szó: a film nyelvi jellegének tökéletesen megfelelő, több nyelvben is használt „fotogram”, amely azonban olyan erősen idegenes hangzású, hogy még a szakirodalomban sem találkozunk vele. Az ellentmondások nyilvánvalóak: az alapvető elméleti munka a „kép” szónak csak egyetlen, dramaturgiai, azaz esztétikai jelentését tartja számon (a „cselekmény” szó a meghatározásban egyértelműen a játékfilmre, tehát a filmművészetre utal); a gyakorlatban a „kép” szónak egy másik, az operatőri tevékenység valamennyi eredményét összefoglaló jelentése él; végül a köznyelv a „kép” szóba beleérzi a „képmező” (fotogram) jelentést. Azt hiszem, ez esetben bátran igazodhatunk a természetes nyelvérzékhez, és az amúgy is gazdag jelentéstartalmú „kép” szót értelmezhetjük „a filmszalag egy képet tartalmazó része”-ként is. (*Új Filmlexikon*: a képmező meghatározása).

A *plán* (sík) meghatározása még bonyolultabb, és a már többször említett lexikonban, illetve a szakirodalomban meglehetősen ellentmondásos összefüggésben van a *beállítás*, továbbá a *jelenet*, a *kép* (a fent említett dramaturgiai értelemben), a *szekvencia* és a *vágás* fogalmának meghatározásával. Nem szeretném az olvasót további idézetekkel, meghatározásokkal untatni. Annyt jeleznek csak, hogy ezekben a meghatározásokban az általános filmnyelvi funkció számon tartásánál nagyobb szerepet kap a hagyományos, illetve a filmesztétikai szemlélet (különösen

a „vágás“, illetve a „jelenet“ szó esetében). A szakirodalmi és a kritikai gyakorlat azonban meglehetősen egyértelműséggel válogatta ki e terminológiai dzsungelből a neki legmegfelelőbb szavakat a neki legmegfelelőbb jelentésben. A gyakorlathoz igazodva válogatok magam is anélkül, hogy a döntést megkísérelném egy olyan kérdésben, amelyre csak az általános filmtudományi tevékenység adhat — idővel — egyetemesen elfogadható választ: saját használatra azonban meghatározást kell adnom, hogy továbbhaladhassak. A *plán* tehát számomra a *felvevőgép valóságos vagy látszólagos* (tele- s gumiobjektív) *távolsága a felvétel tárgyától*, amely távolság, természetesen, *meghatározza a másolt valóságárszlet elemeinek nagyságát a képen*. A *beállítás* szorosan összefügg a plánnal (erre még visszatérek), és a szó ma leggyakrabban abban az értelemben használatos, amely régebben a „vágás“ szóhoz is kapcsolódott: *a filmnek az a részlete, amelyet a felvevőgép egyszeri folyamatos, megszakítás nélküli működésével vettek fel*. Ugyanakkor felhívom a figyelmet a szó egy másik, inkább esztétikai jellegű jelentésárnyalatára, mely a színházművészetben sem ismeretlen: ez lényegében a rendezői állásfoglalás, felfogás kifejeződését jelöli. Amint látni fogjuk, a két jelentésárnyalat között — különösen a filmművészetben — eléggé szoros a kapcsolat.

Kép—plán—beállítás: e három elemből épül fel minden film. A képek száma a film időtartamától függ: másodpercenként 16—24 kép normális felvételi-vetítési sebesség esetén, ennél több vagy kevesebb ún. lassított vagy gyorsított felvételkor. A beállítások száma egytől több százig terjedhet, ugyancsak a film időtartamától, továbbá stílusától függően. A plán meghatároz minden képet, és jelen van minden beállításban. E három alapelemet azonban csak meghatározásuk kedvéért különíthetjük el: valójában szüntelen kölcsönhatásban vannak, amennyiben funkcióik igen gyakran egybeesnek. A közbül eső plán elemzéséből indulunk ki, de vigyázzal, mert ha a képet a filmnyelv „hangjaként“, a beállítást pedig a filmnyelv „mondataként“ értékeljük, nem tévedünk túl nagyot, ám a plánt semmiképpen sem minősíthetjük a filmnyelv „szavának“. A történelmi visszapiantás tisztázhatja filmnyelvi szerepét, és azt is megmagyarázhatja, hogy miért szerepel a régebbi szakirodalomban sokkal gyakrabban ez a kifejezés, mint a jelenlegiben. A plán ugyanis kezdetől (ritka kivétellel) az ötvenes évek végéig egybeesett a beállítással, és tegyük mindjárt hozzá, hogy nagyon gyakran egybeesik ma is. Mikor fordul ez elő? Minden egyes esetben, amikor a beállításon belül nem változik a felvevőgép és a felvétel tárgya közötti valóságos vagy látszólagos távolság. Amikor tehát ahhoz, hogy ezen a távolságon változtassanak, azaz új plánra térjenek át, vágást alkalmaznak, azaz félbeszakítják a felvevőgép folyamatos működését. Mindaddig, amíg a műszaki fejlődés mozgékonyabbá tette a felvevőgépet, fényérzékenyebbé a nyers filmet, a plán és a beállítás egybeesése gyakorlatilag elkerülhetetlen volt. Ahhoz például, hogy előbb egy szereplőnek csak az arcát, majd több teljes alakját láthassuk, változtatni kellett a megvilágításon és a felvevőgép helyzetén, éppen ezért tehát a két plánt vágással kellett elválasztani, vagyis meg kellett szakítani a felvevőgép működését. Ez a magyarázat, persze, mind műszaki, mind történelmi szempontból erősen egyszerűsít: valójában a stilsztikai szempontból kevésbé igényes dokumentumfilmezésben, de a filmművészetben is számos lehetőség nyílt a plán és a beállítás különválasztására, s taláunk is rá a filmtörténetben nem egy meglepően korai példát. De a *plánbeállítás* vezető szerepét nemcsak a műszaki fejlődés adott színvonala biztosította: sokkal inkább a műszaki feltételek következtében kialakult köztudat, az uralkodó stílusmenny, amely a rövid, egyegy plánra szorító beállítások ritmikus, ellentétezt változásában látta a film-tér és a filmidő egyedüli eszményi kihasználását, aminthogy ezzel vélte a leghatásosabban a lényegre irányítani a néző figyelmét is. A plán évtizedekig a leggyakrabban használt szakszó volt, mert szinte minden esetben beállítást is jelentett, és így a film legfontosabb alkotóelemének szerepét is kiszajátította.

Melyik volt és maradt a plán reális szerepe? A fentebbi meghatározásból is következően, a plán három fő típusát különböztetjük meg. A film leggyakrabbi tárgyával, az emberrel példázva: *premier plán* vagy közelkép (arc), *szekond plán* vagy félközel, féltávolság kép (mellkép), *totál plán* vagy távolkép (teljes alak). E három típus között, illetve végleteiken még számos átmeneti — al- — típus különböztetünk meg. A filmtörténeti, illetve a filmtudományi fejlődés folyamataiban, úgy tűnik, csökken e kategorizálás jelentősége. Annyi mégis kétségtelen, hogy a megfelelő plán kiválasztása — függetlenül attól, mint kategorizáljuk, és kategorizáljuk-e egyáltalán — a filmnyelvi kifejezés egyik kulcsproblémája marad: nem kevesebbről van szó, mint arról, hogy a film nézője mindig a legkedvezőbb szemszögből, távolságról láthassa a film tárgyát — és ez a filmnyelv egyik sajátos adottsága minden más kifejezési móddal szemben. Egyetlen példa jól megvilágíthatja a plánozás különleges jelentőségét: az egyébként jól sikerült *Megszámláltatott fák*

című hazai magyar tv-film alkotói hibáztak, amikor totál plánban mutatták be a Hitler-kép összetörésére kényszerített igazgatót, hiszen ez lett volna az a jelenet, amely a figura jellemére leginkább rávilágít, de ilyen távolságról nemcsak a színész arcjátéka veszett el, hanem még a jelenet lényegéhez ugyanúgy hozzátartozó mozgása is. A plántípusok sztárja egyébként a premier plán: „A közeli felvétel a részletek hangsúlyozásának művészete a filmben“ — írta Balázs Béla már a húszas évek elején, és megállapításával ma sincs okunk vitatkozni. A totál plán és a szekond plán többé-kevésbé megfelel természetes látási lehetőségeinknek, a premier plán viszont olyan részletekre hívja fel figyelmünket, amelyeket másként csak igen nehezen, ritkán vagy sohasem pillanthatnánk meg (gondoljunk például a játékfilmek szereplőjének szemére összpontosító közelképre, vagy még inkább a szabad szemmel alig vagy egyáltalán nem látható jelenségeket megfigyelő természetfilmekre). Esztétikai szempontból a közelkép nem kevesebbet jelent, mint a színészi játék (elsősorban az arcjáték) legfinomabb rezzenéseinek felfedezését, illetve a tárgyak (kellékek) teljes értékű dramaturgiai felhasználását. Az előbbire aligha kell példa: naponta élvezhetjük mint a jó — a színpaditól igen nagy mértékben különböző — filmszínészi játék megnyilvánulását; az utóbbira különösen jó példa Makk Károly legutóbbi két filmje, a *Szerelem* és a *Macskajáték*, amelyekben a tárgyak — fényképek, dísz tárgyak stb. — szinte főszereplőként határozzák meg a hősök társadalmi, családi helyzetét és tudatvilágát. A hazai filmművészetben először Iulian Miha *Félix és Otília* című filmjének rendkívül „beszédese“ környezete — díszlet, kosztüm, kellék — világított rá e lehetőségre, de a Pița—Verouiu kettős Agârbiceanu-filmjei is mérvadó példaként idézhetők... Amikor a plán lényegrevilágító szerepét emlegetjük, elsősorban mindig a közelképre gondolunk, de ez nem jelenti azt, hogy az eszményi filmnyelvnek csak közelképekből kellene építkeznie. Ellenkezőleg, éppen a közelkép és az egyéb plántípusok ellenpontja, összhangja, a maga teljességében is bemutatott valóság-részlet leglényegesebb elemének kiemelése adhat valóban pontos, a más módszerekkel készülnél pontosabb másolatot a valóságról. Nem témám a filmtér, de annyit talán érdemes jelezni, hogy ez a fogalom többek között azért fontos számunkra, mert a valóságos tér felbontását jelenti, tökéletesebb, több oldalú, mélyebbre hatoló megismerése érdekében. És valahol az is idetartozik még, a plántípusok tárgyalásának befejezéséül, hogy a közelkép mellé a kinemaszkóp (szélesvásznú) s még inkább a 70 mm-es (panoramikus) technika bevezetése óta meglehetősen jelentőséggel felsorakozott a totál plán néhány végtelen altípusa (nagy-távol, generál plán), amelyek olyan tájfelvételeket vagy tömegjeleneteket képesek bemutatni, amelyeket a hagyományos formátumú film vagy a monumentális képzőművészet sem tudott létrehozni (például Bondarcsuk *Háború és béke*-jében, vagy a hazai „nemzeti filmpozs“ több darabjában, legkivált Sergiu Nicolaescu *Mihai Viteazul* című történelmi filmjében). A műszaki s a befogadási feltételek egyébként a mozifilm-nyelv és a televíziósfilm-nyelv bizonyos fokú elkülönülését szorgalmazzák: míg a moziban mind nagyobb a távoli plánok szerepe, a televízióban fejlődésük eddigi csúcára értek a közeli plánok. Magyarázat aligha szükséges, de óvunk az abszolutizálástól: az eddigi legjobb Csehov-filmváltozat, Mihalkov-Koncsalovszkij *Ványa bácsija* nagyon korszerű, színes mozifilm, mégis szinte kizárólag közelképekből épül fel, érezhetően a néző tv-kultúrájára bízva magát, és éppen ezzel éri el azt, hogy nem érezzük soknak a színmű szinte teljes szövegének elhangzását, holott elméletben ennyi szöveget egy mozifilm nem bír el. És ki állíthatná meg a természetfilmeseket azon az úton, amely a modern technika segítségével mind mélyebbre viszi őket a mikrokozmoszban, ahol — függetlenül attól, hogy a mozi vagy a tv számára készítik filmjüket — másnak, mint közelképnek, alig van létjogosultsága?

A plánt a *belső vágás* fosztotta meg trónjától, amikor ez a régtől ismert, de alig használt eljárás egyetemesen elterjedt. Legyünk azonban pontosabbak: a *belső vágás* valójában nem is érintette a plán szerepét, viszont alapjaiban rendítette meg a plánbeállítás, vagyis a beállítással egyenértékű plán uralmát. Ha eddig a beállítások túlnyomó többsége egyetlen plánt tartalmazott, ezután a beállítások mind több plánt foglaltak magukban. A *belső vágás* ugyanis annyit jelent, hogy a mozgó felvevőgép, illetve az objektív gyűjtőtávolságának megváltoztatása segítségével, a folyamatos felvétel több plánon is áthalad. Közérthetőbben, már egyszerűen használt példám felújításával: a szereplőtől, akinek eleinte csak arcát látjuk közelképen, addig távolodik a felvevőgép (vagy a gumiobjektív), ameddig egész alakja feltűnik totál plánban (közben, természetesen, a szereplő szekond plánban is látható). Vagyis kiiktatódik a plánbeállítás fénykorának majdnem kötelező művelete: a premier plánt a totál plántól elválasztó vágás. Példám, természetesen, a lehető legegyszerűbb ismét. A *belső vágás* tulajdonképpen sokkal bo-

nyolultabb beállítási problémákat vet fel, és kialakulása, fejlődése rendkívüli jelentőségű a filmnyelv gazdagodása szempontjából. Hogy ezen pontosan mit értek, azt csakis egy másik filmnyelvi elem, a témához egyébként szorosan nem tartozó *gépmozgás* említésével fejthetem ki. (Meghatározni aligha szükséges: a „gépmozgás” pontosan azt jelenti, amit az összetétel tagjai kifejeznek, vagyis a felvevőgép mozgását. A változtatható gyújtótávolságú *gumiobjektív* — transzfokátor — megjelenése óta azonban a gép helyzetének változtatása nélkül, pusztán optikai úton elért, látszólagos gépmozgásokat is idesorolhatjuk.) Ugyanis a belső vágás majdnem mindig a gépmozgás eredménye. Csak majdnem mindig, mert van még egy viszonylag ritkán használt belső vágási mód: amikor a mozdulatlan felvevőgép általában totál plánra vagy ennél is nagyobb távolságra állított látómezejének előterébe valamilyen szekond vagy premier plánban látható tárgy (ember, jármű stb.) nyomul be. Maradjunk azonban a tipikus belső vágásnál: ez a gép mozgásának következtében mintegy sorra veszi a különböző plánokban „lencsevégre” kapható tárgyakat. Ezzel meg is magyaráztam azt, hogy az elméletben már például Eisenstein által is vizsgált belső vágás miért olyan későn vált széles körben használt filmnyelvi elemmé: a könnyen mozgatható kamera s a kevésbé pontos megvilágítással is megbirkózó, fokozottabban fényérzékeny nyersanyag hiányában a helyváltoztatással járó gépmozgás — ellentétben a gép tengelykörüli mozgásával — igen nehéz műszaki problémákba ütközött. És tegyük mindjárt hozzá, hogy filmnyelvi-stilisztikai szempontból alig érne valamit a belső vágás, ha csak a példában említett elemi eljáráshoz hasonlókra szorítkoznánk. Ezzel szemben a film-történet többek között olyan belsővágás-rekordot tart számon, mint Alfred Hitchcock 1948-as *A kötél* című játékfilmje, melynek több, egyenként kb. 300 méteres, tehát mintegy tízperces időtartamú beállítása van. És bár a film lényegében egyetlen díszletben, három szereplővel játszódik, nem nehéz elképzelni, milyen hihetetlen mennyiségű színészi és műszaki próbának kellett megelőznie a forgatást — különösen a kor technikai színvonalán —, hogy végül a folyamatos felvétel során mégis érvényesüljön a plánozás alaptörvénye: mindig a leglényesebbet láttatni! Ne higgyük azonban, hogy ez a film közönséges formai bravúr, jöllehet kétségtelenül van némi köze a virtuózkodáshoz. Hitchcockra, a lélektani bűnügyi film, a *thriller* legkiválóbb mesterére általában jellemzők a hosszú beállítások: ugyanis ezek — illetve a velük társuló gépmozgások — fokozottabb mértékben magukkal ragadják a nézőt, mintegy bevezetik az események sűrűjébe, s ami a legfontosabb, hosszú ideig fogva tartják tekintetét, amely rendszerint csak a vágásokkor pihenhet meg. A műfaj követeli tehát ezt így, sajátosan film-művészeti feszültségkeltő eszközként: másként szólva, a Hitchcock-művek hatásának egyik titkáról. A filmstilisztikában azonban — akárcsak a nyelvben — minden igaz fordítva is: a tartalom, a környezet dönti el egy-egy eszköz funkcióját. Az Antonioni-filmek hírhedt „vontatottsága”, hőseinek tehetetlen tévelygése, elidegenedett magánya szintén a rendező jellemző stílusesszékének minősíthető hosszú beállítások — és velük: a belső vágás — eredményeként válik a mondanivaló pontos kifejezésévé. Antonioni mégsem tartozik a belső vágás formaművészei közé: beállításai viszonylag egyszerűek. Nem így a kezdetben sokak által igen tévesen Antonioni-epigonnak vélt Jancsó: függetlenül attól, hogy egyik filmjét, a *Sirokkót*, a maga tizenhárom beállításával, szintén a beállítás-rekordeerek közé sorolják, ő valóban virtuóza a belső vágásnak. Hosszú — többperces — beállításaiiban valósággal táncol a kamera, s nemcsak maga ered az események nyomába, hanem közben látószögébe fogadja — a belső vágás fent említett másik módszerével — a szüntelen mozgásból kialakuló újabb formációkat is. Itt szó sincs az Antonioni-féle elidegenedésről, de a hitchcocki feszültségkeltésről sem. Jancsó egyfajta — hangsúlyozottan művészi, totális művészeti — ritust, szertartást rendez meg, és említett stílusesszékzeivel igyekszik a nézőt is bevonni. Hasonló megfontolásból látszik kiindulni a hetvenes évek pályakezdő román rendezőnemdékének egyik különösen tehetséges tagja, Mircea Verouiu is, aki pillanatnyilag kétségtelenül a belső vágás legjobb hazai alkalmazója. E stílusesszékzt illetően legtovább egyébként nem nagy elismeréssel fogadott filmjével, a *Hét nappal jutott*: ez a sajátos hangulatú bűnügyi film elsősorban a belső vágás értő alkalmazásának köszönheti azt, hogy mint stilisztikai remeklésre emlékezünk rá.

Attól azonban már Eisenstein övta tanítványait, hogy a belső vágás használatát eltülozzák. Jóval halála után ez — ha nem is túl hosszú időre — mégis bekövetkezett: az ötvenes évek végén, de különösen a hatvanas években egyetemesen uralkodó stílusesszéknyé válással fenyegetett a belső vágásban tobzódo hosszú beállítás. Miért „fenyegetett”? Körülbelül azért, amiért aligha kedvelnénk meg egy kizárólag körmondatokból építkező szépirodalmi stílust. A modern életforma komplexitásának, az ebből következő bonyolult lelkifolyamatoknak a tük-

rözésére is vállalkozó film nem nélkülözheti a belső vágást: éppen azok az irányzatok hozták divatba, melyek e céllal indultak. Am a belső vágás kizárólagos használatával lényegesen csökkenne a filmtér és a filmidő kihasználási „mutatója”; lehetlenné válnék a hangsúlyos kép—kép ellenpont; nem tudnánk kiemelni, azaz elkülöníteni — vágással — egy plánt; le kellene mondanunk a képzettársításról; képtelene lennének valamennyire is hitelesen tükrözni a képzelet, illetve az emlékezet csapongását stb. Az idő ki is mondta a döntő szót: napjaink filmeseinek döntő többsége egyaránt él a klasszikus vágás és a belső vágás eszközeivel; és ha akadnak még olyan neves filmművészek, akik egyáltalán nem használják a belső vágást, akadnak olyanok is, akik gyakorlatilag csak ezt használják — de sem az előbbieket, sem az utóbbiakat nem tekinthetők különleges stílusú kivételeknek egyébként.

A kép—plán—beállítás hármának még egy összefüggése érdemel említést: amikor a kép önálló — a plánnal vagy éppen a beállítással egyenlő — értéket kap. A képnek ugyanis — ez a filmnyelv műszaki jellegéből következik — általában nincs önálló jelentése a mozgóképes közlésben. (Más kérdés, hogy a film bármelyik képének adott állapotában, illetve kivetítve vagy felnagyítva, mint fényképnek vagy diaprojektívnek, van bizonyos, az arra az egyetlen képre másolt valószínűségről következő tartalma. De az állókép, nem mozgó, és tartalmának vajmi kevés köze van az adott film tartalmához, hiszen annak legfeljebb egy igen kis részletét közölheti.) A filmkép csak mozgásban, a többi képpel összefüggésben nyeri el helyét, funkcióját a filmnyelvi kifejezőségében. A két kivétel, amikor a kép jelentésértéke megnövekszik: az „állókép” és az „insert”. Az állókép valójában nem egyéb, mint egyetlen kép sokszorosítása, azaz egyetlen kép ismétlődése a filmszalagon elegendő ideig ahhoz, hogy szemünk mint mozdulatlan képet érzékelhesse. Vagyis az állókép a filmen mindig a képek mozgását megszakító, mozdulatlan képként jelenik meg: rendszerint egy beállítás utolsó mozgó képének „kimerevítése”. Eppen a film természetével ellenkező mozdulatlanságában rejlik ellentétező hatása: figyelmet kelt, összefoglal, jelez. (A film-történet talán leghíresebb kimerevítése Truffaut *Négyszáz csapás* című filmjéé zárja: az intézetből végre megszökött, látszólag boldogan, felszabadultan szaladó fiú józan keserűséggel vádoló tekintete összefoglalja a film mondanivalóját és az olcsó happy end illúziójától fosztja meg a nézőt.) Az insert összefoglaló neve a filmen megjelenő bármilyen olvasható szövegnek, részletesen látható képnek (fénykép, festmény stb.): vagyis minden olyan tárgyfelvételnél, amely írott vagy (álló) képi nyelvvvel valamiről tájékoztat (információs értéke van). Egyéni felfogás kérdése, hogy ebbe vagy inkább a felirat kategóriájába soroljuk-e a némafilmek feliratait (párbeszéd, helyszín- és időpontjelölés stb.). Semmi esetre sem sorolják ide az idegen nyelvű filmek szövegét lefordító feliratot, és általában a „főcímet” (a film alkotóinak felsorolását) sem. Az insertnek óriási jelentősége volt a némafilmben, amikor minden jól olvasható szöveg (levél, újságíkt stb.), sokat mondó fénykép a feliratot igénylő párbeszéd elkerülését tette lehetővé. Lényegében mind a mai napig ez maradt az insert legfontosabb funkciója, hiszen a sok párbeszéd (sok szöveg) a hangosfilmnek sem válik általában javára. Érdekes fejleménye az insert történetének, hogy a francia új hullám valósággal rehabilitálta, amikor filmjeit a regényekre emlékeztető fejezetcímekekkel és egyéb tájékoztató feliratokkal látta el: a módszer célja részben az volt, hogy hangsúlyozza a film előadásjellegét, szemben a naturalista irányzatok tökéletes létezésrűsre törekvő műveivel; részben e feliratok segítségével el lehetett kerülni bizonyos nehezen filmre fogalmazható, illetve dramaturgiai szempontból nemkívánatos jeleneteket. Az insert ilyen értelmű reneszánszának napjainkban is sok a híve, de talán ennél a funkcióváltásnál is érdekesebb az, amely az insertet még nagyobb dramaturgiai szerephez juttatta például Antonioni *Nagyítás* című filmjének fényképnagyítási jelenetében, amely a téma lényegét kifejező fordulatot hoz a hős életében; vagy Makk Károly már említett műveiben, illetve Zanussi *Megvilágosodás* című remekében, ahol az insertek — természettudományos képletek, képzőművészeti alkotások, fényképek stb. — a tudatvilág, az elvonatkoztató gondolkodás megjelenítésére szolgálnak — valóban korszakalkotó újszerűséggel. A hazai filmművészetben e két újra feltámadt filmnyelvi elemnek még nem akadtak kitartóbb istápolói: bár nem panaszkodhatunk a nyelvi-stilisztikai újítások különböző hiányára, az állóképtől mintha egyelőre tartanánek rendezőink. Mégis már Liviu Ciulei remekében, az *Akaszottak erdejében* több mesteri kimerevítés található, és a már említett Agár-biceanu-filmek is — egyébként a román filmstílus eddigi csúcsteljesítményei a *Félix és Otília* mellett — hatásosan alkalmazzák az állóképet és az insertet. Különbben Dan Pița és Mircea Verouiu műveiben további példákra találhatunk: előbbi *A jó Fülöphben* és a *Tánase Scatiuban* az insertnek

is teret adott, utóbbi pályájának nagyon érdekes kísérlete a *Hyperion*, amely a filmképbe televíziós képet illeszt, majd ezt insertből (televíziós)filmmé lépteti elő, s így egy adott pillanatban két film — egy tévé- és egy mozifilm — nézőivé leszünk, míg végül a kettő cselekménye, helyszíne s — természetesen — eredetileg élesen elütő kifejezőmódja is összetalálkozik, egybemosódik. Igaz, az „insert“ itt már eleve mozgó-, és nem állókép, ám az eljárás annyira eredeti, hogy megfelelőbb filmnyelvi „skatulya“ híján kénytelen vagyok itt említeni.

A mai filmnyelvnek egyre kevesebb tabuval kell szembenéznie. Az állókép, de különösen az insert ismét növekvő jelentősége jelzi, hogy ma már nem annyira fontos lépten-nyomon a kép mozgását mutogatnunk: ki merjük aknázni az állókép sajátos szépségét és tartalmát is. Természetesen, a korszerű filmnyelv nemcsak ezen a téren szabadult meg saját „nyelvhelyességi babonáitól“. Feltétlenül meg kell újra említenem a „sok szöveggel“ szembeni elfogultság fokozatos megszűntét, és ezzel csak látszólag ellentétben, valójában szintén egy előítélet feletti győzelem eredményeként, a klasszikus némafilm számos nyelvi vívmányának újrafelfedezését. (Gyakorlati bizonyításai közül különösen hatásos az a tény, hogy a múlt év egyik legnagyobb művészi és kereskedelmi sikere Mel Brooks *Némafilm* című alkotása volt: egy valóban néma — azaz nem beszélt, csak zenével kísért — mű.) Bár ma erről ritkábban beszélünk, mint eddig bármikor, a filmművészet egyre inkább eltávolodik a szépirodalomtól, általában a film az írott-beszélt nyelvi kifejezőmódtól. És ezzel kanyarodom vissza cikkem témájához: azt hiszem, hogy a beállítás a legfontosabb, mert a „legláthatóbb“ és a legkönnyebben nyomon követhető filmnyelvi elem. A film beállításokból építkeznek: ahogyan ezt teszi, az a filmnyelv fejlettségi színvonalának legmegbízhatóbb mércéje. A beállítás pedig évtizedekig valóban hasonlított a mondathoz: majdnem mindig mondott — kijelentett, kérdezett — valamit, meglehetősen kerek egész volt önmagában, vagy — játékfilmek párbeszédes jeleneteiben — egy másik beállítással összefonódva. (Tekintsünk el most a némafilm néhány nagymesterének egészen kivételes, napjainkig előremutató stílusától!) A mozgóképes közlés ennek megfelelően irodalmi (nem feltétlenül szépirodalmi!) példát követett: kerekded „mondatokban“, folyamatosan adta elő mondanivalóját. Az új hullámok korszakának kellett elérkeznie ahhoz, hogy a filmesek érzékelní kezdjék a filmnyelv nem irodalmi jellegét, és hogy ugyanők felfedezzék egy-egy magányosan kísérletező elődjük megsejtéseiben a továbbgondolandókat. A mai filmnyelv beállításai egyre távolabb esnek a mondattól — és éppen ezért ez a hasonlat ma már alig helytálló: a belső vágást szolgáló rendkívül hosszú beállításokra éppen olyan nehéz lenne mondattani analógiát találni, mint a villanásnyi mozgóképekre, az insertekre s az állóképekre. Márpedig filmes kortársunk — nemcsak a művész — ezekkel ugyanúgy építkeznek, mint a hagyományos kerekdedségűekkel, amelyekben esetleg teret enged a belső vágásnak, esetleg csak egy plánná szorítkozik. Ha voltak is korszakok, amikor a három filmnyelvi alapelemből valamelyik előtört vagy háttérbe szorult, jelenleg helyreállt az egyensúly: a filmnyelv kép—plán—beállítás egysége.

Balázs Péter vázlatfüzetéből: 1907-es felkelők

Szintén a filmnyelvről, de másképp

...a filmnyelv *kifejezési mód*. Ilyen és csakis ilyen értelemben „nyelv“, nem pedig a beszélt-írott nyelvvel való rokonsága értelmében. [...] Vitatható „jelrendszer“ jellege is, amennyiben nem (vagy csak ritkán) használja jeleit előre megállapodott jelentéssel.
(KRIZSÁN ZOLTÁN: Film — kultúra, nyelv, esztétika. *Korunk*, 1976. 10.)

ELLENMOTTÓ: A film *jelrendszer*. Krizsán Zoltán állításával ellentétben a filmet leghatározottabban jelrendszernek kell tekintenünk. A film nemcsak azért jelrendszer, mert a rendelkezésére álló jelrepertóriumból már ma létező és igen pontos, bár még alig feltárt paradigmák szerint hoz létre jelentéseket. A film jelrendszer-jellegét a nyelvi rendszerrel való összehasonlítás alapján is kimutathatjuk. A film nem *másolja* a valóságot, bár a mondanivalója során kibontakozó kép- és hanganyag a valóságérzékelés legteljesebb illúziójába ringatja a közönséget. Bármelyik elkészült vagy elkészítendő film megfelelője hiányzik a valóságból. (A film valóságstruktúrája nem azonos a valósággal, hanem azt *jelenti*.) Hogy a film mégis a valóság egy darabjának tűnik, annak magyarázata a néző nem tudatosított látási kultúrája. Kísérletek során primitív törzsek egyénei a levetített filmen a számukra legközismertebb valóság elemeit sem ismerték fel, Balázs Béla pedig egy művelt emberről ír, aki (a filmművészet kezdetén), bár előzőleg sokat olvasott filmekről, első mozilátogatása idején képtelen volt felfogni, összerakni a látottakat. Mi, akik gyermekkorunk óta nézünk fényképeket, filmet, tévét, éppúgy tanuljuk a vizuális közlés felfogásának folyamatát, ahogyan anyanyelvünket szívjuk magunkba. Számunkra a világ legtermészetesebb dolga az, hogy a fényképen felismerjük rokonunkat, ezt vagy azt az épületet, hogy a közelképen megjelenő fej vagy kéz egy élő, egész emberhez tartozik. De amikor először alkalmazták a közelképet, a nézőtérben pánik tört ki a „levágott fej“ miatt.

A film jeleinek előre megállapodott jelentése több szinten érvényesül. Ilyen a film technikai rögzítése, a perspektivikus látásmód, a gesztus és mimika, a tárgyi szimbolizmusok szintje stb. (Mindezek nemcsak a film sajátosságai, fellelhetők a festészet és fénykép, színház, pantomim stb. területén is.) Az előre megállapodottság konvencióelvé a filmen belül is érvényes. Ha az előzményekből tudom, hogy egy személy állomáson van, akkor a feszülten figyelő arcán átviláguló fény—árnyék-sorozatból megértem (ebben a hang is megerősíthet), hogy vonat robot el előtte. Az *Ez a fajta szerelem* című olasz film emlékezőssel kezdődik; a képsor halvány színezetű, kopott, mint egy régi fénykép. A továbbiakban, mikor a film jelen ideje ehhez az idősíkhöz nyúl vissza, végig ezt az eljárást alkalmazza.

A filmnyelv még alakuló stádiumában van, ezért a jelentések nem pontosak és nem megállapodottak. De a film szakemberei ugyanolyan gondolati-tartalmi kifejezőerőt jósolnak a filmnek, mint amilyen ma a nyelve. Milyen gondolatokat, érzelmeket fejeznek ki például Kurosawa *Derszu Uzala* című filmjének képsorai, lírai jelenetei? Szóban kifejezve ilyeneket: az ember nem szakadhat el a természettől, mert az halálát okozza; meg kell találnunk azt a harmóniát, amelyben Derszu, a nyenyec vadász él környezetével, legalább annyira embernek kell lennünk, mint ő. A kétrészes filmben eseményszerűen kevés történik, s olyan sok mégis. A tajga, az őserdő, a vadász — mind túlmutat önmagán. A film tehát csak jeleit, jeleleleit veszi a valós világból, a másolás. (közvetlen átvétel) csak

ezekre vonatkozik. A jeleket rendszerré szervező film és a valóság közt a közvetlen megfelelő nem nagyobb, mint az irodalom esetében. Krizsán Zoltán szerint a film „kifejezőerejének forrása: 1. a kép, amely annyira közérthető, amennyire közismert a tárgya, tehát a legáltalánosabban elterjedt jelenségek szintjén érthető, függetlenül a befogadó kultúrájától“. Holott a fénykép, film jelentésének felfogása már a technikai rögzítés szintjén nehézségek elé állítja azt, aki nem ilyen vizuális kultúrkörben nőtt fel. Hogy pedig tárgya mennyire közismert, az egyenesen a befogadó kultúrájától függ. A bibliai mitológiát nem ismerő néző milyen jelentéssel ruházta fel a adott képszovegben felbukkanó almat? Vagy mit mond a hullázmó búzatenger annak a közönségnek, amelynek rizs a mindennapi tápláléka?

A film tehát jelrendszer, információhordozó. Mi teszi erre képessé? Csak a terminológia fogyatékosága erőszakolja rá a „nyelv“ megnevezést? Általánosságban úgy fogalmazódik meg a kérdés, hogy illetékes-e a nyelv a többi közlési rendszer vizsgálatában, kölcsönözheti-e kategóriáit azok fogalmainak rendszerezésére. Ez tulajdonképpen a gondolkodás és beszéd viszonyának kérdése is. Az eddigi kutatások eredményeképp a szemiotikusok többsége ma ezt vallja: „Minden nem nyelvi jel jelentését a verbalizáció útján tudatosítjuk.“ (Kelemen János)

A nyelv illetékessége a különböző szemiotikai rendszerekben vitathatatlanak látszik. Film és nyelv: nem két független rendszer, mélyszerkezetük közös. Ez maga a gondolkodás. Elválasztható-e benne a képi és nyelvi elem? A fogalomalkotás a kettő felbonthatatlan egysége. Az egyetemes emberi közlés két felszíni megnyilvánulási formája a vizuális és a verbális. Különböző történelmi korokban és színhelyeken egyik uralkodhatott a másik felett, egymáshoz való abszolút viszonyukon ez nem változtatott. A könyvnyomtatás a verbális kultúrát — ennek írott változatát — tolta előtérbe. Modern korunk ezt ellensúlyozza. A kettő szerves egysége határozza meg a jövő gondolkodását és kultúráját. Vizsgálatuk csak egymásban képzelhető el. A fő nehézség az, hogy egy kialakult, jól ismert rendszert kell egybevetni egy kiforratlan, kevésbé ismertet. Kiindulópontunk a film esetében a rendszer egésze, az összjelentés, a jelentés felbomlása, illetve megfelelő anyagi hordozóik és ezek kapcsolódása. Egy szöveget (a filmet), melynek jelentése ismert, fel kell bontani jelentéshordozó vagy még kisebb elemekre, akár csak ismeretlen rendszerű indiai nyelvek grammatikájának megkonstruálásakor tették a leíró nyelvészet művelői.

A legegyszerűbb, legigénytelenebb filmfelvétel is filmnyelvi jelenség. A valóságot modellálja, s még az a modellált valóság is a felvételkészítő (öntudatlan vagy akaratlagos) szubjektumán szűrődik át. Az utca valóság, de hogy a róla készült filmen *mit, hogyan és meddig* látunk, az már a filmnyelv megfogalmazása erről az utcáról. Az utca egyetlen valósága több filmnyelvi megfogalmazásban jelentkezhethet a vásznon. Az a tény, hogy mindegyikfajta filmnyelvnek (dokumentum, tudományos, reklám, szórakoztató, művészi) megvan a nyelvi megfelelője, a kommunikáció közös alapjára utal. Folyik a vita a jelelemeket szöveggé szervező struktúrák azonosítása és megfeleltetése körül. Annyi bizonyos, hogy az elméleti kiindulópont *nem* a nyelv alkalmazása a filmnyelvre, hanem összehasonlító vizsgálatuk az egyetemes közlési folyamat szempontjából. Más szóval nem alárendelő, bennfoglaló, hanem mellérendelő, kiegészítő-erősítő viszonyról van szó. Az egymásra támaszkodás anyagi bizonyítéka a forgatókönyv. Végül igen fontos szempont, hogy mindkét nyelv képes a saját és egymás vizsgálatára is.

A film tehát jelrendszer, és a kutatás ezen az elméleti alapon a filmnyelv egyre pontosabb meghatározását nyújtja. Kétségtelen az is, hogy a vizsgálat előrehaladásának mértékében szemiotikai előfeltevései tetemes hányadának felülvizsgálatára kényszerül. Mindez azonban a filmtudomány haladásának belső szükség-szerűsége, nem cáfol, hanem az ellenmottó igazát bizonyítja.

Hudy Árpád

A falvak társadalomföldrajzi kutatása

A falvak társadalmi helyzete nálunk régen is a kutatás tárgya volt. Gondoljunk csak Dimitrie Gusti professzor szerteágazó tevékenységére vagy az *Erdélyi Piatalok* falukutatására a két világháború között, a *Hitelben* napvilágot látó falu-monográfiákra, népesedési, gazdasági jelenségeket összehasonlító tanulmányokra (Venczel József: *Öt oltmenti székely község népmozgalma*, 1937; Nonn György: *Telepes község a határ mentén*, 1938; a *Falu Füzetek*ben a Mikó Imre tollából közölt *Az erdélyi falu és a nemzetiségi kérdés*, 1932), valamint a *Korunk* társadalomkutatásról szóló cikkeire, a falvak átalakuló valóságát bemutató stúdiumokra, melyek minden fogyatékoságuk ellenére hozzájárultak a vegyes lakosságú falvak problémáinak mélyebb megismeréséhez.

A felszabadulás óta azonban nagyméretű és mélységű változásokon ment át a falu. Az átalakulást a szociográfia kezdi fölmérni. A falu kutatására egyre nagyobb hangsúlyt helyeznek. Figyelemre méltó az a jelentős vállalkozás — hogy csak egyet említsünk —, melynek eredményeként készült el 1968-ban a szilágysági Vármező demográfiai, gazdasági felmérése a nemrég elhunyt O. Neamțu irányításával.

A régi kisbirtokos parasztság helyébe lépett szövetkezeti parasztságot a szocialista termelési módhoz szorosan kapcsolódó tulajdonjogi viszonyok fűzik a földhöz. A változások nagymértékben befolyásolják a falvak népe életformáját, érték- és szokásrendszerét. Ez maga után vonta a falu településképeinek a megváltozását is. A nagyméretű iparosítás megindította a mezőgazdaságban fölöslegessé vált munkaerő vándorlását, annak sokoldalú következményeivel együtt.

Kérdés, hogy falu-e még a falu. Mint kizárólagos mezőgazdasági település ma már nem létezik. Azonban a változott társadalmi formák, termelési viszonyok közepette a falu változatlanul jelentős tényezője az ország gazdasági életének. Az iparosítás és a városiasodás jórészt innen meríti erőforrásait. Hazánk lakosságának több mint fele (57,3%) még mindig falun lakik. A faluvizsgálatot ezért fontos hely illeti meg országos szempontból is.

A tudományos megalapozottságú faluvizsgálatba mindenekelőtt a vidéken dolgozó pedagógusok, így például a földrajztanárok kapcsolódhatnak be, akik többek között hasznos községszintű földrajzi és szociogeográfiai dolgozatokat készíthetnek. Eddig is születtek figyelemreméltó tájfelmerések geográfusok tollából, főleg földrajzi monográfiák. De jó részük csupán leíró jellegű, gyengén dokumentált, minden gyakorlati vonatkozás és az ember tájformáló szerepének hangsúlyozása nélkül. Mindez arra ösztönöz bennünket, hogy korszerű szemléletben és a valós elvárásokhoz igazítva készítsünk színvonalas monográfiákat.

A monográfiakészítés, amellet, hogy vonzó foglalkozás, kötelezettségekkel és nehézségekkel jár. Ma már csak a sokrétű kutatás biztat igazán sikerrel. Születnek magános kutatók tollából is kiváló művek, de interdiszciplináris összefogás is eredményezhet fércmunkát.

Herédi Gusztáv *Tájfölmérés — tájfejlesztés* című írásában (*Korunk*, 1975. 5.) kiemeli, hogy a tájbemutató elhanyagolt oldala a demográfia, agrártudomány, egészségügy stb. Ez valóban így van. Én még kiegészíteném azzal, hogy adóssak vagyunk a *falvak településföldrajzi és szociogeográfiai kutatása* tekintetében is, különösen a vegyes lakosságú falvak ilyen irányú bemutatásában.

Napjainkban új lendületet kaptak a területi problémákkal foglalkozó kutatások, amelyekből a földrajznak a korábrinál fokozottabb mértékben kell kivennie részét. Hatványozott igény merül fel településföldrajzi kutatások iránt is. A kutatásnak főleg olyan témákra kell kiterjednie, amelyek eredményesen szolgálják a jövő falutípusának keresését, segítik megvalósulni a településhálózat-fejlesztés elképzeléseit, a községközposztitási törekvéseket. Ehhez az szükséges, hogy a megyei szervek is igényeljék a pedagógus-kutatók ilyen irányú tevékenységét. Ha a település-

és a szociogeográfiai vizsgálat szükségességét fölvetettük, nem érdektelen megemlíteni, hogy e két tudományág módszerei még nem alakultak ki. Vitatható, mi a „földrajzibb”: egy vagy több község bizonyos szempontok szerinti vizsgálata, és hol van a településföldrajzi kutatások határa például a településtörténet, néprajz, szociográfia, népességföldrajz irányában.

Cikkem célja, hogy a földrajztanárok figyelmét a falvak település- és szociogeográfiai sajátosságainak tanulmányozására irányítsam, és hogy a vizsgálati szempontok, valamint néhány gyakorlati kérdés felvetésével segítséget nyújtsak.

A társadalmi folyamatok a tájban zajlanak le, és cselekvő részesei a rétegzett, nem egységes falusi társadalomban a különféle tér- és tájformáló hatású embercsoportok. Hogy a vidék várható fejlődésének útját megítélhessük, ismernünk kell a társadalmi csoportok tájformáló tevékenységét és magának a társadalmi csoportnak is a sorsát, fejlődését. A különféle embercsoportok térformáló tevékenységében vidékenként erős különbözőségek nyilvánulnak meg. Ezeket az eltéréseket csak a társadalomföldrajz tudja észlelni, elemezni, magyarázni. Munkájuk során a kutató egyrészt képet nyer a társadalmi folyamatok térbeli rendjéről, másrészt előre jelezni tudja a tájban — mint a társadalmi folyamatok színterében — a közelgő vagy már beállt változásokat.

A szociogeográfia fogalmának meghatározását illetően a viták még nem zártak le, azonban két mozzanat közös bennük:

- a célkitűzés több települeselem jelenlegi vagy a múlttal összehasonlított összefüggésének megállapítása,
- az a követelmény, hogy a megállapítások térbeli hatásokban is jelentkezzenek.

Nincs szándékomban annak boncolgatása, hogy a szociogeográfia melyik tudománynak — a geográfianak vagy a szociológiának — a része. Csupán annyit, hogy a szociológiai ismereteket, szemléletet messzemenően felhasználja, ami társadalomtudományi jellegének tudományos megalapozását segíti elő. Nem lép ki azonban a geográfia kereteiből, s nem olvad bele a szociológiába. A geográfus feladata megszabni a határt, nehogy a szociológia vagy a településtervezés feladatkörébe tévedjen.

Habár a szociogeográfia megalapítóinak a müncheni W. Hartke és a bécsi H. Bobek professzorokat tekintik, a legelfogadhatóbb definíció K. Ruppert nevéhez fűződik. Az UGI (Nemzetközi Földrajzi Unió) Budapesten 1971-ben megtartott Európai Regionális Konferenciáján — melyen e cikk írója is részt vett — Ruppert megállapította, hogy „sem a szociogeográfianak, sem az urbanizációnak nincs általános érvényű értelmezése”. Szerinte „a szociogeográfia az a tudomány, amely embercsoportok és társadalmak létalapfunkcióinak térbeli szervezeti formáival és tájformáló folyamataival foglalkozik”. Lényege az a szemlélet, amely a település elemeit a társadalmi viszonyok alakulása és változása szempontjából vizsgálja. A többi szociogeográfiai meghatározás is a „tájformáló” hatást emeli ki mint alapvető vizsgálati szempontot, és az átalakult táj konkrét képeinek megajzolását tekinti a vizsgálat végső céljának. A táj új jellegének megállapítása szinte rányomja bélyegét a vizsgálat menetére is.

Amikor a társadalomföldrajz tájalakulásról beszél, felvetődik a kérdés: mit ért saját szempontjából a „táj” fogalmán? Arra a következtetésre jutottak, hogy az nem lehet más, mint a településföldrajzi táj fogalma, amely egyaránt vonatkozik a települések (városok és falvak) *belsőségére és külsőségére*. Ismeretes, a belsőségben él a népesség túlnyomó része. A lakosság, ha nem is a tájnak, de a településnek olyan eleme, melynek a szociogeográfiában kiemelkedő jelentősége van.

A belsőség építkezése és a benne élő népesség egymással összefonódott egység. A társadalomföldrajz ezért a lélekszám alakulásán kívüli kiterjeszti vizsgálatát a belsőség mindazon alkotóelemére, amely népességének életformáját meghatározza, változását elindítja. Ilyennek tekinthető a belsőségben a családnagyság, a háztartások és lakások száma, azok szobaszám szerinti megoszlása, az épületek funkciója, kora, a lakóhely és munkahely viszonya, megosztottsága, térbeli távolsága, elkülönülése, a szociális, közigazgatási, szolgáltatási ellátottság foka, a kulturális intézmények, a lakosság iskolai végzettségének mértéke stb. Ami a települések külsőségét illeti, a szociogeográfia éppúgy figyelembe veszi a művelésügyi megoszlást, mint a további birtoktulajdont, a jelenlegi termelési viszonyokat és profilt.

Mezőgazdaságunk szocialista átalakulása szemmel láthatóan alakította át a külsőséget. Ez nem maradt hatás nélkül a belsőség morfológiai képére. De nem csak a település morfológiai arculatára van hatással, hanem annak funkcióit is módosítja. Ez és a belsőség életformáló elemei együttesen olyan morfológiai változásokat eredményezhetnek, amelyek erősen megváltoztatják falvaink arculatát.

Hogy ez városiasodást jelent-e, az az urbanizálódás fogalmát meghatározó ismérvektől függ. Falvak esetében társadalomföldrajzi vizsgálódásainkban helyet kell hogy kapjanak az urbanizálódással kapcsolatos kérdések is. A települések városias jellegének, az urbanizálódás mértékének megítélésekor fontos — bár nem feltétlenül egyedüli — szempont a népesség foglalkozás szerinti arányának vizsgálata. Egyesek az urbanizáció fokmérőjeként a népesség három nagy foglalkozási kategóriájának — ipar, mezőgazdaság, szolgáltatások — arányát veszik alapul.

A város és a falu közti különbség megszűnésében a népesség foglalkozásának megváltozásán kívül olyan tényezők is szerepelnek, mint a községi és szociális ellátottság foka. Ezek morfológiai szempontból a falunak városias külsőt adhatnak, anélkül, hogy a mezőgazdasági népesség aránya elveszítene az egyéb foglalkozásokkal szemben domináló vagy egyenrangú voltát. Ez a falutípus a korábban csupán a városokra jellemző civilizációs fokon áll. Van falu, amely foglalkozási összetétele szempontjából nem városiasodik, de civilizálódott. A városiasodó falu kifejezés mellett jogosnak tűnik, hogy helyet kapjon a civilizálódó falu fogalma is.

Az urbanizált, illetőleg civilizálódott falvakban még megmaradt a régi településforma több-kevesebb vonása, a sajátos utcahálózat, központi mag, hagyományos telekbeosztás.

Felvetődik a kérdés: a szociogeográfia valamely település vizsgálatában önálló fejezetként szerepeljen-e? Véleményem szerint célszerűbb, ha a társadalomföldrajzi vonatkozás ott kerül megvilágításra, ahol a településföldrajzi tényezőkhöz kapcsolódik. Bőven nyílik alkalom erre a településföldrajzi vizsgálat mindhárom nagy feladatköre: a népesség, a falu belsősége és a faluhatár változatainak felméréseinél. Szociogeográfiai vizsgálat mint önálló munka több esetben lehet indokolt: ha például a viszonyok átalakulásának dinamikája gyors, és a népesség egészét vagy annak részét mélyrehatóan érinti. Részletkérdésekkel is foglalkozhat önállóan: vizsgálhatja az ingázás okait, kihatásait, térbeli jelenségeit. Az újonnan épült lakótelepének szociogeográfiai vizsgálata tisztázhatja, hogy milyen okok hozták létre, milyen a jellege a község régi részéhez viszonyítva, hogyan hat a kettő egymásra.

A községmonográfiák mellett egyedinek tekinthetők az olyan körzetvizsgálatok, amelyek meghatározott területen, valamennyi községre, azok minden időbeli és térbeli fejlődésmozzanatára kiterjednek. Egy község településképének megrajzolásakor, véleményem szerint, a következő szempontokat kell figyelembe venni.

1. A népességfejlődés vizsgálatokor a statisztikai adatsorok — tényleges és természetes népszaporodás — összehasonlítására és értékelésére kell hogy sor kerüljön. A feltűnő pozitív vagy negatív irányú változások (növekedés, fogyás) felhívják a figyelmet a mögöttük rejlő okok keresésére, amelyek közt nyilván, földrajziak is lehetnek.

A falu népe *ingavándorforgalmának* településföldrajzi vonatkozásai morfológiai és funkcionális tekintetben annyira fontosak, hogy tanulmányozásuk a szociogeográfiai vizsgálatnál kapcsolatban nem hagyható el. A teljes településképből nem hiányozhat a *népesség foglalkozás szerinti megoszlása sem*. Tükröznie kell azt a változást, amelyet a szocialista átalakulás teremtett a falvakban. A korábban szakmailag egynemű falu heterogénné vált. A község gazdasági típusának meghatározásakor elsősorban a falu foglalkozási szerkezetét kell alapul vennie a kutatónak: az aktív keresők hány százaléka dolgozik az iparban, a mezőgazdaságban s egyéb területen? A foglalkozási struktúra alapján hazánkban a falvaknak három típusát különböztetjük meg: mezőgazdasági, ipari és vegyes jellegű falvak. Döntő egyúttal a keresők és eltartottak arányának megváltozása a különböző foglalkozási ágakban.

Érdekes kiegészítést nyújthat a *nem, kor és műveltségi fok szerinti megoszlás*. A kor és nem szerinti megoszlásnál a kutató rámutathat a munkaerőhiányra vagy -főlélszre, az elöregedésre stb.

A szociogeográfia szempontjából nem közömbös, hogy a keresők évi átlagkeresete mekkora, mert kihatással van a helybenmaradásra, ingázásra vagy elköltözésre. Itt kapcsolódik be egyrészt a családnagyság és az idős korúak aránya, másrészt a keresők műveltsége, szakképzettsége mint az életszínvonalfejlesztést igénylő tényező. Szociogeográfiai kihatással van a női munkaerő foglalkoztatási lehetősége is. Nem lelcicsinylendő az a kérdés sem, hogy a foglalkozás, illetve kereset egész éven át egyenletesen elosztott, vagy csupán idényszerű.

Nem elhanyagolható feladat a falvak *nemzetiségi összetételének* jellemzése sem. A mai Románia vegyes lakosságú falvainak életét, fejlődését meghatározza a román nemzet és az egyttélő nemzetiségek egyenjogúságának és egységének megteremtésére irányulás. A vegyes lakosságú falvak kutatása során — mint ahogy

azt Gáll Ernő *Tegnapi és mai önismeret* című munkájában kifejtette — alapvető jelentőségű az a felismerés, hogy a szocialista társadalom mozgásában megnövekedett az etnikai közösségek szerepe. Ugyancsak ő végezte el a vegyes lakosságú falvak osztályozását is.

2. A falu életét jellemző funkciókra az utcahálózat, a telkek nagysága, a lakóház és a gazdasági épületek formái képe tanulmányozásából következtethetünk. Az ingázás, az iparosodás, a szövetkezeti parasztság erősödése nem egy helyen a régi település mellett új településrészek kialakulásához vezetett.

A teleknagyság összefüggésben állott a faluhatár művelési módjával is, mert megszabta például a gazdasági épületek, szalmakazlak elhelyezését. A telkek elhelyezkedése az utcák vonalát, hálózatát, s ezzel a falu morfológiai típusát is meghatározta. A jobbágy- és szellértelkek többnyire külön csoportosultak. A nemesi telkek osztódása például jóval korábban elkezdődött, mint a jobbágytelkéké. A lakóházakhoz tartozó gazdasági épületek elhelyezkedési rendje ugyancsak jellemző lehet. Okai gyakran nem gazdaságiak, hanem hagyományosak. A mezőgazdaság szocialista átszervezése elsősorban a gazdasági épületek rendeltetését érintette. Részben lakóhelyiségekké vagy más célokat szolgáló helyiséggé épültek át. Az alkalmazott településföldrajz szempontjából a falu morfológiai képével kapcsolatban számos feladat kínálkozik: a helység bővítésének helyes, a községrendészet szempontjából gazdaságos terjeszkedési irányát jelölheti ki; új utcák nyitását kezdeményezheti (a szalagtelkek végén). Üres területek beépítését is javasolhatja. Adott esetben gátat kell emelnie a faluképbe nem illő építkezés elé. Hálás feladat még az alkalmazott településföldrajz számára annak tanulmányozása, hol, milyen módon épüljön ki a régi és szűk helyett az új, korszerű faluközpont. Ez megbontja a falu régi arculatát, ezért ajánlatos a megfontoltság. A falurészek általában rendkívül tarka, nem mindig izléses építkezések konglomerátumai. A jövőbeli helyes falukép kialakítása bonyolult és már mai gond.

Szociogeográfiai kérdés továbbá, hogy az új vagy átalakult épületek lakója milyen foglalkozási ágazatban dolgozik, milyen társadalmi viszonyok között él. Megvizsgálandó az is, hogy a munkahelynek a lakóhelyre gyakorolt vonzása hogyan jelentkezik.

3. A harmadik feladatkör a külterület, másként a faluhatár vizsgálata. A külsőség hosszú ideig kizárólag munkahelye volt a falu népének. Művelésági megoszlása szabta meg funkcióbeli részleteit. Érdekes annak az aránynak a megállapítása, hogy mekkora az egy főre jutó hasznos terület a falu összlakosságára, illetve mezőgazdasági népességére számítva, a termelés eltartóképessége és főlegesen szempontjából. A faluhatár dűlőinek nevéből sokféle következtetés vonható le. Az egyes műveléságak térbeli elhelyezkedése nem volt közömbös a múltban a művelési mód szempontjából. A határ kiterjedtségétől függött, mekkora utat kellett megtenni a lakóhelytől a megművelendő földdarabig.

Döntő fontosságú volt a múltban a birtokmegoszlás; a falu népe osztályrétgazdálkodásának ez volt az alapja. A birtoktestek térbeli rendjének megrajzolása a műveléság feltüntetése mellett adja a faluhatár településmorfológiai képét. Ezt valaha az aprózódás jellemezte. A kisparaszti nadrágszj-parcellák, a közép- és nagybirtokok dűlőutakkal, fasorokkal, mezsgyékkel határolt táblái tükrözték az akkori birtokviszonyokat. A mezőgazdaság szocialista átalakulása a hajdani faluhatárt jellemző arculati különbségeket is felszámolta. A nagyüzemi gazdálkodás kialakította a „nagyátlás” mai faluhatárt.

4. Különleges funkciójú településről beszélhetünk, ha valamely település fejlődésére egyetlen funkció kivételes erővel hat. Ilyen tényező lehet a közlekedési helyzet döntő javulása, nagyobb ipartelep létesítése, a vendégforgalomba történő bekapcsolódás. Vizsgálatunk lehet községszintű, egyedi, de gyakrabban regionális.

Úgy gondolom, kirajzolódtak azok az irányok, amelyek felé a településföldrajzi és a szociogeográfiai kutatásoknak érdemes és szükséges haladniuk. Mindenekelőtt az új falutípus kialakítását kell szolgálniuk, ami pedig nem telepítés, hanem a meglévőnek szerkezeti átalakulása révén kell, hogy létrejöjjön. Az új falutípusnak a gazdasági és társadalmi fejlődés összhangját kell tükröznie, az új váltása fel a régit, de őrizze meg azt, ami társadalmi-történeti szempontból erre méltó.

A régi, a jelen és a tervezett településkép összevetése tájékoztatást nyújt arról, hogy a fejlődés honnan indult, és meddig jutott el. A tudományos megalapozottságú falurendezés nemcsak a korábbi fejlődési irányok feltárását jelenti, hanem magában foglalja jövőbeli tendenciák valószínűsítését is. A cél az életszínvonalban mutatkozó területi különbségek csökkentése és az egyenlően magas jólét települési föltételeinek biztosítása nemzetiségre való tekintet nélkül.

Az 1877—1878-as függetlenségi háború irodalmának aradi fordítói

Románia 1877—1878-as függetlenségi háborúja nemcsak a nép addig nem látott hazafias felbuzdulását idézte elő, de meghihlette az írók és költők alkotóképességét is. A harcok folyamán, de főképp a győzelem után számos történész és író állított emléket az 1877—1878-as függetlenségi háború hőseinek. Ebben a vonatkozásban rövidesen Erdélyben is megtették az első lépéseket, hogy e műveket megismertessék a magyar és a német olvasóközönséggel, hogy ily módon is felmérhessék a nagy esemény jelentőségét.

E feladatból részt vállalt az aradi magyar és német sajtó s több aradi személyiség, elsősorban Márki Sándor, Simion Popovici-Desseanu, Petre Dulfu és mások.

Az *Alföld* és az *Arad és Vidéke* című helyi lapok munkatársai megtalálták a módot arra, hogy a román irodalmi termékek gyorsan utat találjanak a magyar olvasóhoz, s ezáltal is erősítsék a marosmenti táj román, magyar, német, szerb és más nemzetiségű lakosainak hagyományos békés együttélését.

Az 1877—1878-as függetlenségi háborútól ihletett művek közül először Márki Sándor (1877 óta aradi tanár) fordította magyarra Ion Bădescu (1847—1904) *Armatele române* című versét. A *Bihari román írók* (1881) című kötetben megjelent vers nem tartozik az időtálló művek közé. Abban az időben azonban jelentős hatást ért el, s éppen ezért tartotta Márki fordításra alkalmasnak. A fordításban is megjelent vers valójában a román hadsereg hősiességét dicsőíti, amely döntő módon járult hozzá az állami függetlenség kivívásához:

*S az országnak önállását drága ifjak elhozátok;
Katonai erényt, ezer diadalt zeng harsonátok.*

Márki fordítása kedvező visszhangot váltott ki a Kárpátok mindkét oldalán. Így meg kell említenünk azt a köszönetet, melyet a Román Akadémia 1882-ben intézett hozzá, abból az alkalomból, hogy művéből 15 példányt adományozott e román tudományos intézménynek.

Két évvel később, Ioan Goldiș (1836—1902), a Román Akadémia történeti osztályának levelező tagja és az aradi magyar tannyelvű főgimnázium román nyelv- és irodalomtanára vállalkozott újabb jelentős kísérletre. Miután német nyelven közzétette folytatásokban a *Neue Arader Zeitung* című lapban az 1877—1878-as háború vázlatos történetét, magyarra fordította George Sion (1822—1892) *La Plevna* című egyfelvonásos színművét. „A célom az volt — írta Ioan Goldiș a szerzőnek —, hogy meggyőzzem magyar honfitársaimat a románok életrevalóságáról, amelyet kiválóan bizonyítottak be a plewnai dombokon.”

A fordítás rövid ideig maradt kéziratban. Az *Arad és Vidéke* című lap jelentette meg — 1833. szeptember 26. és október 7. között — kilenc folytatásban.

A sajtóban történt közlés után néhány napra Gyulai István nyomdász újra kinyomtatta a színművet, most már egy 50 oldalas könyvecskében.

Ioan Goldiș művét ez alkalommal is osztatlan elismerés fogadta. A nagyváradi *Familia*, az aradi *Alföld* és a *Biserica și Școala*, valamint több más újság és folyóirat kedvezően értékelte a jó fordítást s a mű hazafias beállítottságát.

A kutatás természetesen még folyamatban van, s igyekszik fényt deríteni — a teljesség igényével — az aradi sajtónak az 1877—1878-as függetlenségi háború eseményeiből ihletett irodalmi művek népszerűsítéséért kifejtett tevékenységére.

E néhány mozzanat megelevenítésével csupán utalni akartam arra, hogy a kultúra területén is milyen mély gyökérzetűek a népek közti együttérzés, rokonszenv-törekvések megnyilvánulásai.

Glück Jenő

Kozmoszok és hajszállhidak

Gondolatok a könyvtárban

„Nem lehet sokáig lakni / egy meg nem értett világban“
(LASZLÓFFY ALADÁR)

„A kényelmetlen élet sohasem engedte igazán, hogy kellő elmélyedéssel leshessen a költészet belső tüneményeit.“ Sokan a magunkénak érezhetjük a *Hajszállhid* költőjének panaszát; a század második felében tovább gyorsuló életritmus nemcsak egy London méretű metropolis, hanem egy kétszázézes nagyságrendű közép-kelet-európai város lakóját is számtalan meglepetéssel, csábítással stresszeli, olyannyira, hogy a *De különben csend van* csodálatos, sokszor visszakívánt természeti idilljét végérvényesen múltunkba utalhatjuk — noha a vers szerzője, Bartalis János tegnap még itt járt közöttünk. Igaz, a bartalisi líra már fél évszázaddal ezelőtt is kontraszthatással, a diszharmonióban megőrzött harmóniájával keltett feltűnést, ez a feszültség azonban, érthetően, tovább nőtt azóta, és ma már sem egy kosályi bukolikára, sem a benne megidézett vízparti babonás rigóra vagy az erős illatú vadboroszlánra nem tudunk úgy odafigyelni, ahogy kellene. És még kevésbé jut idők a költészet elioti vonalát elfogadó versépfítmények többszöri végigolvasására, elemzésére csöndes órákon, pedig enélkül legfeljebb futó impressziót nyerünk, s felületes ítéletekhez jutunk. Bizony, ha nem is szó szerint, de lényege szerint hányszor érezhetjük találva magunkat, Határ Győző újabban megjelent könyvének (*Az őrző könyve*, Auróra Könyvek, 1974) fülszövegét olvasva — a fülszövegolvasókról. Még hagyján a második paragrafus, „Amaz olvasó esete, aki csupán a fülszöveget olvassa és országvilágnak telehazudja a fülét azzal, hogy megette ezen Fibula betűrengetegét, ki immár szárnyává lön.“ De: „3.§ Ama kritikusknak casusa, aki csak a fülszöveget olvassa és annak alapján könyvekről kritikát írni nem áttal. Ez Gyalázatosságot teljes egészében himpeller »szaglálódásra« hagyatkozva és a szegény író sokfelé és sokféleképp jegyzett árfolyamát is középarányosítólag kivetve míveli — miből nyilván kitetszik, hogy a Sátán cimborája és igencsak boszorkány...“ Távoztassuk hát el magunktól a sátánnal cimboráló kritikus rémképét, s próbáljunk inkább költőkbe kapaszkodni (bár a kísértéstől így sem leszünk föltétlenül védettek). Irigykedéssel gondolunk letűnt korok filológusaira, akik egész életüket, szorgalmukat, elemző kedvüket egyetlen írói életműhöz kötötték; egy-egy mai utóduk, nálunkfelé legalábbis, csodabogárszámba megy. Persze, alkat dolga is ez, ne csak a „gyorsuló időt“ hibáztassuk — lehet, egy ilyen életreszóló, nyugdíjat biztosító (?) alkalmat rövid időn belül nyűgnek éreznénk, és változatosság, választási szabadság után kiáltanánk.

Mert ha igaz az, hogy „A költő úgy ír verset, / ahogy a fecske fészket / rak hullott szalmaszálból, / dirib-darab agyagból, / mohából, tollpihéből“ (Gömöri György), miért ne gyűjthetné anyagát a kritikus is tágabb mezőkről? Ezra Pound-ról, nagy művéről, a *Cantó*król olvasom a fordító Kemenes Géfin László magyarázatát: „Látszólag összefüggéstelen anyagghalmaz — mitológiai, önéletrajzi, történelmi — rakódik egymás mellé, nem logikusan, hanem empirikusan szelektált részletek: egy görög idézet eredetiben, két sor utalás az *Odüsszeiára*, öt sor Jefferson valamelyik leveléből, visszaemlékezés egy velencei délutánra, lírai betét, melyben nimfák lubickolnak egy erdei tóban, egy francia idézet a forrás megjelölése nélkül... és így tovább, örökös mozgásban, emelkedő-süllyedő spirális fejlődésben, amíg végül, mint vasreszelékek a mágneses térben kirajzolódik az ideogramma ábrája.“ (*Magyar Műhely*, 1975.)

Amit szabad Jupiternek, azt nem szabad a kritikusnak? De: „Azáltal, hogy Pound párbeszéd-foszlányokat, korabeli pletykákat, hiedelmeket, levélrészleteket, odavetett idézeteket, homályos hírközleményeket prezentál, s nem összegez meg leír, valahogy ott vagyunk a jelzett korban és helyen: mi is a homéri leve-

gót szívjuk, együtt sétálunk Konfuciuszsal, a mocsarakban vesztegünk Sigismondo Malatestával, Jeffersont hallgatjuk a kongresszus egy ülészakán, együtt haladunk Pounddal a kínai történelem éltető valóságában, s vele vagyunk a pisai inter-nálótábor ketrecében. S mivel bent vagyunk az eleven történésben, utólagos elő-relátásunktól megfosztatunk, s nem világos minden előttünk; összegező tudáshoz, megértéshez csak elmélkedés után juthatunk...“ Ott lenni a kor költészetében, együtt sétálni a legnagyobbakkal, régiekkel és újakkal, s azután vagy inkább köz-ben elmélkedni, közeledni az összegező tudáshoz — vajon nem ez a korszerű előfeltétele akár egyetlen költői életmű igazi megértésének? Nem ez az érdeke hazai irodalmunknak is? Nem másokkal, magammal vitázom, nyugtatgatom ma-gam, amiért monográfiai- vagy komplex műelemzés helyett megint az új köny-vek után kapkodok, „fecskefészket rakok“. Mennyivel nyugalmasabb volna végre lehorgonyozni, s ha másodlagosan is (valamelyik elismert alkotóhoz csatlakozva), kijelentni: ez itt az én kozmoszom.

A költő megteheti ezt. Például olyan egyszerű gesztussal, mint Ioan Ale-xandru: „Első verseskönyvemért kapott pénzből / Egy bivalytehénét vásárol-tam. / Hozzáértőtársakkal mentem a vásárba, / Garanciára választottam, / Sem túl fiatal, sem túl öreg. / Feje, mint egy fekete csillag, / A szeme az ő Achilles-sarka, / S az ő lelkes földdarab-teste / Az én egyetlen erőforrásom. / Elegen volt a névtelen edényekből. / Teje az én Tejutam, egyedüli kozmoszom.“ Ennek a kozmosznak saját állat- és növényvilága, külön temetője — földrajza és törté-nelme van. A kijelentő mondatokat követi a felszólítás, mint az *Erdély* című vers zárószakaszában:

*Legyen házad, küszöböd, anyanyelved, ajtód
A méhrázások kapujában, amikor
A tölgyek koronái virágba szakadnak,
Legyen szabad utad, mely az aszton álló
Lámpához vezet, és élj
Örködve titkon a tied mellett.*

Ebből a vallomásból semmit elvenni nem lehet, igazát tiszta szívvel vallhatjuk sajátunknak, kívánhatjuk magunknak. Nincs mit csodálkozni rajta, hogy líri-kusaink közül többen is közelállónak érzik ezt a hangot, s nem csupán alkalmilag („félkézzel“) fordítják magyarra Ioan Alexandrut. Kányádi Sándor verset is írt hozzá, róla, most pedig Jancsik Pál egy kötetnyit gyűjtött össze Alexandru-tol-mácsolásából. (Az Albatrosz Könyvkiadónál 1976-ban megjelent, Jancsik-féle „legszebb versei“-ből idéztünk ezúttal.)

De költői kozmosz nemcsak így, ezzel a vallott és vállalt elkülönüléssel épül-het. A „minden hajó a föld alattam“ természetesen más előzményekre épül, mint amelyet Ioan Alexandrutól idézhetünk, mégsem állíthatjuk, hogy például a „haj-szálhíd lélektől lélekig“ másképpen alakító Határ Győző szédítően változatos, buja nyelvi gazdagságú lírája eleve tagadása volna az *Erdély himnuszait* író fia-tal román költő versvilágának. Aki „tornyot rak a szerteszt szavakból“ (Gömöri), aki új költői helyzetekre új nyelvi kapcsolatokat talál, illetve teremt, az akarva-akaratlanul egy közösséget szolgál. A közvetítő szerep önálló, eredeti funkciójá válik, egy új közegben — magas szinten — kipróbált lehetőség hagyományt pótol, másoknak is csapást vág. A *Hajszálhíd*, e „versek versben“, „rímek rigmusok“, három évtizedet átfogó „költemények“ gyűjteményének (Aurora Könyvek, 1970) függelékeként olvasható, a szerzőt köszöntő Weöres Sándors-vers ezúttal is tel-i-betalálónak jellemez: „És kellett hozzá London / és francia meg angol költők szé-dülete / és angyala s ördöge, vagy csak kerti szuszogása, / hogy megszülessen ez az új s nem új, / ez az ő s nem ő / meditáció, / vízió, / nem prae- és nem post / desztináció.“

A hajszálhidak ugyanis költők között is veretnek. Hatalmas mélységek fö-löttível — most érezzük igazán, hogy ez az ív már végérvényessé lett — a mi Szilágyi Domokosunk költészete. Balassitól József Attiláig nagy az út, ám ő ennél is többen a bejárására vállalkozott: a csángó népdaltól Eliotig jutott, úgy, hogy egyiket sem tagadta meg a másikért. S amikor ő is (fiatal kor ellenére) „legszebb versek“-re érdemesítettet, a (posztumusszá vált) kiadást gondozó K. Jakab Antal a kötet előszavában méltányos — csak a tájékoztatlannak meglepő — összevetésre merészkedett: „az Eliot-szöveg lételméletileg egyszerű: az adottnak és az adandó-nak nincsen külön létmódzata; értékelméletileg egynemű: az adott és az adandó egyenértékű. A készen kapott eszme, a szavak egyszeri összekapcsolása, a szaba-dalmaztatott nyelvi csillagkép ugyanolyan tény, mint maguk a szavak vagy a nyelvi rendszer. Ezzel szemben Szilágyi Domokos verseiben az idézet, az átköltés, a jelige, a célzás — kiemelt szövegelem, és nemcsak grafikailag. A múlt itt is

jelenvaló, de közel sem magától értetődő. Inkább a jelen áll készen, a múlt készül és készülődik, mert kísértés: »mindentől, ami volt, mindentől félek.« Néhol csak kifordítja, máshol szétszabdálja a szöveget. „A *Haláltánc-szvit* valóságos tömegmészárlás, idézetek, utalások, parafrázisok lipcei csatája: a nyelv legkülönbözőbb tájairól sereglenek össze a mondatok, hogy megszaggassák, cafatokra tépjék, porig alázzák egymást és átrendezzék a jelentések Európáját.“

Szilágyi Domokos (beteljesedett) kísérlete korántsem társalan a kortárs világlírában. A „Napjaink Költészete“ sorozat legszelídebb füzetét olvasva is ilyen sorokra bukkanunk: „Talált-tárgy-osztály hogyha nyílna a halhatatlan időben, / ott megtalálnád Savonarola házicipőjét, / Shakespeare kapucját, / s Homérosz csíptetőüvegét.“ A halkszavúnak nevezett Vinokurov (*Tilalmas kékség*, Európa Könyvkiadó, 1975) jellegzetesen a hétköznapi költője, mégis — vagy épp a hétköznapiokból ihletőde? — lényegében ugyanahhoz a költői programhoz jut el, mint századunk lírájának idősebb és ifjabb „fenegyerekei“: „Egyszer vasokos könyvet kellene írni / csak az időről, és kimondani végre: / nincsen idő. Múlt és jövő / a jelen kovácsolt pillanatába sűrűsödik.“ (Rab Zsuzsa fordítása) Nem a szokatlan, a rendhagyó, a nehezen követhető hajszolása tehát, hanem a világ megértésének vágya az eredendő, szubjektív és objektív ok, amely ezt a fajta (valóban bonyolult, az olvasótól erőfeszítést követelő) költészetet létrehozta. Ahogy Pound írja a *CXVI.* cantóban: „és »újra látni«, / az ige itt »látáni«, nem »tovalépni« / azaz, összefügg ez bizony, / még ha az én felgyűzéseim nem is összefüggők. / Sok-sok tévedés, / egy kevés igazság, / mely fölmenti az ő poklát / s az én paradísom.“ S ha a költő, ráadásul egy Ezra Pound méretű, engé a kategorikus tévedhetetlenségből, nem túlzás-e a versolvasók nem kis hányadának rártartisága, amellyel tegnap vagy tegnapelőtt kialakult ízlésitéletüket értékítéletté akarják előléptetni?

Áradnak hozzánk a verskötetek, közelebbi és távolabbi kiadók paperback áru füzetei és gyűjteményes díszkiadásai, Párizsból és Londonból, Budapestről, Stockholmból és Washingtonból, Újvidékről és Münchenből; s itt vannak, karnyújtásnyira, a Bukarest jelzetű kötetek, magyarul és románul, hazai és külföldi költők munkái, vagy épp a szomszédos utcában készült Dacia-könyvek. Végtelenül egyszerű volna „szeretem — nem szeretem“ alapon, nem minőség, hanem miféleség, kifejezőmód, ízlés szerint végezni az előzetes szelekción, és tudomást sem venni a magunk ízlésnormáján kívül eső kiadványokról. Ám ahogy a világirodalom demokráciája nem ismer kis és nagy nemzeteket (a kérdés költői „szakirodalmához“ ajánlhatjuk Gömöri György *Adalékok kis népek természetrajzához* című versét, *Levél hanyatló birodalomból* címmel az Auróra Könyvek között 1976-ban megjelent kötetéből), nem fogadja el egyeduralkodók ízlésterrorját sem. Nem lehet Ezra Pounddal mérni Vinokurovot, de Vozneszenszkijt sem, Jebeleanuval Gregory Corsót, Ilyés Gyulával Pilinszkyt vagy Juhász Ferencet, Ioan Alexandruval Szilágyi Domokost. És természetesen nem lehet akár egy nemzeti irodalom keretén belül vagy egyetlen év költői termésében egységes szépségversenyméreteket megállapítani; ami viszont nem jelentheti a teljes relativizmus meghirdetését. De ha azt vizsgáljuk, milyen mércét állított maga elé a költő, s a maga támasztotta követelményeknek mennyire tudott megfelelni, hogyan tudta benépesíteni és elfogadtatni saját kozmoszát — van már valamelyes esztétikai kiindulópontunk, amelyet nyilván a magunk erkölcsi elveinek a fenntartásával alkalmazhatunk a szóban forgó műre. Más kérdés azután, hogy az a bizonyos „hajszálhíd lélektől lélelig“ megépül-e, a költő kozmoszaként érvényesnek talált külön világban mennyire ismerünk magunkra. Itt aztán jöhetnek az ízléskülönbségek; persze, az is előfordulhat, hogy egy nagy élmény lényegesen átformálja irodalmi ízlésünket, ledönti előítéleteinket, megváltoztatja korábban kialakult értékrendünket.

Igy közeledve az elmúlt év hazai magyar költészeti eseményeihez, úgy tűnik, nem kell leszállítanunk igényeinket ahhoz, hogy egy-két esetben a „kozmosz“-mércét alkalmazhassuk, s azt sem nehéz kimutatni, hogy lírikusaink nagy többsége tudatában van annak, hogy nincs korszerű, igazán modern költészet a folytonosság, múlt—jelen—jövő szétválaszthatatlanságának felismerése nélkül. Egy ilyenfajta áttekintésre szomorú alkalmak is adódtak, hiszen mindössze néhány hónap leforgása alatt három olyan költői életmű zárult le, melyet pótolni valóban nem lehet: időrendben Szilágyi Domokos, Bartalis János és Horváth István távozott közülünk az 1976/77-es fordulón; öregem vagy fiatalon, mindhárman aktív költők, külön-külön meghatározói, jellemző részesei annak, amit romániai magyar lírának nevezünk. Közülük Szilágyi Domokos 1976-ban még három (!) verskötetet volt jelen a kiadói termésben; az Albatrosz vállalta „legszebb versek“ mellett újdonság volt a Vermesy Péterrel közös *Pimpimparé* (költő és zeneszerző példás

együttműködése, a gyerekek esztétikai nevelése érdekében) s a Plugor Sándor rajzaira írt, de önálló költészeti létre jogosult *Öregek könyve* (mindkettő a Kritérium égisze alatt), amelynek különösen az első fele Szilágyi lírájának legjavához sorolható. Róla szólni, életművét egészében feltárni, a legnagyobbakkal egy sorba helyezni a versolvasók tudatában — sokáig nem odázható kötelesség.

De ha eltekinthetnénk ezektől a megállásra készítő veszteségektől, akkor is a költészet éveként emelhetnénk ki 1976-ot. A legszembeütőbb a skála szélessége; még felsorolni is sok, hogy Horváth Imrétől és Szemlér Ferentől az első-kötetes Ritoók Jánosig és Bágyoni Szabó Istvánig hányan és hányféleképpen léptek az olvasóközönség elé. Ha ez volna a célunk, hiteles keresztmetszetet készíthetnénk a 76-os Kritérium- és Dacia-könyvek alapján a romániai magyar költészet mai állapotáról. Ehelyett azonban egyetlen — de talán a legfontosabb sajátosságot emeljük ki: a legszélesebben értelmezett hagyományok továbbépítésének szándékát. Nyilván másképpen kapcsolódik a hagyományokhoz Magyarai Lajos (*Kötések*), mint Mandics György (*A megtalált anyaföld*), de Bágyoni Szabó (*Földközleiben*) és Vásárhelyi Géza (*A 998. éjszaka*) sem egyformán; földközelség, elvonatkoztatás vagy egyenesen a nyelvi mutatvány (Mandics) a líraiság különböző szintjein való sul meg, s mindegyik teljesítmény — előzményeihez is viszonyítva — küllön elemzést igényel. Mint ahogy önálló elemzésre vár Lászlóffy Csaba legújabb kötete, a *Levelek az időből*, főképpen a magyar irodalmi nyelv mestereinek emlékét idéző céltudatossága, a *Szavaink szépapai* ciklusban a dokumentumjellegű hangsúlyozó citátumok új versstruktúrába simuló vagy annak kialakulását akadályozó volta; egyszóval a kollázstechnika, amelyet költészetünkben mindmáig Szilágyi Domokos valósított meg a legegyszerűbben, a *Bartók Amerikában* jelezte kezdetektől a *Búcsú a trópusoktól* nagy szintézisverseihez érkezve.

Király László a *Sétalovaglásban* ugyancsak meghatározó, már-már krúdys erősségű nosztalgiával fordul az elődök felé. (A kötet cím sajnos ugyanúgy ismétlése egy ismert költő korábbi kötetcímének, mint ahogy az volt *A halgatás tornya*, mely annak idején Székely János válogatott verseit Weöres Sándor könyvével tette összetéveszthetővé! Ilyesmire a szerkesztőknek is figyelnie kellene már...) „Igen, igen, jönnek a percek, gyöngyök a borban, villogó szentjánosbogarak, s tovatűnnek, s néha évszázados díófa-asztalok fájnak érthetetlenül, és néha úgy tűnik: nem jut a lélekből egyébre is.“ (*Krúdy Gyula emléke*). Királynak azonban egyébre is jut; „régii mestereket“ vagy egy regényhóst úgy idéz meg, hogy közben lírát és epikát eredeti módon keverve (amire Láng Gusztáv is rámutatott elemzésében), saját legendakört teremt — és ebbe a sóváradi tanítótól a rekedt Armstrongig sokan beleférnek. A *Sétalovaglás* viszont két pontban lényegesen fölébe emelkedik a legtöbb 76-os hazai magyar verskötetnek: mentes marad a nyílt vagy rejtett romantikus pózoktól, s úgy idéz múltat, kérkedés nélkül, hogy a versre mint egészre, struktúrára is gondolja van. Akárcsak Szilágyi Domokost, a múlt Királyt sem mint a költői stúdium tárgya, hasznos és használható motívuma érdeklí, hanem mint a jelen része. *Egy regényhős halálára* írja: „bocsáss meg, nekünk enni kell, aludni, hallgatni, álmodni néha: a fényes felületből nem lehet kikövetkeztetni az életünket nehéz igazmondók közt élni — mondtad egyszer egy októberi napon, a bor folyékony aranyát szürcsölve egészen el vagy veszve, meztelen vagy köztünk, védtelen, fegyvertelen“.

Az 1976-os kiadói év versköteteinek élére azonban a jelenbe emelésnek még következetesebb, még meggyőzőbb gesztusával Lászlóffy Aladár könyve, *A hétfejű üzenet* kerül. „Menedjétek hozzám a helyzeteket“ — mondja Lászlóffy, és ezt a régi programját előző jó köteteinél is sikeresebben, természetesebben valósítja meg. Mérlegelve a szavak súlyát, merem leírni: csak a legnagyobbak tudják így egymásba játszani a múltat és a jelent, tudják ilyen könnyedén, mégis gondolat-sűrűn építeni a metaforát: „...Professzor / Apáczai, térdén az átlapozott / világgal, kinéz a havazásba“; „...Mögötte az utolsó / diákok: a házsongárdi fák.“; vagy részletesebben-epikusabban, mégis tiszta líraként: „...és én — / mint gyermekkoromban a robbanás után, csak nézem, nézem / az egyetlen megmaradt ablakszemet, kigyóvá olvadt / rácsok közt az egyetlen ép karikát, benne / két üveg az ég, a múlt, az ember: Bach ólomban.“ Költői fantázia és ki nem apadó, az ismétléseket többnyire elkerülő tudásanyag szervesül lírai látomássá a játékos *Látkép*, a meditatív *Gyalog* soraiban vagy a korszintézisnek elfogadható *Helsinki* 1975-ben, amely Szilágyi Domokos korszakos verse (*Ez a nyár*) folytatásának tekinthető — sőt inkább válasznak rá, új körülmények között, Lászlóffy Aladár összetéveszthetetlen hangján, gyermeki tisztaságú, bár sokat tapasztalt emberségével. Ha *egy* ilyen versre akadunk, már érdemes volt a sok-sok kötetet átlapozni.

Kántor Lajos

Történelmi forgatókönyv egy gondolat terjedéséhez

Már többször szoltunk e folyóirat hátsólapjain a társadalomlélektan forrásvidékéről, s ez nem véletlen. A hírtelen megduzzadt szakirodalomban is minduntalan jelentkezik egy-egy összefoglalás vagy visszatekintés, amely a gyökereket elemzi, vagy újraidézi a régen elhunyt és életükben alig értett mestereket. Akár műveiknek késői újrakiadásával. A szociálpszichológia időszerű irodalma pedig egyre dagad, s az ötvenes években bő áradatát okozó kiscsoport-kutatás mellett és után egyre újabb területeket fog be a kutatói találékonyság. Ilyenek: a kognitív folyamatok társadalmi befolyásoltsága, a kommunikációt módosító helyzetek és személyiségjegyek elemzése, a szerep, a tekintély és a magatartás alakulásának szociális tényezői stb.

Mégis, mintha a módszertani sokféleség és a kutatási körök szerteágazása nemcsak ötletességre sarkallna, hanem erősíteni látszik azt a törekvést, mely a már-már anarchikussá váló széthullástól a közös múlt erőteljes hangsúlyozásával a szociálpszichológusok összetartozását védi. Azt a szétszórt munkatáborot tereli össze, melynek pusztán létét még ma is sokan vitatják, létjogosultságát pedig elvitatják. Valóban erősen képlekeny táborról van szó, melynek hívei szükségképpen kötődnek mindkét (önmagukban is fiatal) szülő-tudományukhoz: az egyén lélektanához és a szociológiához, miközben fejlődésére visszahat egy sereg azóta született testvértudomány, mint a kibernetika, kommunikációelmélet, rendszerelmélet, szemiológia stb.

Az öntudatosodó ifjú is szívesen hallgatja gyermekkorának családi legendáit, a társadalomlélektan születése pedig valóban legendás kor: a huszadik század eleje, amikor a téridő öblében forradalmak vajdúdtak. A folyamat tulajdonképpen már a múlt század végén kezdődött, a művészeti izmusok lázadásával, mintegy a legérzékenyebb művészeltekben megelőzve e század többlépcsős társadalmi forradalmát.

A tudományos-műszaki forradalom ekkor még csak készülődik a tudósok és feltalálók elméleteiben. A szociálpszichológiai alapjelenség: a szociális kölcsönhatásból születő új lelki minőség, a társadalmi cselekvés visszahatásaként (következmenyeként) is akkor tudatosodik. A szociálpszichológia a nagy társadalmi események idején érik önálló tudománynyá. Sokféle forrásból származik, s különböző szerzők különbözőképpen hatá-

rozzák meg az ismereteknek ezt a körét. Valóban a lelkek szorongásából nőtt ki ez az emberi lélek társadalmi jellegét, fejlődését kutató tudomány mint az öntudatra ébredés egyik új szükséglete. Ekkor Kurt Lewin még otthon, a berlini lélektani intézetben, a mesterségbeli tudás e fellegvárában vívja társai közt — az egészséglélektan-iskola híveként — az új gondolat harcát, amelyből később, Amerika földjén születik meg a kiscsoport-kutatás, a szakma sajátos kísérleti módszere. Paradox módon, eközben a gyakorlatias Amerika földjén G. H. Mead, a behaviorizmus kereteit feszegetve egyetemi előadásában, éppen a fogalmi apparátus megteremtésével küzd, és a szociálpszichológia elméleti alapvetésén fáradozik.

Hogy a probléma a levegőben volt, és még csak nem is egymást serkentették a különböző kutatók, hanem mintegy a kor eseményei serkentették őket, az kitűnik abból, hogy a nagy mesterek, az „egyetemes párbeszéd“ kezdeményezői, valószínűleg még csak nem is tudtak egymásról.

Időben kis fáziseltolódással indulnak el az önmagára eszmélődés más, akkor még ugyancsak magános kutatói is. Például Vigotszkij a fejlődésemélettel és Moreno a szociometriával. Még sok más, kihatásaiban jelentős forrást sorolhatnánk fel, de ennyiből talán még frapársabban tűnik szembe, hogy Moszkvától Párizson és Berlinen át Chicagóig az emberi tudat és olyan önmagára eszmélése és alakulásának tudatos elemzése, kutatása kezdődik, mely mintha csak igazolni látszana Mead tételét, mely szerint az emberi tudat mindig csak a társadalmi cselekvésből fejlődik ki. Az ember előbb volt társadalmi lény, mint magára eszmélt egyén, s Meadnek ezt a ma már általánosan elfogadott tételét szinte elégtételként látszik igazolni, hogy a századelő nagy magányos mesterének tanításait a jelenben milyen érdeklődéssel méltányolja a szociálpszichológia.

A sokáig forrásvidék újralátogatását most egy valóságos Mead-renezánsz teszi időszűrűvé, s ez a tény már önmagában is dokumentumértékű. Hiszen Mead életműve keletkezésének története szinte kísérleti igazolás tanításához. A társadalomlélektani kísérletekhez ma valóságos forgatókönyvet írnak, tudatosan beavatott szereplőkkel, hogy a laboratóriumi jelleget minél sikeresebben elkerüljék. G. H. Mead művéhez a törté-

nelem írta a forgatókönyvet. Ő maga annyira globálisan „benne volt” a gondolatok születésének drámai élményében — megghozza főszereplőként —, hogy nem is gondolt azok végleges rögzítésére, hanem „csak” egyetemi előadásai során fejtette ki őket. Éppen ezért lehettek előadásai annyira izzó hangulatúak, hogy halála után tanítványai jegyzetek alapján rendezték sajtó alá. Mintha ebben is rokona volna Vigotszkijnak, akinek könyvei szintén csak halála után, íróasztalfiókban maradt kéziratok alapján jelentek meg. A G. H. Mead könyvében (*A pszichikum, az én és a társadalom*. Budapest, 1973) előforduló ismétlések, visszatérések, a felmerült gondolatok több oldalról való megforgatása a gondolatok születésének s a velük való vívódásnak az élményét is sugározzák.

Elképzeljük vonzóerejüket, amely vettekedett a Bergsonéval, az intuíció nagymesterével, kinek előadásaira órákkal előbb ültek be a hallgatók, hogy más érdektelen előadások meghallgatásával biztosítsák helyüket a teremben. A gondolat születése izgalmasabb produkció lehet, mint a legdrámaibb színházi előadás. Nos, Mead gondolatai megérdemelték a figyelmet, mert még ilyen fésületlen formában, szerzőjük végső rendezését nélkülözve is akkora hatást gyakoroltak, mégpedig több tudományra, hogy egy emberöltő után, 1970-ben a chicagói University Press időszerűnek látta a mű újrakiadását. (A magyar kiadás ennek alapján készült a Gondolat Kiadónál.) Az előadások a chicagói egyetemen, a behaviorizmus akkori fellelegvárban hangzottak el. Ez a fellelegvár azóta átalakult, s a University Press, amely a művet ma újra kiadta, a társadalomtudományok egyik központjának számít.

A *pszichikum, az én és a társadalom* nem könnyű olvasmány. Nem könnyű elsősorban azért, mert magán hordja a kor kísérleti lélektanának azon törekvését, hogy a lélektanból egzakttudományt csináljanak, s ennek jegyében a lelki eszmélés legsajátosabb kifejezéseit is száműzni kellett. Mead mindezt magára nézve kötelezőnek érezte; William James tanítványa és John Dewey jóbarátja volt, sőt európai körútjai során Wundttól is tanult. Érdekes, hogy az említett tartózkodás általános törekvés volt a pszichológiában, a filozófia, sőt teológia gyámságából alig kinőtt tudományban. Ismeretes, hogy Pavlov intézetében az önnevelés jegyében büntetéspénzt kellett fizetnie annak, aki a *tudat* szót kiejtette. Meadnek tehát bűjőcskát kellett játszania a szavakkal, hogy a tudat fogalmát bevigye az új tudományba: éntudat; az én és a közönség én közötti különbség; én magam; a

felépített én és a reflexív én közti különbség stb. Még a *személyiség* és *lélem* kifejezések is csak oldalogva csúsznak be, s a *lélek* szó elő sem fordul. A pszichikumot a biopszichikai paralelizmus felől elhatárolni, a filozófia és a metafizika, valamint a filológia területeit kerülni, sőt kerülgetni — ez a törekvés fejezeteket felemészítő óvatossá válik. Újraértelmezni a behaviorizmust, kitágítani az engedélyezett fogalmak körét s az iskolák által kisajátított jelentések közt bukdácsolva bontani ki a felvillanó gondolatot — mindez nem volt könnyű. A könyv egy tekintélyes része azzal telik meg, hogy a szerző ismét felidézi a lélektan átalakulását „asszociációssá, majd motorossá, funkcionálissá, végül pedig behavioristává”. Mindennek a sok igazolásnak egy kicsit túlzott önigazolás jellege is van. Ne értjük félre, nem a szerző hibájaként. Ez a tünet inkább a pszichológia akkori gyermekkorának a követelménye volt. Vagy talán a fiatal tudományág öntudatra (vagy éntudatra) ébredésének a jele?

Ennek a fiatalságnak és önállósodásnak a gyengéi azóta is mutatkoznak. Többek közt abban is, hogy a társadalomlélektan képviselői minduntalan új meg új testvértudományok kezébe kapaszkodnak, hogy aztán annál büszkébben tagadják meg a további támogatást. A szülőanyának tekinthető filozófia után kétségkívül a fizika, majd a fizioológia segítette a legtöbbet, s ma a rendszerelmélet, a szemantika, az ökológia, az etológia csábít egy-egy újabb kézfogásra. Természetesen ez a folytonosan új „fogantatás”-kal történő előrekapaszkodás csak tovalendítő hasonlat, hiszen például a matematika egyre inkább örökös segítőtársnak bizonyul.

Természetes, hogy a lélektanok éppen az az ága, melynek Mead egyik „atyja”, kapcsolódik a legszorosabban a társadalomtudományokhoz. Szociológia, antropológia, valamint politikatudomány dinamikus együttesben hatnak rá, s remélhető, hogy ezek a diszciplínák is egyre tudatosabban számítanak a megismerésben betöltött szerepére. A gnózis és praxis évezredek óta hiába, de hiszzük, hogy nem reménytelenül kívánt egységének érdekében volna szükséges az elméletet könnyebben megérteni. A „közérthetőség”, bár magában rejti a félreértés lehetőségét, mégis a mozgósítás előfeltétele.

A lélektan, de különösen a társadalomlélektan mindmáig a fejlődésnek néha zavarokban is megnyilvánuló ellentmondásos tüneteit hordja magán. Általában a fokozódó népszerűség a jellemző, de megmutatkozik egyfelől a szakosodás, másfelől az aggályos pontosságra, saját

tos jelentéstömörítésre törekvő tolvajnyelv, valamint nehézkesség, folytonos értelmzés és átértelmzés jelentkezik. Ha ebből a könnyen fogalomköltészeté fajuló jelentéscsiszolásból végre bátran ki merne lépni, és jobban törne a hatékonyságra — új tudományunk nyilván közvetlenebbül használna a társadalomnak is. A sikeres gyakorlat talán hamarabb igazolná tudomány voltát, mint a saját igazukat bizonygató elméletek. Különösen, ha egyedül idvezítőnek hirdetik magukat. Hiszen minden kizárólagosság valamilyen szögesdrótot von maga köré. Freud pszichoanalízise, Szondi sorselemzése, Moreno szociometriája, Kurt Lewin csoportdinamikája sem azal hatott a fejlődésre, hogy a tanítványok legtöbbször még formálisan is megteremtették azokat a nemzetközi hálózatokat, melyek az illető elmélet védettséget lettek volna hivatottak biztosítani. A tudomány és gyakorlat (a dogmatikusok ellenére) felszívta magába mindazt, ami

ezekben az elméletekben gondolatébredés, akár csak mint bátor szemléletváltás indult. A nyitottságra törekvés csak használhat minden új elméletnek. A modern nyugati lélektannak sem ártott, hogy Thorndike kísérletei mellett Pavlov reflexológiáját is megismerte. Vigotszkij fejlődésemélete is sok mindent előrevetített a cselekvés és gondolat kölcsönhatásának megértéséhez. A kooperációból G. H. Mead sok mindent származtat a maga szociálpszichológiájában, de nem is sejtí, hogy a szocialista társadalomlélektan, éppen Marxra hivatkozva, kiindulási pontként ezt a fogalmat tudatosan alkalmazza majd.

Mead életművének maradandó emléket állít az a körülmény, hogy az előadásaiban fejtegetett jelenségekből azóta új tudományok születtek: a vezetéstudomány, a szemantika, a kommunikációelmélet, a rendszerelmélet stb. Előadásait a több ágból fakadó szociálpszichológia egyik bővíző forrásának tekintjük.

Váróné Tomori Viola

A cselekvés költészete

Jelkép és hagyomány a vízkelet környékén

„Nem beszélni kell a dolgokról, hanem megtenni minden tőlünk telhetőt. Mert amiről ma könnyelműen lemondunk a kishitűek és a nagy legyintők révén, azt a jövőben csak a mértani haladvány törvényei szerint lehet majd behozni” — ez Cseke Péter nyugtalan-nyugtalanító riporteri ars poeticája.*

Az írás „állandó készenléti állapot: alkati fogékonyság a küzdelemre — és a küzdelem maga”. A Zselykről szóló riport, az akarás és az egyéni felelősség példája — a képbe illő, igényelt és nagyon rokonszenves riporteri eszmény megvalósulása. Cseke Péter riportelméleti tanulmányában (*Egy valóságfeltáró műfaj teherbírása*. Korunk, 1974. 4. és 5.) számot vet a ténnyel: a valóságírodalom, a riport „teherbírása” a korszerűséglet függvénye. És a valóságírodalom ma sok helyen divatjelenség, s nem csak a szó pejoratív értelmében. Ugyanis minden divatjelenség mélyebb okokra, az emberi értékrendszerek bizonyos változásaira vezethető vissza. Az ember történelme során kikerülhetetlenül a valóság gyengébb-erősebb vonzásában élt és él. Dosztojevszkij szerint semmi sem fantasztikusabb a jelen realitásánál. A mai nyugati valóságírodalom

nem kisebb művekkel dicsekedhet, mint Truman Capote *Hidegvérrel* vagy Hans Habe *Halál Texasban* című riportregénye. A dokumentumigény egy kor légrének, viszonyainak, bizonytalanságainak, csalódásainak vetülete lenne? Bizonyára az is. De kétségtelen, hogy tennivágyó erők feszülnek a makacs tény-és valóságigénylés mögött. Az ember igyekszik megkeresni társadalmi helyét, igazodni a ható erőkhöz, és a felismert koordináták szerint élni-tájékozódni. A lényeges azonban a dominánsá vált tárgyi igazság. És megtörtént a csoda, a divat utolért benünket. Számunkra és hagyományosan valóságigényű irodalmunk számára rendkívül szerencsés találkozás, egybeesés ez, amelyben beláthatatlanul nagy lehetőségek rejtőznek. E lehetőségek felderítésére indult Cseke Péter.

Hogyan és milyen utat jár be ez a riport, akinek „minden faluban van egy háza”?

„De talán kár is lenne megbolygatni ezeket az emlékeket. Így szebb az emlékezés.” R riporteri önmegtágadás? Kitérő méltatlankodásunkat elfojtja a felismerés: adott esetben — amikor a továbbépítést célzó kritikus elemzést nem bírja a hagyományok meglazult építménye, amikor bontás-ráépítés helyett előbb tartározásra szorul — a fenti eljárás jogos. A riporter viszont nem bízik a tények

* Cseke Péter: Víznyugattól vízkeletig. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1976.

hordozta energiák erejében, és a tények mélyreható rendezésével igyekszik megadni sorainak a kívánt feszültséget, erőt, teljesíteni azt a követelményt, melyet egy fiatal csehszlovákiai magyar irodalomkritikus, Zalabai Zsigmond úgy fogalmazott meg, hogy „a valóságirodalom nemcsak *információ*, hanem *formáció* (esztétikai képződmény) is kell legyen”. Cseke maga is tudatosan vallja, hogy a riport a megismerés oly foka, ahol a tudományos és esztétikai visszatükrözés még nem különül el egymástól: „A riporter viszont a valóságban fedezi fel azokat a konkrét létevényeket, amelyekkel a legpontosabban, a legérzékletesebben kifejezésre juttathatja mondanivalóját.”

Cseke a formáció-követelménynek egy komplex jelképi rendszer megteremtésével tesz eleget. Megkeresi a mondandójának legmegfelelőbb létevényeket, és jelképpé emeli őket. Csekében a valóság jelképimpulzusokban él. És e jelképi rendszer hozza riportjaiba a műfaj kiszámíthatatlan jegyét, a sugallt gondolatúságot, az eszmei háttérrel. Ezt a háttérben feszülő gondolatot nevezi Ruffy Péter a riportírás „szocialista ars poetikájának”, a valóságfeltárás „társadalmi erkölcsének”. Cseke jelképrendszerre nagyon közel áll a költőhöz: „A riporteri alapállás különben is lírai magatartást tételez fel.” Öt magát egyébként — bevallottan — ma is aktívan foglalkoztatja a költészet, és célja: a tények költői szintű beszéltetése. Riportjainak ilyenén szempontú megközelítése kétségtelesenül képrendszerének biztosabb megfontolását szavatolja.

Cseke jelképes beszéde vajon nem szándékolatlan-e? Alig hihető. Különben is: az eredmény igazibb, többetmondó a szándéknál. Az, hogy Cseke szándékától független — semmiképpen sem mondanám, hogy szándékának szembeszegülő — e szuggesztív jelképi rendszer: csak növeli riportjainak művészi hitelességét.

A tárgyalt kötet nem annyira a „magunk keresése”, sokkal inkább a *magunk esélyei* jegyében fogant. A *létező* és a *lehetőséges* viszonyának, kölcsönhatásainak lelkiismeretes elemzése. A lehetőségest Cseke nem maga magyarázza, a létezőben és a hagyományban keresi meg. Hitelessége, meggyőző ereje ezáltal csak növekszik. Mozgékony riporteri szeme a folyamatot figyel, a létezőből a lehetőségesbe. Maga a kötetbe foglalás is ezt a célt szolgálja: amellett, hogy a riporter kiforrott szemléletének tanúbizonyossága, átívelve a létezőből a lehetőségesbe, megrajzolja művelődési életünk lázgörbéjét. A kötet hatalmas és jól kihasznált lehetőséget nyújt Csekének arra, hogy ne az egyes riportokat önmagukban tagolja a létező—lehetőséges szempont szerinti két

pólusra, hanem egész riportokat állítson e két szembeeszköz pontba, hogy a hosszabb lélegzetű műben fokozatosan követhesse az átmenetet. A riportok mindegyike jelképi mozzanatként építi ki ezt az átívelést.

Tulajdonképpen a riporteri ars poetikából indulunk ki: „egy faluról, egy népről illő tisztelettel”. Hisz végül is Zselyk példamutató jelképpé válik: bármelyik faluban „lehet úgy élni meg dolgozni, hogy művészetünk az európai népek nagy, közös élményévé váljék.”

Es hirtelen feltűnnek a hidak, a rendeltetésük szerint parttól partig, de szárazság idején a vizek felett a lehetséges veszélyek bemérésével átívelő hidak és a könyveket eliszaposító árvíz. Megdől a kultúra mindenhatóságába vetett hit, és tanúi vagyunk, az emberek miként „próbálták menteni azokat a hidakat is, amelyek minden örvénylések ellenére az idők hátrára emelhetnének bennünket; hogy jobban rálássunk a jelenre, a történelemre és a jövőre”.

Végül tetőzik az árvíz, és nyugtalanít egy falu lélekzavara: az élet megtagadja a hagyományokat. A lélekzavar vetülete: minden kulturális igény ellenére (hisz ne feledjük, Koltón vagyunk, a *genius loci* kötelez) a művelődési élet pang. Tatarozni, renoválni kellene a Petőfi-szobát...

Mindezek után Cseke az ürmösi Lőrinczi Lászlót faggatva szükségesnek érzi idézni Veres Pétert: „A hit nagy erő, a történelemben talán a legelső erő.” És a jövő, a lehetőség optikájával a létezőre, pontosabban a létezésre tekint vissza: emlékezik. Nem egyszerűen Balázs Ferencet, a néprő-elődöt megillető tisztelgés ez, Cseke tudatosan keresi a típusokat, a *lehetőséges embertípusait*. Ezt a típust véli fellelni a zselkyi valóságot átgúrni igyekvőkben, Kerekes Jánosban, Vass Györgyben; a jövődől árvizei ellen biztosítékot jelentő Major Miklósban („bárhon legyünk, értelme van a küzdelemnek, ha egyszer híddá tudjuk építeni az életünket”); az eszményi lángolású Balázs Ferencben, id. Sütő Bélában, „ki szál egyedül át tudta menteni bútorfestő »eleinek« tapasztalati tudását a mába”, a „titok-ködköket” oszlató, „hitehagyott hitek helyett új hiteket” kereső Horváth Istvánban, a Kibédell megáldott Ráduly Jánosban, a festő „hídvérőkben”, a szénégetőkben, a kórusok énekeseiben.

De nem léphetünk át szó nélkül a „vízválasztón”. A vargasi barlang korántsem csupán tájékoztató jellegű rajzáig (kimutathatóan és nem véletlenül oldalszámba is a kötet közepéig) Cseke a létezőt hangsúlyozza, hogy azután merészen átívelhessen a lehetőségek terébe, „víznyugattól—vízkeletre”. És foko-

zatosan kibomlanak a *Látóhegyről* Cseke-meglátta lehetőségek, a föld alatti túrát járó, barlangszínházért sározódó emberek anyagi és szellemi lehetőségei, s az utóbbin belül a folyamat az egyénitől a kollektív lehetőségekig. A megmutató határ természetesen nem ilyen éles: az első rész létezőjében már vannak a második szerkezeti-gondolati egységbe átmutató elemek, mint ahogy ebben a másodikban is találkozunk realizált lehetőségekkel. Cseke lehetőségeket villant

fel a szénégetők „tisza munkájában”, az ökor szarvára írt vers görcs-akarásában, a hegyeket mozdító „teremtő énekben”, az „esernyő-amfiteátrumban”, Ráduly János Kibédjében és Kibéd Ráduly Jánosában, az egymással megáldotokban.

Úgy tűnik, az átívelés megnyugtató pontba ér: Ráduly János „él. Dolgozik.” De vissza- és körültekintve is érezzük e megállapítás felhangjainak vibráló nyugtalanságát.

Beke Mihály

Megszámláltatott éjszakák, avagy a groteszk értelem

1. Ki tudná ma már egyértelműen megállapítani a valóság személyazonosságát? Aki ezt állítja magáról, az enyhén szólva csaló. A költő (Vásárhelyi Géza) tudja ezt, így első dolga a zavarbaejtés: nem szeretné, ha becsapva éreznék magunkat, és egy fricskával eltávolítja az egyértelműséget. Ugyancsak az első versek — újabb előítéletektől menekülve — sietnek tudtunkra adni, hogy a versszöveg(elés) bevált sémaszerkezeteitől legalább hétmérföld távolság választ el.

Mindenesetre a költő már kiválasztotta helyzetét s ezzel együtt magatartását. Számára ezentúl minden a körülményekhez, azaz a helyzethez tartozik: önmaga is. A magatartás reflektorfénybe kerül, és a helyzetet magyarázza. Ez a helyzetkiválasztás pedig szinte szükségszerű: *mind több a talán és hogyan*. És éppen a szükségszerűség eredménye a magatartás szándékolt aránytalansága, a mérték elvesztése-elvetése — a kényszerű vagányosság látszata. *Ha szeretek a ti bajotok. Ettől fogva hitét is (semmi sem közölhetetlen) magatartás-ként értelmezzük. Ebben senki sem akadályozhat meg. -telenségem és -talanságaim ideje beérett.* A szembeötlő aránytalanság az aszimmetria egyensúlyát sejteti, s máris átláttunk a költőn: csak helyzetének paradoxonját tűzte a közösségi magány zászlórúdjára, megteremtve a groteszk beszédhez szükséges egyensúlyát. *... a világegyetem / sorssal áld meg mellőngető sorssal / és kitartással / mi csendben lemorzsol / és önzetlenül megalkuvással.* Minden elvégeztett. A groteszk máris egyensúlyszervező elvként működik.

És ha éppen akarjuk, máris érthetjük a költőt: az értelmetlenség feltérképezésére elégtelen a verbalizmus — a nyelv,

illetve a versszöveg struktúrájába rejtetten kell modellálni a léteztet. Ez nem nyelvfilozófusok tanácsa, hanem a valóságé. A beszéd, pontosabban a szavak és sorok groteszk fintorai ebből a szempontból mellékesekek. Az értelmetlen egyszer úgyis élni kezd (vagy csak rájövünk, milyen régóta él): *rajtam él „május egy” védjeggyű kabátom.*

Eljen a konnotáció!

És hiába a költő közérzetének ilyen vagy olyan minősítése. A vajdó értelem a forma tökéletességét ismerheti, a látzatok igazolását soha. *Úgy bíznék / valami másban.* Minden szétbomlik, és megmutatkozik a jelenségek rejtett szamovárja. Mi pedig nem fordíthatjuk el többé a fejünk. *Agyunkba oltva maróöntudat.* A „csendes rajongás” idejében látható, hogy az értelem dialektikájának szüksége van a groteszkre vagy az abszurdra. Ezzel tudja csak visszazerezni a költő az értelem grammatikájának jogait. Most már létjogosultságát pusztá léte igazolja, s a kamasz, szorongó kultúrában a versnek minden esélye megvan arra, hogy magára találjon: közösségére. De figyeljünk: „Adio Roma per sempre”, a költő nem tőlünk búcsúzik, hanem épp visszatér hozzánk, miután annyian eltávolodtak tőlünk.

2. A gyökeresség minőségi rehabilitálásának kezdetei. Bizonyítékok arra, hogy lehet minőségileg is jó verseket írni (és nemcsak egy különálló ciklusban) e tájhoz-tartozásunkról, távol a szülőföld mítosz, nem mindig hiteles pátozától. És Vásárhelyi Géza ezen a témaszinten is tudja azt, amit nálunk oly kevesen: az alluzív költészet idejét és egységesítő erejét fölismerni a mostban is. Soroljuk csak bátrán e témaszinthez emlékkerseket, melyekben pontosan fogalmaz ahhoz, hogy megállapítsuk, példát és

ellentétet szolgáltalt alkalmi megemlékezés-versek folyamától távolodva, és azok ellenében: *leég a szabadság: a gyertya / az irástudó körmére ég / s a sötét tájban világvárosok: kiégett költők — micsoda vidék.* Nem régvolt költők ürügyén izadunk ki szentenciákat és aforizmákat, jelenvalóvá kell tennünk őket, mert sorunk az, hogy a valóságról beszéljünk. *Nincs idő csak igazat mondani.*

3. Hát figyeljük inkább a groteszk hitelesítő szerepét. Vásárhelyi Géza nem észérveket hoz, hiszen az igazsághoz, ha formát tudunk adni neki, nem kellenek észérvek: a helyzet értelmetlenségét a látszólagos értelmetlenség magyarazza a legtömörebben. A lét és a helyzet keresztmetszetében fel- és megismerések: versek. Nem szentenciákat ismerünk fel, hanem struktúrákat. A költő azt mondja: *valahol messze / benn / az ózek — nem gondolunk semmire, mindent tudunk.* A menekülés átcsap a visszavonulás példázatába, a létezés, a léteztetés modellje: *még megvagyok még megvagyok.* Eppen a léteztetés fogalmaztatja meg a döbbenetet. Vigasz lehet talán, hogy *lázadók útját... vegyi bomlások is nyitják,* tény viszont: *észrevétlen felhők alatt / körülbejjük magunk / lengetjük iszapjainkat... a világméretű alkalmazkodás virágkorában.* Ez a néhány sor maga is lehet költészet, pontosabban történelmi és történeti létmodell. Vigaszunknak mint előfeltevésnek szomorú következménye — különbejárátú jövője: *lassan minden összeállt / egy későesti teljes visszavonuláshoz.*

4. A kötet jól elkülönített részeit így aztán nem sikerül többé külön érzékelnünk: minden összefügg, s minden a helyzetben van és oda tér vissza. A helyzetnek nincs szerencséje, csak közvetett magyarázatai lehetnek. A helyzet kettőségekben él, és ebből a kettőségből a költő sem léphet ki. A kettőség a sorsa: *sem ez, sem az,* tehát KÉK FEHÉR, az értelmezés korlátlan lehetőségeivel, amely azonban csak a jövő által valósítható meg.

A jelentés hierarchiája viszont nem időrendi. Az elutasítás érélytelen, mert szóba öltözik, tömönlatba: *fázom most is.* Innen már csak néhány idegrándulás a hiány. *Nyomán a régi vonatnak / álmovagonok tolatnak.* Így teljesen érthető a vers mindenkor kisiklatása, bár az elmosódottságban alkalom adódhatik még

a jelentéstelítődésre. De ne áltassuk magunk: *szűkülő elménkben halk szorogás;* és ez sovány vigasz — VERTELEN GYŐZELEM ÖSZELŐI VASÁRNAP. Az analógiák elemi erejük csak: *rólam is daloltak augsburgi holtak.* Értelmesen igyekszünk cselekedni mégis; megszámláltatott éjszakáinkban magatartásunkat modelláljuk: *összefüggök így is szétesőben.* És eltávolodunk az önemésztő bűtől; az utolsó vers befejezése mintegy külön nyomatékosítja is ezt, ami napjainkban nagyon lényeges: a groteszk itt nem pusztán költői reflex, és különösen nem divat, hanem egy egészségesebb (nemcsak költői) magatartás előhírnöke, de legalábbis szükségességének jelzése.

5. A költő dolga az igazság kimondása (avagy inkább: az igazságban való létezés) és nem a jövő kiplakátolása. A jövő a költészetben: szálló szó, képzelgés — a jelen kiszolgáltatottsága. A költő léte a nyelve, és itt a nyelvi magatartás fogalma bevezethető történelmi magyarázó elvként.

A magatartás álarcosbáljából végül kilépve rájövünk, hogy összeállításában is a kötet struktúrává szerveződött. A lezártág és a bezártág keserű levében feredözve a már adott különjárátú jövő nem lehet sem a miénk, sem kiút. De fölismerésével és megfogalmazásával most már legalább elkészült a situáció rondója, és látható, hogy a kiút tovább van: a *kakaskukorékos kikeletben.* De ez egyáltalán nem biztos.

6. Ha akarunk, bizonyítékokat szereztünk e kötetből arra, hogy a valóság megragadása, tehát átszervezése az igazság struktúrájába verstechnika dolga is, azaz a versbeszéd megváltoztatása. Az ilyen költészet korszakváltó lehet, a következő idézet értelmében is: „Semmi sem lényegesebb egy társadalom számára, mint nyelveinek osztályozása. Megváltoztatni ezt az osztályozást, helyéről elmozdítani a beszédet annyit, mint forradalmat kiobbantani.” (Roland Barthes) Ám ne vádolhassanak túlzással és nagyképűséggel: nem állíthatunk egyelőre, csak remélünk. Tehát dadogunk. Alanyaink vannak, állítmányaink kevésbé. Kettejük viszonyáról következésképp csak gesztusaink vannak az aránytalanság elképesztő kabarájában. A cselekvés grammatikája viszont nem tréfadolog.

Megjegyzések — 1. Amikor sorokat ragadtunk ki, akkor azokat nem tekintettük kiszakított idézeteknek, hanem a versek, alkalomadtán és sokkal inkább a valóság jelzésének. A kötet körüli végtelen topogás nem állt szándékunkban, a költő metaforáit próbáltuk csak továbbgondolni egy jó kötet alapján. — 2. Egyet lehet érteni Mózes Attila megközelítési szempontjával; így, amit ő elvégzett az *Utunk* 1976. 40. számában (*Szilánkjait villantó egység*), az itt mellőzött. Kritikája különben példa a kritikusi érzékenység racionalizálhatóságára.

Boér Géza

BERTRAND SCHWARTZ: EDUCAȚIA MÎNE

A könyv 1973-ban jelent meg franciául, a *Fondation européenne de la culture* kezdeményezte „Plan Europe 2000” oktatási-nevelési programjai sorozatában. A szerző, eredeti mesterségét tekintve bányamérnök, a felnőttképzés hívéből lett a folyamatos képzés szakértőjévé (évekig vezette a franciaországi Felnőttképző Intézetet), s tapasztalatait jelenleg egyetemi tanárként is, de hazája és Európa oktatás- és nevelésügyi szakbizottságaiban is kamatoztatja. Alapfoglalkozása óvja meg többek között attól az egyoldalúságtól, amelyet számos oktatási-nevelési terv kidolgozásában éppen a gazdasági tényezők s a társadalomvezetés egyéb, nem pedagógiai természetű szempontjai kellő ismeretének a hiánya okoz. Bertrand Schwartz a nevelés jövő idejét az elkövetkező emberöltő mából kikövetkeztethető társadalmi-gazdasági és tudományos-műszaki átalakulásainak összefüggésében, egy pluralista modellben látja. A könyv megírásától (1970) eltelt hat év tapasztalatai arra készítették a szerzőt, hogy a román kiadáshoz írott bevezetőben röviden kifejtsen azokat a szempontokat, amelyeknek ma már nagyobb fontosságot tulajdonít, mint az eredeti szöveg kidolgozásakor.

„Ami az iskola előtti oktatást illeti, természetesen semmit sem vonnék vissza abból, amit a fontosságáról mondtam — vallja —, de jelezném, mennyire korlátozza, sőt veszélyezteteti hatását a tanszemélyzet nem kielégítő létszáma. A tanulásban való visszamaradás egyik alapvető oka a nyelvezet. Ha az óvoda nem teszi »vesszőparipájává«, s főként ha a gyermeket nem irányítják kellőképpen, más szóval, ha az óvónőknek nincs lehetőségük, eszközük és alkalmuk minden gyermekkel külön foglalkozni (elsősorban azokkal, akiknek nincsenek otthonról hozott kifejezésbeli tartalékaik) — nos, ebben az esetben a cél nem érhető el, s az óvoda, ahelyett hogy csökkentené az esélyek egyenlőtlenségét, még fokozhatja is.

Az általános iskola első fokozatára vonatkozóan, anélkül hogy visszavonnám az előzőleg mondottakat, tovább fejleszteném azt a három alapelvet, s így az eredetileg kidolgozottól némileg eltérő program következne.

— Amint könyvemben mondtam, a gyermek tudásvágya természetes hajlam... Érdemes vállalni a kockázatot: számos mai tapasztalat igazolja, hogy ha a gyermeknek nagyobb szabadságot biztosítunk munkája megszerzésében, abban, ahogyan tanul és megismeri környezetét, legalább annyi ismeretet és készséget szerez, mint a mai rendkívül szervezett iskolák közül nem egyben, s ráadásul kifejleszti képzeletét, személyiségét és önállóságát.

— Fejlődésének menetéből következik, hogy a gyermek változó ütemben tanul (kell-e még arra emlékeztetnünk, hogy az a gyermek, aki 15 cm-t nő egy év alatt, naponta csaknem egy fél millimétert nő!), de befolyásolják a családi környezet hullámváltozásai is. Ez feltétlenül szükségessé teszi, hogy sose korlátozzuk iskolai távlatait olyan értékelések függvényeiként, amelyek csakis átmenetiek lehetnek.

— A gyermekek közötti különbségeket — akár már beiskolázáskor feltűnnek, akár később mutatkoznak meg — tekintetbe kell venni (nem pedig tagadni), de el kell kerülnünk, hogy »állítólagos adottságok« túl korán meghatározzák a gyermek jövőjét. Innen ered a »támogatáspedagógia« szükségessége, amelynek semmi köze a »bepótláshoz« vagy az egyszerű »kompenzációhoz«. [...]

Első életévei folyamán a gyermek olyan gyorsan fejleszti ki összes készségeit, s ez a folyamat olyan mélyrehatóan meghatározza a továbbiakat, hogy megkülönböztetett figyelemben kell részesülnie. Olyan helyzetek elé kell állítani a gyermeket, amelyek — s ezt számos országban végzett megfigyelések igazolják — a legkedvezőbbben elősegítik sokoldalú fejlődését. Az Egyesült Államokban Bloom professzor kimutatta, hogy az emberre jellemző értelmi sajátosságok fele 4 éves korig, kétharmada pedig 6 éves korig kialakul; tudományos kutatások bebizonyították, hogy az egy évvel visszamaradott 3 éves gyermek hátránya 6-7 éves korára két év, 15-16 éves korára már négy év lemaradásnak számít. Ezeket és egyéb adatokat tekintetbe véve amerikai közgazdászok kiszámították, hogy a leggazdagabb országok ráfordítás a nevelésben az első életévekre esik.

Már Piaget svájci kutatásai óta tudjuk, hogy a társadalmilag hátrányos helyzetű és más szociális közegben élő gyermekek között tapasztalható szintkülönbségek jórészt abból következnek, hogy az előnyösebb társadalmi helyzettel rendelkező szilárdabb, kiegyensúlyozottabb, ingergazdagabb és elvontabb struktúrákkal berendezett életkeretet tud biztosítani gyermekének, s a gyermek beilleszkedését ezekbe a struktúrákba kevésbé autoritárius módon értékesíti, illetve könnyíti meg. [...]

A Szovjetunióban, valamint az Egyesült Államokban végzett kutatások feltárták, milyen jelentékeny mértékben befolyásolják a szülők nyelvi struktúrái a gyerekek fejlődését, s felhívták a figyelmet arra a veszélyre, amely a nem sokkal idősebb testvérek gondjaira bízott gyermekek nyelvi jövőjét fenyegeti. [...]

Nem merülhet fel a családi nevelés helyettesítése — s nekünk sem áll szándékunkban ezt felvetni —, viszont emellett ajánlanunk kell a szakosított intézmények alkotta új keretet. Főként pedig biztosítani kell a szülőknek nyújtandó egyidejű segítség módozatait a neveléstől a szülői feladatokra való előkészítésig, közvetett és közvetlen műszaki tanácsadás formájában." (*Editura didactică și pedagogică. București, 1976.*)

Sz. J.

SALVADOR E. LURIA: AZ ÉLET — BEFEJEZETLEN KÍSÉRLET

Salvador Luria már 1943-ban részt vett egy jelentős kísérleti technika, az ún. fluktuációs teszt kidolgozásában, amely elsőként tárta fel egy evolúciós folyamat lényegét a baktériumok világában: lépésről lépésre követte, hogyan alakul ki egy baktériumtörzs ellenálló képessége a vírus fertőzésével szemben. Ez a kutatómunka is felgyorsította azt a folyamatot, amelynek során a baktériumok és a vírusok fokozatosan a molekuláris biológia, jelesen a genetika legtöbb sikert ígérő kísérleti objektumai lettek. Luria és munkatársai, szaktársai, M. Delbrück és H. Hershey a vírus—baktérium kölcsönhatások vizsgálata során elért eredményeikkel (Nobel-díj, 1969) az élet lényegének megértéséhez vittek közelebb.

A könyv, amelyet most örvendetes kiadói együttműködés jóvoltából minden érdeklődő a kezébe vehet, ennek a lényegét látó képességnek és lényegre láttató szándékknak a tükré: „Az ember [...] a molekuláris biológia megismerése révén értheti meg az élet történelmi folyamatát, melynek maga is részese, saját testének működését, a társadalom biológiai törvényszerűségeit és az élő környezetet, mellyel mindig szerves összhangban kell lennie... Az öröklődés tudománya alig százéves, a modern biokémia ötvennél fiatalabb, a molekuláris biológia pedig csak húsz és egynéhány éves. A fejlődésük tehát meghökkentően gyors. Ha visszatekintünk a tudatlanság évezredeire, s ha előrenézünk a tudás még betakarítandó termésére, a büszkeség és alázat egyaránt helyénvaló. Úgy tűnik, az ember egyre jobban megismeri az életet és önmagát, és úton van afelé, hogy beteljesedjék a genezis jóslata: »Olyanok lesztek, mint az istenek: jónak és gonosznak tudói«... Az embernek magamagáról szerzett ismeretei még nagyon hézagosak, ráadásul legendák és babonák torzítják el azokat: eleink naiv, de szükségzerű hiedelmei, akik inkább intuícióval próbálták tudásukat gyarapítani, mint racionális gondolkodással. Az események menete azonban gyors és feltartóztatathatatlan. Az ember kénytelen lesz maga dönteni biológiai jövőjének egyes kérdéseiről, annak a tudatában, hogy a régi intuíciók ehhez már nem elégségesek [...] egyedül a rendelkezésre álló tudományos ismeretek a megbízható eszközök. A könyv megírásának éppen ez a meggyőződés volt az egyik indítéka, hogy a tudósnak kötelessége embertársait a tudományának állásáról tájékoztatni, különösen akkor, ha ez a tudomány az emberiség számára létfontosságúvá kezd válni.“

Ezekkel a sorokkal indítja útjára Luria az öröklődés és biológiai haladás nagy összefüggéseit és molekuláris mechanizmusait bemutató írását a gének természetéről és működéséről, a sejtműködés energetikájáról, a szerveződésről és formaképzésről, a biológiai folyamatok lényegéről. Mindezt közérdekűsége miatt közérthető és egyben tudományosan igényes formában, olyan gondolkodásra serkentő asszociációkkal és hasonlatokkal, amelyek más szakterületek művelőit is tudatosabb cselekvésre ösztönzik: „Az evolúció, akárcsak a történelem, nem olyan, mint a kockadobás vagy a kártyajáték. Lényeges vonása az, hogy irreverzibilis. Mindaz, ami lesz, abból fog eredni, ami van, mint ahogy az, ami van, abból származik, ami volt, és nem abból, ami lehetett volna... Az ember, az egyetlen öntudattal

bíró állapot, elkeseredik, ha leszármazottak nélkül kell meghalnia, és büszke az általa nemzett utódokra. Talán épp ez a mulandó ént átható [...] érzés a szakadatlan evolúció jelzése." (*Natura Könyvkiadó, Budapest, 1976. Megjelent az RSZK és az MNK közös könyvkiadási megállapodása keretében.*)

Sz. T. E. A.

VILÁGIRODALMI KISENCIKLOPÉDIA I—II.

Az 1970-ben indult és 1975-ben „Ilv“-ig (IV. kötet) jutott Világirodalmi Lexikon mellett, Köpeczi Béla és Pók Lajos szerkesztésében új kézikönyv készült, amely a magyarul olvasók világirodalmi tájékozódását hivatott megkönnyíteni. „Apácai [a II. kötetben Apáczai] Csere János óta a magyar nyelvben meghonosodott az enciklopédia fogalma, amely oktatási-tájékoztatósi céllal összeállított ismeretek tárházát jelenti — írja előszavában Köpeczi. — Az enciklopédia általában témákat és azok magyarázatát foglalja magában, de vannak országok, ahol egyszerűen a lexikon rokonszavaként használják. Ebben a Világirodalmi Kise enciklopédiában mind a két feladatot vállaljuk, de egyiket sem teljesen. A könyv első részében mintegy 3100 íróról adunk rövidebb-hosszabb tájékoztatást, a második részben az egyes nemzeti irodalmak fejlődésének fő vonásait mutatjuk be.“ A szerkesztők előre jelzett szempontjai között szerepel a világirodalom fogalmának tág értelmezése, már ami az Európa-centrikusság elvetését illeti. (A kritikások, esztéták, filozófusok háttérbe szorítása vagy kihagyása viszont inkább szűkítést jelez.) A XIX. és XX. századot előnyben részesítették az előző korokkal szemben. Besorolták a két kötetbe a magyar irodalom címszavait is (a kortársaknál a Kossuth-díj volt a válogatási szempont; így bekerült Barabás Tibor, Gáspár Margit, Kónya Lajos, kimaradt Hernádi Gyula, Mészöly Miklós, Pilinszky János).

A számunkra legismertebb területen tallózva, a román írói címszavak esetében az említett szempontokat csak részben látjuk megvalósulni. Elméleti emberként hiányzik ugyan Tudor Vianu, a világirodalom kiváló XX. századi kutatója, de hiányzik a próza- és drámaíró D. R. Popescu is (akinek pedig jó néhány kötete jelent meg magyarul, Bukarestben és Budapesten — és aki a Köpeczi—Pók-féle, 1968-as *A huszadik század külföldi íróiban* még benne volt); Preda és Sorescu kivételével kimaradt a kortárs román irodalom egész középnemzedéke, az Illyés Gyulát is fordító Baconskytól Ioan Alexandruig, Titus Popovici-tól Augustin Buzuráig. (A műfordítókkal egyébként is mostohán bánik a Kise enciklopédia; nemcsak a próza, de a költészet fordítót sem jelzi a magyar nyelvű kiadásoknál.) Sajnos, a román irodalom összefoglalása sem kárpótol az utóbbi harminc év erősen hiányos bemutatásáért. Hasonló szempontok érvényesültek a romániai magyar irodalom címszavainak megállapításában is: szerepel Asztalos István, Nagy István (Kós Károly viszont nem), kimaradt Sütő András, Szabó Gyula, Szilágyi Domokos és még sokan mások.

S még egy alkalmi megjegyzés: Ezra Pound a Világirodalmi Kise enciklopédia címszava szerint még él; mi úgy tudjuk, hogy 1972 novemberében meghalt. Igaz, amikor a címszó készült (azonos ugyanis *A huszadik század külföldi írói* Pound-címszavával), valóban élt, sőt 1968 és 1972 között befejezte 120 cantóra tervezett művét. (*Gondolat, Budapest, 1976.*)

K. L.

Dénes Sándor: Falitál II.

AZ ÚJRAVITATANDÓ DOBROGEANU-GHEREA (Viitorul social, 1976. 4.)

H. H. Stahl, a neves román szociológus, aki annak idején Dimitrie Gusti iskolájának kiemelkedő képviselője volt, izgalmas és feltétlenül időszerű kérdést feszeget: nem kellene-e újragondolni C. Dobrogeanu-Gherea társadalomelméletét? H. H. Stahl elsősorban a kapitalizmusnak az elmaradt országokba való behatolásáról szóló nézetekre gondol, s kezdeményezését az a felismerés ösztönzi, hogy ma már tudjuk (amit Gherea nem tudhatott): Engels 1882-ben elméletet fogalmazott meg az ún. „második jobbágyság”-ról, Lenin pedig 1899-ben, illetve 1907-ben kidolgozta tételét a mezőgazdasági kapitalista fejlődésének két útjáról (csak 1917-ben jelent meg). Gherea nyilván azt sem láthatta előre, hogy jelenleg ez a téma Kelet-Európa, Dél-Amerika és a harmadik világ viszonylatában állandó és sokoldalú vizsgálódás tárgyává válik.

Engels és Lenin nézeteit sommázzva, H. H. Stahl megállapítja, hogy a kapitalizmus behatolása a fejlett európai országokba két szakaszban történt. Az első fázisban a kapitalizmus fenntartja, illetve újra bevezeti a jobbágyságot, a belső és külső tőkés piac feltételei között. A következő szakaszban azonban ez „a második jobbágyság” a tőkés viszonyok hatására eltűnik. A felbomlás az ún. „amerikai” vagy a „porosz” úton megy végbe, s ez azt jelenti, hogy a likvidálás a parasztság vagy a földbirtokosok érdekeit szolgálja.

Moldvában és Havasalföldön szintén nyomon követhető ez a kétszakaszos folyamat, s ezért jogos a kérdés: felismerte-e Gherea ezt az alakulást, és hogyan fogalmazta meg elméleti síkon?

Ami a „második jobbágyság” elméletét illeti, Stahl úgy látja, hogy Gherea nem jutott el a kérdés tisztázásához. A „második jobbágyság” jelensége már a XVI–XVIII. században kialakult a román fejedelemségekben, de a múlt század román történései nem fordították rá figyelmet. Ghereát sem foglalkoztatja, hisz számára a jobbágyság csupán középkori maradvány volt. Őt főként a kapitalizmus behatolása érdekelt, s ezért figyelmét a XIX. századra összpontosította. Vizsgálódásai alapján már

első műveiben (1886-ban) megfogalmazza tételét, amely szerint a tőkés országok hatása alá kerülő elmaradt országok maguk is kapitalistává válnak. Ghereának nem volt olyan pretenciója, hogy általános érvényű tételt dolgozzon ki, „a kapitalista történelmi korszak”-ról szóló felfogása mégis olyan pillanatban születik meg, amikor ezt még egyetlen szociológus sem látta ilyen világosan.

Ennél is meglepőbb azonban, hogy a kapitalizmusnak a román fejedelemségekbe való behatolását részletesen elemezve, Gherea már 1886-ban felismeri e behatolás két lehetséges útját. Elmélete a Lenin által 1907-ben kidolgozott koncepcióra emlékeztet. *Gherea — mondhatni — „avant la lettre” körvonalazza a Lenin felvázolta két utat, amely közül az egyik a földbirtokosok, a másik viszont a parasztok érdekeit szolgálja.*

1910-ben Gherea tovább megy, és kénytelen megállapítani, hogy Romániában sem az egyik, sem a másik út nem bizonyult járhatónak, hanem egy harmadik „megoldás” bontakozott ki. Az 1864-es földreform ugyanis kompromisszum eredménye volt, s egy hibrid, abszurd gazdasági-társadalmi képződményt (ez az ún. „újjobbágyság”) hozott létre. Gherea jelzői etikai-politikai állásfoglalást sugallnak, Stahl szerint azonban a jelenséget objektív folyamatok termelték ki. Ez persze nem jelenti azt, hogy ne lehetne egy objektív jelenséget is erkölcsi szempontból megítélni. Stahl legfeljebb azt hiányolja, hogy Gherea nem vizsgálta összehasonlító módszerrel a többi kelet-európai ország mezőgazdaságának tőkés átalakulását is. Ezek a kifogások azonban valójában tárgyaltalanok, hisz 1886 és 1910 között nem létezett még sem összehasonlító, sem történelmi szociológia. Gherea mindent megtett, amit abban az időben tehetett. Ennek a leszögezése viszont azt sugallja — H. H. Stahl értelmezése szerint —, hogy a mai román szociológia feladata továbbfolytatni Gherea kutatását, mert ezen az úton a román társadalomfejlődés sajátosságának igényes elemzésével lehetne az egyetemes társadalomtudományt gazdagítani.

Eszmefuttatása végén H. H. Stahl leszögezi: Gherea maradandó teljesítmé-

nye, hogy rendkívül fontos kérdéseket vetett fel. Ha elméleti konklúziói egyes esetekben vitathatók is, érdemük, hogy eredeti módon járultak hozzá a nemzetközi szociológia fejlődéséhez. Ma is arra ösztönöznek, hogy továbbgondolásokkal a kutatás korszerű színvonalára emeljük őket.

A KÉPVERS ELEMZÉSÉRŐL
(PTL. A Journal for Descriptive
Poetics and Theory of Literature,
volume 1, 1976.)

A PTL Hollandiában megjelent új poétikai és irodalomelméleti folyóirat. Beköszöntő cikkében a szerkesztő a PTL célját abban jelöli ki, hogy szélesítse és gazdagítsa az irodalmi jelenségek tanulmányozásának interdiszciplináris lehetőségeit, hogy hasznosítsa valamennyi idekapcsolódó tudomány eredményeit. Nemcsak a nyelvtudományra és a szemiotikára gondol, hanem idevonja a lélektant, szociológiát, valamint a nyelv- és művészetfilozófiát is. Kifejezi azt a reményét, hogy az így bővülő és izmosodó irodalmi kutatások szintén hathatós segítséget tudnak majd nyújtani elsősorban azzal, hogy jól használható modelleket biztosítsanak nyelvi és kulturális jelenségek tanulmányozásához.

A PTL első számában megjelent több érdekes elméleti tanulmány közül Georges H. F. Longree egy képpers retorikájáról szóló (*The Rhetoric of a Picture-Poem* című) dolgozata a legkonkrétabb tartalmú. Apollinaire *La mandoline*, *Poëillet et le bambou* (A mandolin, a szegfű és a bambusznád) című versét elemzi, persze úgy, hogy érdekes új szempontjait bármelyik képpers (például Illyés Gyula jól ismert *Újévi ablaka*) leírására alkalmazni lehet.

Kiindulópontja nyilván az, hogy a képpers sajátos irodalmi alkotás, rajz és szöveg, kép és nyelv kombinációja, minthogy a szöveg szavai és a szókat alkotó betűk a rajz alkotóelemei, formái. Apollinaire versében a betűk, szavak elhelyezéséből egy mandolin, bambusznád és pipa alakja rajzolódik ki (a verscím második szava Longree szerint nem teljesen explicit, mert nemcsak szegfűt jelenthet, hanem a cipőn levő fűzőlyukat is, amely formája szerint az ópiumpipa lyukához hasonlít).

A képpers tehát vegyes, kettős üzenet: kép is, szöveg is. Jelentésének elemzésében mind a szöveg, mind a kép forrásként szerepel. Jelentéstanai szempontból, állítja Longree, mindegyik képpers háromféle viszonyt foglal magába: (1) a rajzot alkotó kisebb egysé-

gek, (2) a szó és a rajz, (3) a rajzot alkotó kisebb egységek nyelvi tartalma közötti viszonyt.

Ezeknek a viszonyoknak az alapján magyarázhatjuk meg a képpers jelentését és stílushatását is. Szövegsemantikai szempontból egy képpers expresszivitása lényegében két tényezőtől függ: (1) a felfogott jelzések közül a megkülönböztető sajátosságok kiválasztása, (2) a redundáns, főlős jelzések eltávolítása. Longree szerint a képpersben a szöveg tölti be a kiválasztás és eltávolítás szerepét. A szöveg segítségével szűrődnek ki a rajz releváns jelentései. Eszerint Apollinaire képpersében a szöveg alkotóelemeinek funkciójától meg szabottan nyilvánvalók azok a szimbolikus jelentések, amelyek az örömhöz, tetszéshez, élvezethez kötődnek.

Ez a jelentéértelmezés is bizonyítja, hogy a rajz sokféle és nagyon szóródó jelentéslehetőségeit a rajzot alkotó szavak és a belőlük kikerekedő szövegegsz jelentése csökkenti és konkretizálja. Ebben a befogadási és értelmezési folyamatban a lehető és nem lehet, realizálódó és nem realizálódó jelentéssíkok közötti átváltás, vibrálás egy bizonyos jelentéshullámmal jár, amely egyrészt szerves része a szöveg stílusának, másrészt pedig a művésztélektan (ezen belül is a hatáslélektan) idevágó magyarázata szerint végső forrása a stílushatásnak.

Ez a magyarázat és egyáltalán Longree elemzési szempontjai némi átváltással jól használhatóak a nyelvi képek (hasonlatok, metaforák, szinesztéziák, megszemélyesítések) stílushatásának a megjelítésében is. A képperszek szemantikai elemzésének megvilágításában újraértékelhetjük vagy legalábbis ellenőrizhetjük azokat a szempontokat, amelyeknek segítségével a nyelvi képek stílushatásának mechanizmusát és a festmények, rajzok ehhez hasonló, ezzel analóg jellegű hatását szoktuk magyarázni.

Mindehhez még azt kell hozzátennünk, hogy ha a képpers tágabb összefüggéseire gondolunk, egy leendő vizuális szövegnyelvészlet lehetőségeivel is számolnunk kell a képpers lényegében a vizuális szemiotikának (a festmények, rajzok, fényképek, filmképek sajátos szemiotikai vizsgálatának) a segítségével dolgozható ki.

A LÉGKÖR TÖRTÉNETE
(Búvár, 1976. 6.)

Az élet rendkívül bonyolult fejlődési folyamat eredménye bolygónkon, amelyek speciális helyzete, tulajdonságai és

körülményei tették lehetővé a bioszféra megjelenését. Ugyanakkor az élő szervezetek — össz-strukturális és funkcionális kapcsolataik révén — visszahatottak rá, s hozzájárultak a Föld mai arculatának kialakulásához. A köztudat „természetesen” adottnak tekintti a domborzati viszonyokat, a hidroszférát, a légkört, s az ezekhez kapcsolódó mozgásokat, körforgásokat és változásokat úgy szemléli, mint olyan folyamatokat, amelyek fenntartják, megőrzik környezetünk adottságait. Balogh János tanulmánya, amelynek egy változata már megjelent a *Fizikai Szemle* 1975. 12. számában, e látszat-állandóság hiedelmét szünteti meg a légköri oxigén biológiai eredetének kimutatásával.

A világegyetem kialakulására vonatkozó legnépszerűbb mai kozmogóniai elmélet a „nagy robbanás” (Big Bang) elmélete. Az elmélet szerint — és a földi kőzetek radioaktív sugárzásának mérési eredményei alapján — bolygónk 4,56 milliárd éves. Ha elfogadjuk a geológiai időszámítás kezdetének ezt az időpontot, és t_0 -val jelöljük, akkor az evolúció legfontosabb szakaszai ezen időtávon belül a következők:

t_0 és $t_0 + 0,1$ milliárd év között alakul ki a Föld köpenye és kérge, ősi légkör képződik a kőzetek gázleadó folyamata során;

$t_0 + 0,1$ és $t_0 + 0,58$ milliárd év között a radioaktív anyagok által termelt hő hatására a Föld félig megolvadt állapotba kerül, majd lassan lehűl, az atmoszféra vízgőzben, kéndioxidban, kénhidrogénben gazdagodik;

$t_0 + 0,58$ és $t_0 + 0,75$ milliárd év között lezajlik az abiotikus szintézis és a kémiai evolúció időszaka, az ultrabolya sugárzás hatására az atmoszférában jelenlévő metánból és más molekulákból vízben oldódó poláros vegyületek jutnak a tengerbe, és kialakul az élet;

$t_0 + 0,75$ és $t_0 + 3,6$ milliárd év között a fokozatos gázleadás, majd a fotoszintézis folyamán a légkör jelentős változásokon megy át, az ekkor élt egyszerű élőlények azonban a hosszú időtartam ellenére alig változnak;

$t_0 + 3,6$ és $t_0 + 4,0$ milliárd év között a légkör oxigénszintje gyorsan emelkedik, az oxigénkoncentráció eléri a mainak mintegy 10 százalékát, megjelennek a többsejtű élőlények;

$t_0 + 4,0$ és $t_0 + 4,56$ milliárd év között kialakul a mai földdarulat.

A több mint négy milliárd évvel ezelőtt kezdődött kéregmegszilárdulás és ezzel együtt a kőzetek gázleadása az eltelt idő alatt elengedő vízgőzt juttatott a légkörbe ahhoz, hogy ez fedezze a Föld egész vízkészletét. A légkörben

11 km magasságban egy ún. „hidegcsapda” van (itt a hőmérséklet -60°C körüli), ahol a vízgőz kicsapódott, s a Nap ultrabolya sugárzása fotodisszociáció útján elbontotta a vízmolekulákat: az így keletkezett hidrogén megszökött a világűrbe, az oxigénatomok azonban molekulákká egyesültek, sőt ózommolekulákat (O_3) is alkottak. De ez a mechanizmus csupán a mai oxigénkoncentráció ezredrészéig működött, mert azután a kialakult ózon védőpajzs leállította a fotodisszociációt. Az ennél nagyobb légköri oxigénszint mai ismereteink alapján tehát csak biológiai eredetű lehet, mégpedig elsősorban fotoszintézis útján halmozódhatott fel.

Az élet mintegy 3,7 milliárd évvel ezelőtt jelent meg, tehát még oxigénmentes légkörben, valahol az atmoszféra és a hidroszféra határán. Maga a fotoszintézis csak később, kb. 3 milliárd évvel ezelőtt indult meg az erre képes élő szervezetek kialakulásával. Az ezt követő szakaszban a fotoszintézis nyomán a légkör oxigénszintje fokozatosan emelkedett, majd forradalmi változás következett be: az addigi kezdetleges egysejtű élőlények nagy része, amely erjesztés és fermentáció útján bonyolította le életfolyamatait, ugrásszerűen áttért a légzésre. Az élet elterjedt a vízben, az atmoszféra oxigéntartalma tovább dúsult, s ez lehetővé tette a letális sugárzás kivédését a légkör által — úgyhogy az élet a szárazföldre is meghódíthatta, és megjelentek a soksejtű szervezetek.

Mai tudományos ismereteinket a Föld és az élet történetére, a kettő kölcsönhatására vonatkozóan a szerző szerint négy alapvető felfedezésnek köszönhetjük: 1. annak a bebizonyítása, hogy a Föld alapvetően különbözik a naprendszer többi bolygójától; 2. a földkéreg evolúciója és a biológiai evolúció közötti szoros összefüggés feltárása; 3. annak a kiderítése, hogy az élet több milliárd évvel ezelőtt jelent meg; 4. az élet keletkezése első szakaszának reprodukálása laboratóriumi kísérletek formájában.

A gondolatébresztő tanulmány a következőképp zárul: „Az emberi civilizáció a szerves eredetű energiahordozók (fa, kőszén, kőolaj, földgáz) gyors elégetésével ismét a CO_2 -mennyiséget fokozza az O_2 rovására. Ez a folyamat azonban sokkal rohamosabban megy végbe, mint a geológiai változások. Gondolkoznunk kell, vajon képes lesz-e alkalmazkodón követni az élővilág ezt a mesterségesen előidézett gyors változást? A Föld és az élővilág története egyben a légkör története. Az emberiség sorsa is hozzá kötődik.”

TENNESSEE WILLIAMS VISSZANÉZ
(Telegraph Sunday Magazine, 1976.
október 31.)

Nézz vissza őszintén (Look back with candour) cím alatt, a könyv megjelenése előtt, a londoni lap részleteket közöl a népszerű amerikai drámaíró emlékezeiből (*Memoirs*). Amint e részletek is mutatják, Williams élete éppúgy bővelkedik furcsaságokban, különös fordulatokban, mint teremtett hőseinek sorsa, ő pedig minderről ugyanolyan kíméletlen őszinteséggel beszél, mint ahogy híres drámáit írta. Nem is próbálja rejtetni magánéletének intimítárait, ám nem kérkedik velük, legfeljebb magyarázatot próbál adni rájuk: „Úgy gondolom, itt az ideje, hogy fontolóra vegyem a kérdést, örült vagyok-e, vagy viszonylag épelméjű személy.” Nem ad határozott választ, de így pontosítja a róla alkotott képet: „Cigány módjára élek, szökevény vagyok. Hosszabb távra nincs már védhető hely számomra, még a saját bőröm sem. Bevallom, nagyon különösnek tartom magam.” Különösségét abban látja, hogy egyezséget kötött magával az írásra. „Mit jelent írónak lenni?” — teszi fel a kérdést Tennessee Williams, majd így válaszol:

„Azt mondanám, hogy szabadnak lenni. Tudom, vannak írók, akik nem szabadok, szakmailag foglalkoztatottak, de ez egészen más dolog.

Szakmailag ők valószínűleg jobb írók, a »jobb« konvencionális értelmében. Fülük van az alapvető bestseller-igényekre; ők egyformán tetszenek a kiadónak és — föltehetőleg — a közönségüknek.

De nem szabadok, az ő életük nem az, amit én az igaz író életének nevezek.

Szabadnak lenni azt jelenti: megvalósítani a saját életedet.

Bizonyos szabadságokat jelent.

Annak a szabadságát jelenti, hogy megálljt mondj, ha úgy akarod, hogy akkor és oda mehess, ahová akarsz, hogy ide-odautazó legyél, aki sok szállodából menekül, szomorúan vagy boldogan, anélkül hogy ebben akadályoztatva lennél, vagy különösebben sajnálnád a távozást.

A lét szabadságát jelenti. És valaki bölcsen jegyezte meg, ha nem lehetsz önmagad, ugyan mi akkor egyáltalán a lét értelme?”

Míntha egy Tennessee Williams-dráma hőseit hallanánk. Minden egyéb csak részletkérdés. Érdekes, az életmű alakulása szempontjából is érdekes részletek találhatók az emlékezésekben, így például vallomása a meghatározó Csehov-hatásról (a *Sírályt* ma is a legnagyobb modern darabnak nevezi, amely-

lyel csak Brecht *Kurázi mamája* versenyezhet) és Lawrence-ról; mindmáig legjobban szeretett drámájáról (*Macska a forró bádogtetőn*), színészélményeiről, különböző természetű szerelmeiről, küzdelmes ifjúságáról, amíg eljutott az írói hírnévhez és a gazdagsághoz.

EMBER — NYELV — GÉP (Voproszi filozofii, 1976. 10.)

R. A. Budarov a tudományos-műszaki forradalomnak tulajdonítja, hogy meggyorsult a beszéd üteme, az irodalmi nyelvbe sok új szó áramlik be, a tudomány különböző ágaiban régi szavak új jelentéssel bővülnek, új szókapcsolatok születnek, mondattani szerkezetek viszonya változik meg.

F. P. Filin szerint kettős folyamattal állunk szemben. Ijesztő mértékben sokasodnak a csak szakemberek számára érthető szakkifejezések, amelyek később intenzíven behatolnak a köznyelvbe, és a szókincs kiegészítésének főforrásává válnak. Így a nyelvek kölcsönhatása megnövekszik, a kétnyelvűség kiszélesedik, a tudományos-műszaki irodalom fordítói és az idegenforgalom tolmácsai jelentős számat érnek el.

A kérdést legjobban Grimm közelítette meg, midőn azt mondta: történelmünk is a nyelv, mert követi és kifejezi a társadalomban végbemenő eseményeket. Természetes, hogy ez a nyelv visszatükrözi azokat a kedvező változásokat is, melyek a tudományos-műszaki forradalom hatására jöttek létre a társadalomban.

A tudományos-műszaki forradalom és a nyelvészet kapcsolatának megértéséhez a szociolingvisztika, a pszicholingvisztika és az alkalmazott nyelvészet segítségére szorulunk.

A társadalmi tényezőknek sokkal jelentősebb a szerepük a nyelv fejlődésében, mint azt a nyelvészek többsége kész lenne elfogadni. Pedig A. Meillet már 1905-ben hangoztatta, hogy a nyelvi változások csak másodlagosak. D. Hymes szerint a nyelvészetnek ismernie kell az emberi természetet és az ember magatartását az állandóan változó világban. A szociolingvisztika távlatban vizsgálja nemcsak azt, hogy milyen volt, illetve milyen az emberiség, hanem azt is, hogy milyenné válhat; aktív álláspontot foglal el a társadalmi tényezőkkel szemben. A szovjet szociolingvisztika már a húszas években számolt a társadalmi tényezőkkel, amikor tevékeny részt vállalt a „nyelvépítésből”. A tudományos-műszaki forradalom korában a szociolingvisztika előtt nagyobb feladatok állnak, és nem merül-

het ki az idegenforgalom kiszolgálásában, tolmácsok képzésében.

Még régebbi kapcsolat fűzi a nyelvészetet a lélektanhoz. Ebben a viszonyban magának a nyelvtudománynak eleinte közömbös szerep jutott, tevékenyebb, behatolóbb a pszichológia volt. Így a két tudomány kategóriái kicserélődtek ugyan, de csak a lelki folyamatok számbavétele történhetett meg. A lélektani nyelvészet (pszicholingvisztika) akkor jött létre, mikor a nyelvészet önálló tudománnyá alakult. A jelenkori pszicholingvisztika a nyelvet konkrét megvalósulásaiban, azaz a közlés pillanatában tanulmányozza, akkor, amikor a beszélő és a hallgató különböző helyzetekben egymással kapcsolatban áll. A pszicholingvisztika lényeges vonása tehát a nyelv lélektani és pszichofiziológiai mechanizmusának tanulmányozása, mint például a gondolkodás és a nyelv kapcsolata, a beszéd keletkezése és viszonya a környezethez, a nyelv elsajátításának folyamata, a gyermeknyelv és az életkori jellegzetességek, a nyelvészeti egység lelki valósága.

Az utóbbi években azonban a lélektani nyelvészetnek egyik legfontosabb feladata a nyelvészeti elméletek vizsgálata lett. Ezt kísérleti lélektani ellenőrzéssel valósítja meg. A mai pszicholingvisztika az alkalmazott nyelvészettel a nyelvtudományt a fizika, az élettan és más diszciplínák társtudományává tette, egyre több az érintkezési felülete a társadalom-, illetve természettudományokkal.

Az alkalmazott nyelvtudomány vizsgálati módszerei és eredményei gyakran

szolgálnak más tudományok gyakorlati kérdéseinek megválaszolására, viszont a nyelvtudomány is nemegyszer felhasználja ezek módszereit. A tudományközi együttműködés azonban nemcsak széles ismereteket kíván meg művelőitől; a közös nyelv megtalálása a többi tudomány képviselőivel szintén lényeges feltevétele a sikernek.

Az alkalmazott nyelvészet dolgozza ki a különböző rendszerű és rendeltetésű gépek számára a „párbeszédű” szolgáló nyelvet, közreműködik „értelmes robotok” megalkotásában.

A gép eddig is segítette az embert, de csak a testi erőfeszítésektől kímélte meg; ma már az értelmi erejét is megsokszorozza azáltal, hogy az adatok óriási mennyiségét tárolja, osztályozza, kiválasztja, elkülöníti, egyszóval az ember szükségleteinek megfelelően dolgozza föl, de gyorsabban és pontosabban, mint az ember.

A gép úgy hatolt be társadalmunk életébe, mint annak idején az írásbeliség. Ha akkor az iskolásokat elláttuk fűzettel és tollal, ma már hozzáadhatjuk nemsokára a hordozható elektronikus számítógépeket.

És éppen az alkalmazott nyelvészetenek jut az a megtisztelő feladat, hogy megtalálja a mai társadalomban az ember és az „értelmes gép” közötti kapcsolat legkedvezőbb formáit. Tovább kell fejlesztenie az emberi agy és az elektronikus agy létközösségének nyelvi alapját. Ez az együttműködés képes magasabb szintre lendíteni a termelési folyamatok leghaladóbb formáit, biztosítani a legmagasabb termelékenységet.

Székely Dániel: Öreg paraszt

SZERKESZTŐK-OLVASÓK

BALOGH BÉLA (Nagybánya). — Kovách Géza *A korai kapitalizmus hazai fejlődésének kérdéséhez* című közleményében (*Korunk*, 1976. 11. 851—858.) a hazai történetírásunktól eddig még szinte érintetlenül hagyott mezővárosi fejlődés néhány jellegzetességére hívja fel a figyelmet. A következtetések helyességének hangsúlyozásán túlmenően a szerző egyes részmegállapításaihoz szeretnének megjegyzést fűzni. — Felsőbánya — szomszéd- és sokban testvérvárosához, Nagybányához hasonlóan — nem tekinthető mezővárosnak. A vármegyék és városok rendezéséről szóló 1876-os törvény életbeléptetése előtt Felsőbánya mint szabad királyi bányaváros szerepelt. Tény, hogy a XV—XVII. században a város ideiglenesen több ízben is földesúri tulajdonba került, de bányaipara révén a királyi hatalom előbb-utóbb ismét biztosította számára a közvetlen kincstári hovatartozást, ezzel párhuzamosan visszaállítva a városi önkormányzatot, beleértve az önálló jogszolgáltatást is. A város lakosságának döntő többsége a XIV. századtól kezdve bányászattal és kézművességgel foglalkozik, míg a földművelés — mint kiegészítő foglalkozás — gyümölcsstermesztésre és állattartásra korlátozódik. Téves tehát Felsőbányát mezővárosként kezelni. De ettől eltekintve a város céhiparának kezdetei sokkal régebbre nyúlnak vissza, mint azt az említett tanulmány jelzi (1815). Szmik Antal *Adalékok Felsőbánya szabad királyi bányaváros monografiájához* című műve szerint már 1640-ben létezett ötvöscéh. A XVII. század közepétől kezdve Nagybánya város levéltára több felsőbányai céh megalakulására utal. Az első, általam ismert felsőbányai céhszabályzat 1796-ból datálódik, amikor is 6 készítő, 5 kovács és 4 lakatos közös céhet alapított. Hozzájuk csatlakoznak a kerékgyártók (1811), az asztalosok (1824) és végül a kötélverők (1825). A szerző nyilván csak ettől kezdve ismeri a jelzett céh fejlődését. — Máramaroszigetről sem csupán 1830-ból ismeretes az első kézművescéh. 1749-ben az itteni csizmadiacéh új szabályzatot fektet le, amelyet a megyei hatóság kiküldöttjén kívül, az „öreg” és az „ifjú” mesterek között történt megegyezés tanúságtételével, aláírásukkal és pecsétjükkel látnak el a szigeti tímár-, mészáros- és szabócsei mesterei is. Alakulásuk pontos dátumát egyiknek sem ismerem, de tény, hogy legkésőbb 1749-től Máramaroszigeten is számolnunk kell a jelzett 4 céh létezésével.

Jakó Zsigmond *Írás, könyv, értelmiség* című könyvének megjelenése alkalmából február 23-án munkatársi találkozóra került sor szerkesztőségünkben. Gáll Ernő bevezetője után Szabó T. Attila méltatta az esetem jelentőségét és a szerző egész tudományos munkásságát, majd Jakó Zsigmond fejezte ki köszönetét pályájára visszatekintő vallomásban.

Február második felében és március folyamán munkatársaink író—olvasó találkozókra vettek részt Gyergyószentmiklóson (Bustya Endre, Herédi Gusztáv, Kassay Miklós), Körösfőn (Aradi József, Bustya Endre, Herédi Gusztáv, Kassay Miklós), Udvarhelyen (Herédi Gusztáv), Nagyváradon (Kántor Lajos, Láng Gusztáv), Besztercén (Kántor Lajos, Láng Gusztáv, Ritoók János, Veress Zoltán, valamint Schwetter Dóra egyetemi hallgató) és Tordaszentlászlón (Bustya Endre, Herédi Gusztáv, Kassay Miklós).

A Korunk Galéria februári—márciusi műsora:

Február 5.: Kusztos Endre (Szovátka) grafikái. — A megnyitón Gazda József Kusztos művészetét méltatta, majd a 90 éves neves előadóművész, György Dénes szavalt Bartalis János- és Tompa László-verseket; Könczei Árpád és Szalay Zoltán zenei középiskolai tanulók egy-egy szerzeménye hangzott el magnószalagról.

Február 19.: Sántha Imre (Csikszereda) kerámiái. — Herédi Gusztáv bevezetőjét követően Csutak Jutka és Schwetter Dóra egyetemi hallgatók Sántha Imre-verseket, illetve csángó balladát adtak elő.

Március 5.: Simon Sándor (Sármás) grafikái. — A fiatal művészt Tóth László mutatta be. Vári Attila saját műveiből olvasott fel. Boér Ferenc színművész Király László-, Nagy László- és Ritoók János-verseket mondott el *Mondj igazat* című műsorából, majd dedikálta verslemzését.

Március 18.: Löwith Egon (Kolozsvár-Napoca) szobrai és rajzai. — Kántor Lajos méltató szavai után Gyárfás Ágnes egyetemi hallgató Hervay Gizella-verseket szavalt, Gavril Costea főiskolai tanár két Terényi Ede-művet játszott fuvolán.

Válogatás a Korunk költészetéből Electrecord-nagylemezen

Boér Ferenc szatmári színművész Mondj igazat című versműsora lemezre került. A Korunk régi és új folyamában megjelent versekből készült válogatásban a következő szerzők művei hallhatók:

Gaál Gábor
Horváth Imre
Illyés Gyula
József Attila
Kányádi Sándor
Király László
Lászlóffy Aladár
Nagy László
Radnóti Miklós
Ritók János
Salamon Ernő
Szemplér Ferenc
Szilágyi Domokos
Váci Mihály
Ioan Alexandru
Lucian Blaga
Bertolt Brecht
Geo Dumitrescu
Roman Sliwońik
Marin Sorescu
Andrej Voznyeszenszkij

Felhívjuk valamennyi olvasónk figyelmét, különösen pedig a középiskolai irodalomtanárokat és a diákokat, hogy a Mondj igazat című lemez postán is megrendelhető, a következő címen:

CARTEA PRIN POȘTĂ
4100 Miercurea Ciuc
Dózsa György utca 2.
Telefon: 958/13526.